

Keuren, ordonnanties en andere bronnen over de openbare ruimte in 's-Hertogenbosch

Rapport in opdracht van de afdeling BAM van de gemeente 's-Hertogenbosch

Ester Vink
november 2013

Inleiding

In het Stadsarchief van 's-Hertogenbosch bevinden zich diverse verzamelingen van keuren en verordeningen die in de late middeleeuwen en vroeg-moderne tijd werden uitgevaardigd. Meer specifiek: de stedelijke keuren en verordeningen werden door vertegenwoordiger van de landsheer en het stadsbestuur werden afgekondigd van de pui van het stadhuis en vervolgens opgeschreven. Daarnaast zijn in deze verzamelingen de privileges, verordeningen en charters aan te treffen die werden uitgevaardigd door de landsheren, de hertogen van Brabant en hun opvolgers.

Veel stedelijke keuren zullen codificaties van bestaande mondelinge regels geweest zijn, die in het begin niet schriftelijk werden vastgelegd. Dat is natuurlijk moeilijk in beeld te krijgen. Vast staat dat een groot deel van de keuren steeds werd herhaald, zeker wanneer de situatie daarom vroeg. Dat gold bijv. voor de keuren die in tijden van oorlog werden uitgevaardigd over de veiligheid in de stad. Soms werden zinsneden toegevoegd of sancties aangescherpt. Vooral de verordeningen of privileges die van de landsheerlijke administratie afkomstig waren vertonen veel overeenkomsten met die van andere Brabantse steden. Het waren min of meer uniforme regels die van bovenaf werden opgelegd. Maar ook de echte stedelijke keuren lijken sterk op elkaar. Zo kende elke stad wel een verbod op het in vermomming over de straat lopen of het dragen van lange messen.

Door de eeuwen heen is de tekst van een aantal verordeningen vrijwel onveranderd gebleven. Er is zodoende zelfs een lijn door te trekken naar de gemeentelijke politieverordeningen uit de 19de eeuw. Zoals gezegd zijn de keuren en verordeningen in diverse registers bijeen gebracht. Dit kan betekenen dat één en hetzelfde keur in meerdere registers voorkomt, zij het dat de bewoordingen vaak iets verschillen. Het lijkt erop dat degenen die ze opschreven soms geen idee hadden wat bedoeld werd, want er werd nog wel eens wat verhaspeld.

Praktijk

Dat bepaalde keuren herhaaldelijk werden uitgevaardigd zegt iets over de praktijk. Ten eerste gaf deze uiteraard aanleiding tot het opstellen van de keuren. Met andere woorden, wanneer het bijv. verboden wordt dat kinderen op de stadswallen spelen en deze vernielen,

geeft dit aan dat de stadswallen te lijden hadden van baldadige jeugd. Tussen de regels door kan informatie verkregen worden over de gang van zaken in de stad. Dat maakt deze categorie bronnen zo waardevol.

Ten tweede duidt het feit dat keuren voortdurend herhaald werden erop dat ze niet al te best werden nageleefd. Deze discrepantie tussen (geschreven) wetten en de alledaagse praktijk is van alle tijden. Men kan veilig aannemen dat een deel van de keuren dode letter is gebleven. Maar welke, en in welke mate, is lastig vast te stellen. Gegevens afkomstig van andere bronnen bieden maar tot op zekere hoogte soelaas.

Relevante keuren

In opdracht van de afdeling Bouwhistorie, Archeologie en Monumentenzorg van de gemeente 's-Hertogenbosch is gekeken naar stedelijke wetgeving die betrekking heeft op de openbare ruimte in de brede zin van het woord, maar dan met name wat betreft onderwerpen die bij archeologisch of bouwhistorisch onderzoek aantoonbaar zijn.

In die context zijn de volgende categorieën keuren en verordeningen van belang:

- keuren over de afvoer van vuil in velerlei vormen,
- keuren over de afvoer van water, eveneens in verschillende vormen,
- keuren over de inrichting van straten, pleinen etc.,
- bouwvoorschriften ten aanzien van particuliere panden,
- keuren die te maken hebben met de bouw en instandhouding van muren en wallen van de stad,
- keuren over maatregelen in verband met besmettelijke ziekten (pest).

Deze keuren zijn hieronder te vinden, weergegeven in hedendaagse taal, op typerende formuleringen na, die rechtstreeks zijn overgenomen. De dateringen van de keuren zijn zoveel mogelijk aangegeven.

Daarnaast is een aantal keuren en verordeningen voor andere vormen van onderzoek dat door de BAM wordt verricht interessant, zoals de keuren over de opstelling van kramen op de Markt, waarbij de omliggende bebouwing en waterafvoeren aan bod komen, keuren over de gevolgen van de stadsbrand van 1463, of keuren over het dragen van wapens, waarbij uiteenlopende typen messen en steekwapens worden genoemd.

Andere keuren geven inzicht in het toenmalige milieu én menu, zoals een keur die opsomt welke watervogels men zoal te koop mocht aanbieden. Er zijn verordeningen over de omstreken van 's-Hertogenbosch, o.a. over de waterbeheersing. In de lakenkeuren wordt aangegeven welke lakenloden ('zegels') voor welke kwaliteiten laken bedoeld waren. Etc., etc. Deze bronnen zijn in veel opzichten een ware goudmijn.

Zwaartepunt

Met uitzondering van de wetgeving over de stedelijke verdedigingswerken horen de keuren over de inrichting van de openbare ruimte niet bij de oudste bewaard gebleven keuren, ordonnanties of privileges van 's-Hertogenbosch, die uit de 14de eeuw dateren. In de loop van de 15de eeuw verschijnen de eerste keuren over het schoonhouden van de straten. De vroegste keuren over particuliere 'stillen' dateren uit de 16de eeuw. Er is hier een zekere overeenkomst met de inhoud van acten uit het Bosch Protocol. Ook daar zijn het vooral de jongere acten die gegevens bevatten over zaken als putten, afvoeren en privaten.

De meeste van de hier bijeengebrachte keuren en verordeningen dateren trouwens van de 16de eeuw. Dat ligt zeker niet alleen aan het feit dat veel oudere keuren en verordeningen verloren

zijn gegaan, maar ook aan de ontwikkelingen binnen de stad. Daarnaast zorgde een toenemende bemoeienis van het landsheerlijk gezag met de steden voor een stroom van reguleringen van bovenaf.

Het functioneren van de stad hing in sterke mate samen met triviale zaken als afval, afvoeren en vuil in algemene zin. Dit soort onderwerpen won aan urgentie naarmate de stad groeide en de bewoners en/of bezoekers meer last van elkaar kregen. Deze minder aangename aspecten van het bestaan in een stad moesten beheersbaar worden gemaakt om te kunnen overleven. De invloed van oorlogshandelingen in de 15de en 16de eeuw moet echter niet worden onderschat. Veel keuren hebben te maken met de (langdurige) aanwezigheid van krijgsvolk of het risico van een vijandelijke actie. Met name deze keuren laten zien dat –op papier althans- de organisatie van het stedelijk leven een behoorlijke graad van verfijning had bereikt.

En dan volgen nu de keuren, verordeningen, privileges en soortgelijke bronnen, die uit diverse registers zijn bijeengebracht. Ze worden aangevuld met gegevens uit het Bosch Protocol en uit een tweetal registers afkomstig van het Algemeen Rijksarchief te Brussel.

I.

Keuren, verordeningen en soortgelijke stukken

GAHt

OSA 43

Register met afschriften van privileges en andere stukken over de periode 1203-1481, aangelegd 1481/1485.

Hierin bevindt zich een aantal keuren en ordonnanties.

geen fol. nrs.

Lijst van schepenen sinds 1398

....

Land van ridder Willem van den Bossche, 1344

fol. 4vo De kopie van de kaart dat de schepenen die afgaan het eerste jaar gezworen zullen blijven

Johan heer van Lotharingen, Brabant en Limburg, ...

fol. 5 de gezworenen die gezeten zullen hebben in 1336 tot heden etc., alle privileges en vrijheden van de stad worden gehandhaafd.

Voorts heeft onze voors. stad 'om onser beden wil' gegeven aan heer Willem van den Bosche, ridder, onze lieve 'molx' .. afk.teken .. 60 morgen land van de 1000 morgen land die wij hem geoorloofd hebben te verkopen, zie de brieven die daarop zijn gemaakt, overmits welke die 60 morgen zij hebben gegeven, onze voors. stad zal gebruiken voor haar renten, hebben wij toegestemd dat de voors. stad deze 60 morgen verkoopt of uitgeeft om haar renten weer vol te maken boven de voors. 1000 morgen en de 30 morgen land die na de dood van heer Willem vanden Bossche en zijn vrouw Lysebet weer aan de stad zal komen en blijven liggen in de gemeynt waar ze voormaals gelegen hebben.

fol. 5vo Gedateerd 18 juni 1344.

Volgens kopieën van kaarten van diverse Brabantse steden.

Wie 30 jaar zijn erf bezeten heeft, houdt dit als zijn eigen erf, 2^e helft 14de eeuw?

fol. 24vo De kopie van de kaart van de 'stillen als vanden besit van xxx jaren'

Johanna, hertogin van Luxemburg, van Lotharingen, Brabant en Limburg etc., verleent aan de goede luden van onze stad en Meierij van Den Bosch dat wie 30 jaar en dagen bezeten heeft of bezet in erf 'alsoe voer zijn erve', dat die daarin berusten zal na het recht 'der stillen van Brabant', behoudelijk 'ons heerlycht' en ons 'recht van loven'.

Over de cijns uit erven aan de hertog, 2^e helft 14de eeuw?

fol. 25 Kopie van de kaart wat de rentmeesters van de cijnsen nemen zullen, item van de visserij en 'vogelryen', hoe vaak de rentmeester 's jaars dingen zal en van de schout die uit de stad rijdt

Johanna, hertogin van Luxemburg, van Lotharingen, Brabant en Limburg etc.

O.a. dat de rentmeester binnen de stad en Meierij van Den Bosch van de goede luyden en ingezetenen die ons cijns van hun erven schuldig zijn, deze cijns zullen nemen en beuren, van dezer dagen voort van tijden tot de tijden van onze cijns, net zo vaak als de rentmeesters elders binnen de steden en het land van Brabant gemeenlijk voortaan deze cijns heffen, en niet meer.

Verder stemmen wij in als voor onze voors. stad van Den Bosch om 'haren wille mede te doen' op een erfelijke erfcijns van 1 oude grote

Heerlijke rechten t.a.v. visserij en waterwild, 2^e helft 14de eeuw?

fol. 25vo Alle 'visscheren ende stromen' die wij hebben en die ons toebehoren in de stad en vrijheid, waar wij wel onze hoge heerlijkheid in behouden zullen.

Item consenteren wij dat een ieder in de stads vrijheid en Meierij van Den Bosch van nu aan voortaan zal mogen vangen 'entvogelen, pluvieren ende al ander smale vogelen vanden rivieren' binnen de Meierij, voor zover het aan ons toebehoort, zonder iets aan ons te misdoen.

Taken en privileges van de burgemeesters, 2^e helft 14de eeuw?

fol. 26vo De kopie hoe de burgemeesters rekenen zullen wat de schepenen zullen hebben voor hun klederen en hun wijn van schenken van de dagvaart te rijden, van de 'scut clederen' en meer punten daar inbegrepen

Johanna, hertogin van Luxemburg, van Lotharingen, Brabant en Limburg etc.

fol. 27 verleent de volgende punten:

Ten eerste dat de burgemeesters in de stad van Den Bosch voortaan mede 'straetmeesters' zullen zijn.

De burgemeesters zullen als ze hun rekening doen op het raadhuis vier rollen gemaakt hebben, één rol voor de schepenen en gezworenen, één rol voor de goede luyden die in de raad geweest zijn, één rol voor de dekens van de ambachten en een rol voor hen zelf.

fol. 27vo De schepenen zullen jaarlijks hebben een 'roeder wyns' op het raadhuis te verdrinken waar zij plegen te vergaderen ten behoeve van de stad. Voor deze 'roeder wyns' zullen ze hebben 32 oude schilden.

Kleding van stadswege (livreien), 2^e helft 14de eeuw?

Men zal van stadswege alleen klederen geven aan de drie stadsknapen, twee 'misselgieren' en de twee wachters die op de toren waken.

... Verder over de vergoedingen aan schepenen als zij ter dagvaart gaan.

Uitgifte van gemene gronden buiten de stad, 1335

fol. 34 De kopie van de stads gemeynten uit te geven

Hertog Jan van Brabant, 1335

fol. 34vo De kopie van de Hamdyke

Arnold, drossaard in Brabant en o.a. heer van Cuyc en Hoestraten over de Hamdijk gelegen bij Grave, tussen de hertogen luyde enerzijds en de heer van Kuyc en de stad Grave anderzijds.

Jaarmarkten, 1403

fol. 35 De kopie van de jaarmarkten

Johanna, hertogin van Brabant etc. ... De stad 's-Hertogenbosch zal boven de oude jaarmarkten die men daar elk jaar pleegt te houden, eeuwig twee andere nieuwe markten mogen houden van alle goederen die te koop komen, behoudelijk dat men van de voors. andere jaarmakten de oude tol en rechten zal betalen aan ons en onze nakomelingen.

fol. 35vo De ene nieuwe markt zal gehouden worden 's maandags voor Halfvasten, en zal drie dagen duren en 'daer af salt geleyde ende vryheden in ganen' op zaterdag voor de zondag als men zingt Oculi en duren tot de zaterdag voor de zondag als men zingt Letare Jherusalem en die dag al.

De andere jaarmarkt zal beginnen ingaande elk jaar de andere dag na Sint Bartholomeus dag en zal staan en duren die dag en twee dagen daarna, in dezelfde manieren en dezelfde mate als van de eerste nieuwe jaarmarkt is beschreven, 'ende die weyllicheyte ende geleyden hier af sal ingaen op Sinte Bartelmeeus avont ende die avont al'.

Waar het zake dat binnen enige van de voors. jaarmarkten 'genechten/gevechten' kwamen tussen partijen die 'dingechtich' waren voor de schout en schepenen van Den Bosch, dan mag de schout deze schorsen en opzetten, totdat de jaarmarkt waar de genechten in kwamen voorbij zijn.

De stad zal inde voors. vrijheden en privileges gehouden worden.

Brussel, 25 september 1403.

Kaarsen dragen tijdens de processie, 1478?

Dit zijn de ordinanties van de kaarsen te dragen als men

fol. 36 het Onze Vrouwen beeld om de stad draagt 'indeine'(?)

Eerst komt de 'ploech' van Orthen, gevolgd door die van Vught, De Dungen en Hintham, vervolgens de ambachten.

Tarieven lood en geleide, 1478?

Item wat 'loet ende geleyden is' en de penningen die ervoor betaald moeten worden

Wie schuldig is loet 'dat xl d'.

Wie schuldig is geleyden, die betaalt voor .. etc. de tarieven voor een wagen, kar, kruiwagen, goederen die gedragen worden, paarden, vee, koren, etc. Hiervoor werden vaak loet en geleyde betaald. Verschillende tarieven binnen en buiten de markt.

Brouwen van bier, 1478

fol. 37vo De kopie van de kaart wat men van het hopenbier, voor gruitgeld zal betalen en dat men hop mag brouwen binnen de stad van Den Bosch

Wenceslaus, hertog van Brabant etc.,

fol. 38 gedateerd 29 maart 1478.

Regels gasthuis van Onze Lieve Vrouwe, 1272

Jan, bisschop van Luik, over de regels van het gasthuis van Onze Lieve Vrouwe dat in Den Bosch is gesticht, met broeders en zusters. Inkijkje in het kloosterleven en de verzorging van de zieken.

-t/m fol. 40vo, is gedateerd juli 1272.

Kaart van de muurmeesters en straatmeesters, 1408

De kopie van de kaart van de 'muurmeesteren ende straetmeesteren'

Anthonis hertog van Lotharingen, Brabant etc. .. over de personen die ieder jaar door de schepenen in de stad Den Bosch worden aangesteld en die men 'muurmeesteren ende straetmeesteren' noemt. Ten tijde van wijlen de vrouwe en 'moyen' de hertogin van Brabant etc. had men dit afgeschaft en de taken door de burgemeesters laten uitvoeren.

fol. 41 Omdat de muren en straten gemaakt, gesterkt en in goede staat gehouden moeten worden, acht men het beter deze functionarissen in ere te herstellen. Dat wordt bij deze bepaald.

Brussel, 8 september 1408.

fol. 42 Kopie van de ordinantie van het koren binnen de stad van Den Bosch

Keur over de vis, 14de eeuw?

fol. 42vo De keuren die de keurmeesters van de vis bevolen zijn

Met o.a.: wie vissen snijdt of hakt moet buiten de poorten staan, op 5 s. Wie in vissen snijdt of hakt en de ingewanden niet wegdoet, verbeurt 5 s. Wie aal zout en op de markt brengt om te verkopen, verbeurt 5 s

Wedeaccijns, 14de eeuw?

De ordinantie van de wede accijnzen ('weder assisen')

Waar het zake dat enige 'weder' of poorter van Den Bosch

fol. 43 enige 'proene setten van weden' buiten de stad en deze wede wordt gekocht door iemand van de stad, zal men accijns betalen.

Prijzen van gevogelte, 14de eeuw?

Volgen de prijzen van gevogelte

Een vette eend voor 1 Vlaamse plak, een pijlstaart voor maximaal 9 vlig., een smient voor maximaal een 'cleyken', een taling voor maximaal 4 vlig., een plevier en een kievit voor maximaal een lichte plak, een snip maximaal een 'bercschen groten', een 'merkrey' voor maximaal 6 vlig., een 'kekel' voor maximaal 5 vlig. (WNT, niet in Mnd Wb: meerkraai = waterraaf op grond van een 15de-eeuws handschrift = ? Mnd Wb: zeeraaf = ?; kekel = ?)

Deze vogels mogen alleen binnen de muren verhandeld worden op de Markt voor het Vleeshuis, en niet gekookt of gebraden. Op de boete van 21 s payment, te delen in drieën.

Niet verkopen voordat de klok 9 uur heeft geslagen, op 3 pond goed geld.

De burgemeesters hebben macht alle ganzen en vogels te keuren.

Keur op het laken, 1335

fol. 43vo Weer een oorkonde van Jan van Brabant, nu op het laken.

Er mag binnen het schoutschap van Den Bosch alleen laken bereid worden binnen de stad en vrijheid, behalve in de dorpen waar andere vrijheden en heren in delen met de hertog of alleen zijn.

Verder mag niemand laken snijden en verkopen binnen zijn huis, etc. Laken en 'gewant' moet iedere donderdag op het Gewandhuis worden gebracht, waar het wordt gesneden en verkocht, en nergens anders. Op een boete van 5 lb en de verbeurte van het laken.
fol. 44 Gedateerd Onze Lieve vrouwe dag Conceptio anno 1335.

Versterking van de 'segendic' tussen Haren en Drunen, 1365

Kopie van de 'Segendic' te houden

Wenceslaus van Bohemen, en Johanna van Brabant etc., bevelen de schout van Den Bosch dat hij rijdt in de Meierij bij de Maas op de 'segendijck' tussen Haren en Drunen en die hoger en breder maakt moet worden dan de Maasdijk is, op kosten van degenen die de dijk moeten houden, zo die niet gevonden wordt op kosten van de gemene landen.
Gedateerd 19 september 1365.

Afvoer via weteringen tussen het Land van Meghen en het hertogdom, 1372

De kopie van de weteringen te houden, te openen en de 'weghen'

Johanna hertogin van Brabant etc., gebiedt op verzoek van de stad den Bosch dat de schout de gemene weteringen tussen ons en het Land van Megen en voort door ons land in de Maas, zal laten ruimen en openhouden, zodat het water zijn gang heeft, zoals het 'van langen jaeren' is gegaan.

Brussel, 6 april 1372.

Kopie van de geloften die de heer van Helmond en Keersbergen de stad Den Bosch gedaan heeft

Ordonnantie op de kraan (kraangeld), 1435

fol. 64

Ordinantie gemaakt op de kraan, 26 september 1435

Tarieven. Bij de artikelen die genoemd worden staan:

Balen 'alnijs' (? = linnen?)

Manden 'staels', halve tonnen 'staels'

Tonnen 'tens'

Korven of vaten 'van teene' of tinwerk

Balen 'becken in een geset'

Tonnen 'naegel'

Pak 'loeys'

fol. 64vo Baal 'vesteyns' (Mnd Wb: vestein = boomwol, bombazijn)

Een stand 'herssen'

Een 'saec kemps' (= hennep?)

Een zak 'corstandyen' (Mnd Wb = kersaude? = bellis perennis (madelief) of een soort wortel, consolida major = verouderde naam voor smeerwortel. Gebruik alleen geneeskrachtig? Zou ooit veevoer of een groente geweest zijn)

Een zak hop, getreden of gestampt

Een 'werck kasten' waar de nastelmakers of spelmakers of bontwerkers of een ander ambacht hun goed 'in beslaen'

Rol linnen laken

Pak 'sartsen'

'woeten' in wijnvaten getreden
een 'tridsoer renne ende schermen'

Goed dat kraanbaar is en dat men in- of uitdoet met 'tryssen' binnen de stad of binnen de
Dieze, daarover zal men kraangeld betalen, elk naar zijn 'gelande'. En wat kraanbaar goed
anders binnen de stad of Dieze in of uit gedaan wordt, zal geven half kraangeld.

Goed dat een man zelf van de aarde op zijn hals draagt en ook uit of in doet, daarvoor zal men
niets geven.

Wie met schepen, schuiten of pleyten enig kraanbaar goed binnen de stad of Diezen in of uit
doet, en dat de kraanmeester niet laat weten, of hem niets geeft, die verbeurt zijn goed.

De missen in de kapel op het stadhuis, 1435

De kopie van de missen op het raadhuis

Kopie van de oorkonde m.b.t.

fol. 65 de laatste wilsbeschikking van Gheerlijnc van Ghemert dat dagelijks een mis gedaan
zou worden op het raadhuis 'ten behoerliken plaetsen' die men daartoe zou ordineren, waartoe
aan het Minderbroedersklooster een rente was gevestigd.

De missen worden in de kapel die daartoe op het raadhuis is geordineerd dagelijks opgevoerd
door het klooster, ter ere van Geerlinck voorn.

Etc., is al bekend. (OSA 41)

Gedateerd 23 mei 1435.

Afbraak van de oude stadsmuur en bouw van een nieuwe, 1318

fol. 66 De kopie van de kaart van de oude muur af te breken

Jan, hertog van Brabant etc., ... omdat de schepenen en raad van 's-Hertogenbosch hebben
getoond dat zij in zware 'kommer van scoude' gevallen zijn, die ten dele wordt veroorzaakt
door 'vestinghen' die zij onlangs hebben gelegd aan onze stad, en ook nog omdat zij tevoren al
kommer hadden, die onze drossaard heeft ingezien. Deze schepenen en raad begeren nu dat
zij de stad mogen bewaren met meer vestingen dan waarmee zij nu bewaard is en dat zij de
kosten daarvan op zich nemen op de wijze die hen het beste dunkt, hetzij door accijnzen te
verhogen of in enigerlei andere manier waarvoor zij onze toestemming nodig hebben om de
stad het beste te vesten, hetzij wanneer zij huizen willen afbreken, hetzij oude muren afbreken
en 'te leggen'. Degenen van wie het huis wordt afgebroken zullen 'voersien werden nae
redenen van huere scaden'.

Ten eerste wordt aan onze schout die daar nu gezet is en aan toekomstige schouten geboden
dat zij zo dikwijls als zij door de schepenen en raad van Den Bosch verzocht worden hier hun
toestemming voor geven.

Brussel, woensdag na OLV Geboorte 1318.

Lakenhandel, ordonnantie op het Gewandhuis, 1329

Kopie van de Gewandhuis

fol. 66vo Jan, hertog van Brabant etc. verordent dat de poorters van Den Bosch hun laken
alleen op ons Gewandhuis 'dat men heyt laken huys' in Den Bosch mogen snijden om te
verkopen. Ware het zaak dat ons lakenhuis te klein is, dan zullen de schepenen van Den
Bosch bij rade van onze schout en rentmeesters een ander huis bij ons lakenhuis verkrijgen
dat 'orberlic sal duncken' door de kooplieden die daarop staan en hun laken op het lakenhuis
niet kunnen snijden.

Etc., belooft alle Bossche stukken over de lakenhandel te zullen houden.

Brussel, de zondag na de octaaf van dertien daghen 1329.

Etc. een keur met betrekking tot het alleenrecht van het lakensnijdergilde, 1320.

Etc. groot aantal privileges.

Paling van de gement van Engelen en Vlijmen, 1356

fol. 74vo Kopie van de confirmatie van de paling van de ghemeynt van Vlijmen

Wenceslaus en Johanna van Brabant,

... palinge te doen tussen onze stad van Den Bosch, onze luiden van onze dorpen van Vught en Cromvoirt enerzijds en tussen die van Engelen en Vlijmen en die hem toebehorende zijn anderzijds, 1356.

Stadsmuur, 1352

fol. 77vo Kopie van de stadsmuur te houden die gelegen is tussen de Koepoort en de Haven
Het zij kond ...dat Seboed van Tiel, Jan Dicbier, schout in Den Bosch, Arnt van Waderloe, Arnt Berwarts, Godescalc van Bladel, Coenraet die Wryter, Jacob vanden Wiel, Godescalc Postel en Didderic Baxsoen hebben gelast op 13000 ponden ten behoeve van de stad een muur die gaande is van de Orthenpoort tot de Vughterpoort toe, 'staende te houden ende die wael te bewaren dat sij staende bliven sal tot ewighen daghen' en deze muren in alle 'dien gereken' te bewaren en te houden gelijk men

fol. 77 (2 maal) hen zal leveren, dat is te weten, voor zover de muur volmaakt is of voor zover men hem leveren zal en met de voorwaarden die hierna zijn beschreven. Namelijk ware het zaak dat de muren nedergeworpen worden met kracht of de wil van iemand of met de wil van de heer of de stad, zullen de genoemde personen Zeboede, Jan, de muur die als Arnt en Arnt, Godescalc, Coenraet, Jacop, Goedeken en Didderic quijt, vrij en ontbonden zijn van het 'gehouden' van deze muur. Waert zake dat de muur die aldus teneer was geworpen en men hem weer weer maakte, dan zullen deze personen dat aannemen te verwaren.

Zij mogen timmeren op deze muur tot al hun orber en profijt zo dikwijls ze dat willen. En wat ze zullen timmeren zal wezen met steen, gedekt met harde daken, behoudelijk dat de stad vrijelijk haar weg mag hebben om op en af te gaan te gewere of wat te doen is.

Wanneer deze personen de muren niet willen houden of kunnen houden vanwege het 'ysewater; of ander ongeval, dat zij dan de muren aan de stad weer opgeven met 8000 pond en die ten behoeve van de stad uit te keren en met de erfenissen die hierna beschreven staan en die hen daartoe ter hulpe gegeven zijn om de muren te behouden.

Dat is te weten met de erfenissen die zijn gelegen achter het ene erf dat van wijlen Lambrecht Sacs was, binnenstrooms strekkende van het erf van Lambrechts Sacs voors. langs strekkende tot de Orthenpoort ('Ortensen porten') toe op de sluis ('sluysen') en van de Orthenpoort dwars over de Dieze bij het kampje ('cempken') van Willem Moels, en van dat kampje strekkende alle nieuwe erven langs tot het huis toe gelegen in 'geene Oetteren', dat men noemt van Jan van Eynsel, en van dat huis wederom de 'maet grave langs' strekkende tot de windmolen toe die van Willem Andries Vaelans was, gelegen op de Vughterdijk, en van de windmolen langs strekkende tot de Vughterpoort toe, en van de Vughterpoort

fol. 77vo tot de Visbrug, en van de Visbrug achter het erf dat was van wijlen Willem Slichs tot het erf van Claeus Sagers toe en van het erf van Claes Sagels (staat er) de stroom langs strekkende tot het erf van Lambrechts Sacs voorgenoemd 'in diepen in droegen in harden in droegen', na also ver als het gemeen is, behoudelijk dat de stad altijd beschikt over haar stroom 'te besegen ende te gebruycken' met schepen te varen en te keren.

En alle arglist uitgesloten met de voorwaarden die daartoe zijn gedaan, namelijk dat

wanneer de genoemde personen of iemand anders van de voors. muren iets uitgeven of verkopen, dat dan de kopers vrijelijk en in alle vormen en manieren op de muren mogen timmeren als de stad daar haar weg behoudt om op en af te gaan voor haar 'geweren'. Gegeven vrijdag voor Sint Remeys de confessor 1352.

Zie dezelfde akte in:

GAHt, Collectie Sassen, 119, 30 september 1352

Zie hierbij ook Bosch Protocol 1175 fol. 205, 2 oktober 1369 (transcriptie Ketelaars)

Arnoldus nat.zoon van wijlen Petrus van Waderle beloofde aan Theodericus van Zeelst 2000 gebakken stenen na maning te leveren, met voldoende leem voor een steenoven. Voorts droeg Arnoldus over een genoemde Theodericus een 'eijdtzel' turf die Henricus dieenen aan hem verschuldigd was.

Voornoemde Arnoldus verhuurde ('locavit') aan voorn. Theodericus zijn steenoven, die staat bij de plaats genaamd Stert, en die eertijds was van voorn. wijlen Petrus, ingaande afgelopen St. Remigius tot St. Remigius aanstaande.

Diezedijk, 1390

fol. 77vo Kopie hoe en in wat manieren de zeven heemraden 'in die eyghen' gekozen zullen worden en hoe ver en dikwijls zij de dijken en weteringen die onder hen gelegen zijn zullen schouwen.

.....

O.a. fol. 79 Een ieder die de dijk geheten Diezedijk moet maken en bewaren zal de gebreken maken als zij van de heemraden in kennis worden gesteld.

fol. 79vo Donderdag na Onze Lieve Vrouwe Assumptio, 1309.

Stadsbrand, 1419

fol. 82vo Kopie van de 'behauden te doen' van de schepenbrieven die verbrand zijn en ook van andere stukken navolgend

Jan, hertog van Brabant etc. doet kond dat, aangezien de poorters en ingezetenen veel schade hebben geleden vanwege de brand die onlangs geweest is in onze stad van Den Bosch, in het bijzonder omdat de hun erfbrieven meest verbrand en verloren zijn, zoals de stad hem heeft bijgebracht, hij het volgende ordineert, omdat hij begeert dat de poorters en ingezetenen hun erfrenten en cijnzen hebben, behouden en bezitten zullen zoals zij dat voor de brand deden: dat deze personen ten heiligen zullen zweren dat de brieven in de brand verloren zijn gegaan, welke brieven dat zijn, van welke renten of pacht en wie de cijns placht te gelden. Tenminste twee goede wettige 'mans' zullen met hem ten heiligen zweren ...

fol. 83 wordt verkondigd in de kerken van Den Bosch en andere parochiekerken in de parochies waar de onderpanden en pachten gelegen zijn, drie zondagen achtereen.

Voorts moet iedereen die een erfrente of pacht koopt of verkoopt binnen het jaar 'met een geruften' voor ons stadhuis, twee vrijdagen achtereenvolgend wanneer de erven of onderpanden binnen onze stads vrijheid gelegen zijn, zijn ze daarbuiten gelegen dan zal dat op de voors. manier in de kerken verkondigd worden.

De koper berust na een jaar en een dag in het bewuste erfciijnzen en pachten.

fol. 83vo Voorts consenteren wij en verlenen de stad Den Bosch, omdat allerhande personen buiten de stad hun woonsteden hebben op de Vughterdijk, waarmee de nering buiten de stad

getrokken wordt, tot grote schade van de stad die door de brand toch al is getroffen. Deze dijk die gaat naar de hofstad van Hessel Smolners, en ligt aan het gasthuis goed tot aan de lage straat toe die aan de 'maten' liggen, zal voortaan binnen de vrijheid van de stad Den Bosch wezen. Degenen die daar binnen wonen staan met de stad dezelfde 'te scote ende te lote'.
Gedateerd 4 augustus 1419.

Lakenhandel, 1403

fol. 84vo Kopie van de nieuwe kaart van het laken te maken
fol. 85 Alleen lakens op het Gewandhuis snijden. Lakens van buiten die men wil snijden moeten komen
fol. 85vo uit vrije steden en voorzien zijn van een zegel daarvan, uitgezonderd wit voederlaken met een zijde gemaakt 'stript laken barsey'.
Vreemden van buiten mogen hier alleen op donderdag voor de noen lakens van buiten verkopen 'opt vremde huisken', met uitzondering van onze jaarmarkt.
Etc. over de cijzen voor lakens die worden gekocht of verkocht op Schonen, in Pruisen of te Frankfurt ('Vranckevoert') etc.
Wie brede lakens maakt zal dat doen van Engelse wol en 'uutdragender goeder Kempenser wolle' die daar goed voor is en de lakens zal men met twee zegels zegelen. Wie lakens maakt van Schotse wol, moet die laten bezegelen met één zegel en die zullen van 'smalen coer' zijn.
fol. 86 Gedateerd Sint Mathijs avond anno 1403. (= 20 september 1403)

Steenpacht, eind 14de eeuw?

fol. 93 Ordinantie op de stads accijnzen, o.a.:
fol. 94vo De steenpacht
Hier zal men verciynzen molensteen, slijpsteen, fijne kolen, kalk,
fol. 95 rode gebakken steen, plavuizen, tichelen, aarden potten, stenen potten, stenen kannen, krijt, vuursteen, straatsteen, blauwe zerken, mortiersteen, leien, oliemolensteen en witte steen.
Hiervan zal men de verkopers nemen de 60ste penning.

Verdeling Vughterbroek, 1374

fol. 97 Erfdeling tussen de stad Den Bosch en de geburen van het dorp Vught
Het gaat om de verdeling van het Vughterbroek met toebehoren, groot 305 morgen en 2 hont in drie blokken en kleine gheerken, zoals dat in kampen gelegd is. Dit wordt gedeeld tussen Vught, Cromvoirt en Den Bosch,
fol. 97vo etc.
fol. 98 Gedateerd 1374, vrijdag na Heilige Sacramentsdag.

Paling van Vught, 1377

Kopie van de paling tussen Den Bosch, de heer van Parvis ('Parwijs') en het gemene dorp Vught, van zekere ernissen gelegen op de 'Caluwenberch'
fol. 98vo Gedateerd de dag na Onze Vrouwe geboorte 1377.

Schoonhouden van de straten (1445)

Ordinantie gemaakt 'boven vanden cramen te gaen'

Dat boven slaat op de aanhef van een serie ordinanties, met consent van schout Ywaen die Mol, geen datering.

(zie boven, alleen ontbreekt de ordonnantie op het verhuizen met Sint Jan)

fol. 108vo Ordinantie gemaakt als boven van de straten te keren en te vegen

fol. 109 etc., 7 september 1445 (staat er).

Knapen op het stadhuis (1449)

fol. 113 Ordinantie gemaakt anno '49 op de drie knapen van de stad

fol. 113vo Altijd zullen twee van de drie knapen als de schepenen op het huis zijn, tegenwoordig zijn om hun dienst te doen, op de pene van 1 oude grote.

Turfpleyten (1444)

fol. 114 Ordinantie gemaakt op de pleyten anno eodem

Over de pleyten die turf vervoeren om te verkopen.

De buikdenning van deze turfpleyten zal 35 1/2 voet lang zijn en in het midden van de buikdenning zullen deze pleyten in het water diep zijn twee voet, de breedte in het midden zal zijn zeven voet op de buikdenning en boven de buikdenning acht voet, te meten van de ene naar de andere binnenste kant.

fol. 115 Ordinantie op de turfwagens

...

Maten en gewichten (1444)

fol. 123vo Van de tonnen

In verband met de gebreken die dagelijks voorvallen met de tonnen met vis, haring, bier, mede, honing, olie etc. en de tonnen die de brouwers en tappers gebruiken, zijn beëdigd Jacop die Cuper en Jan Goeswijns, die halve en hele tonnen hebben gemaakt, beide van 'Homborgeren', die de stad als maat zal gebruiken voor de andere tonnen.

fol. 124 die door de goede knapen getekend zullen worden met een 'kenneliken teyken', tegen een oude zwarte.

Etc. over de tonnen en maten.

fol. 124vo Van de maten en kannen

Om te verzien de gebreken die in de maten en kannen in wijnhuizen, brouwhuizen en tapperijen etc. gevallen zijn, heeft men beëdigd Henrick Scraghe en Ghijsbrecht vanden Broec, die naar de rechte maat van de stad grote en kleine maten, gemaakt hebben en ook kannen met de pegel waar men drank mee uitmeet en waarnaar men alle maten en kannen ijkt en gelijkt en tekent met een kennelijk teken door de voors. personen en nadien door andere goede knapen, die daar jaarlijks toe worden aangesteld. Hun loon voor het reformeren van de kannen en maten is 1 oude zwarte, en voor het alleen tekenen van de maten en kannen 1/2 oude zwarte.

fol. 125 Item zullen alle maten waarmee taplieden, kremers en anderen uitmeten moeten zijn van koper of tin, en niet van hout. Wie met niet getekende en gepegelde maten meet of met andere maten dan van koper of tin meet, zal verbeuren 3 oude schilden, te delen in drieën.

Item beëdigd zijn Henric Scraghen, Arnt van Vucht en Jan Vynninck, die toezien of men de juiste gewichten gebruikt, zij hebben de 'gherechte wichte', klein en groot gemaakt waarnaar de andere gewichten zullen tekenen, etc. over het ijken van ieders gewichten ten huize van de

goede knapen voors. Loon voor de goede knapen: 1/2 oude zwarte voor elk gewicht dat moet worden gereformeerd.

fol. 125vo Item van korenmaten

Zelfde procedure als voor: de ijkers zijn Henric Pes en Corstken van Loen.

Varkens op straat (1444)

fol. 126 'Item vanden vercken'

'Item overmids dat die verken in groten ghetal opter straten ghewoenlic syn te gaen, beyde vassel ende vette vercken', waardoor de stad aan de straten grote schade lijdt en ze menigerhande onreinigheid en stank voortbrengen, is geordineerd dat voortaan geen varkens, hetzij mager of vet, 'den heylighen of yemont anders toe behuerende' op de straten zullen gaan, tenzij ze wel geringd zijn. Wie daartegen deed verbeurt iedere keer voor elk varken een halve Willemstuyn. (Mnd Wb: vassel = mager)

fol. 126vo Item dat men geen heilige varkens op de straat zal houden, dan alleen voor elk dan van de vier maarschalken vier en voor Sint Rombout vier varkens, en de varkens zullen getekend zijn, ieder van hun maarschalk en met een teken dat door de stad is geordineerd en ze zullen zijn gemerkt of gelubd. En ware het dat iemand op de heiligen meer andere varkens op de straat hield of dat ze niet getekend waren zoals voors. is, die verbeurt .. geen bedrag genoemd, in drieën te delen.

Item dat geen varkens, uitgezonderd de heilige varkens, op de straat zullen gaan meer dan 's winters twee uur en 's zomers drie uur, te weten van Bamis tot Pasen 's morgens om 6 uur uit en om 7 uur in en 's avonds om 5 uur uit en 6 uur in, en tussen Pasen en Bamis 's morgens om 5 uur uit en 6 uur in en des noens om 12 uur uit en 1 uur in en 's avonds om 6 uur uit en 7 uur in.

Wanneer de varkens op de voors. tijden uit zijn zal daar een 'boede of hoede' daarbij zijn. Op de boete van 1/2 Willemstuyn voor ieder varken.

Harde daken (1444)

'Vanden leydack'

'Item om te besorghen die stat als men meest mach van ongevallen van branden', is besloten dat woe voortaan binnen de uiterste poorten van de stad iets nieuws timmert,

fol. 127 deze timmering zal moeten dekken met een leien of tichelen dak en anders niet. En daarvan zal de stad hem geven voor elke roede leidaks 1 Rijnsgr. en voor elke roede ticheldak een halve Rijnsgr. Desgelijks zal men geven aan degenen die binnen de voors. poorten hun timmeringen, die met stro gedekt zijn, willen dekken met alleen leien of tichelen, zoals voors. is.

'Vanden dranck'

Item omdat geld te kunnen betalen is geordineerd dat dxe stads aan de tappers van bier, wijn, mede, 'sperick' dranck drie maal jaars de accijns zal verhogen, nl. op bepaalde tijden in de Halfvasten markt, in de veemarkt en de Sint Jansmarkt en tijdens de gehele 'Onser vrouwen gheley'.

Schoonhouden van de straten (1444)

'Vanden straten te keren' [hiernaast geschreven: 'oec voer steet ghescreven']

Omdat op de straten waar de stad jaarlijks grote sommen gelds aan moet uitgeven, schoon en rein gehouden moeten worden, is geordineerd dat een iegelijk het slijk binnen zijn huis en erf

die hij bewoont of die onbewoond blijven liggen, iedere vrijdag zal opeen slaan en de straten en de 'soeen' tegen

fol. 127vo zijn erf keren en vegen, en voorts dat wie in gebreke blijft 6 s payment verbeurt, te delen in drieën.

Item als de slijkvegers die het afvoeren van slijk en vuilnis en het schoonmaken van de straten aangenomen hebben, in gebreke blijven, zullen de 'moormeesters' op hun kosten karren huren. Liep daar iets over, dat zouden de moormeesters voor hun arbeid behouden, zonder restitutie aan de slijkvegers.

Wanneer de moormeesters karren nodig hebben die de karlieden hen voor hun loon, nl. 4 Willemstuyn, niet wilden laten, zullen de karlieden verbeuren 9 s. payment iedere keer.

Item dat men geen slijk of vuilnis zal leggen op enige gemene bruggen binnen de stad, op de verbeurte van 9 s payment.

Item dat men voortaan ieder jaar op Bamis zetten zal

fol. 128 goede knapen die moormeesters zijn.

Bedelen (1444)

Sint-Jan

'Van te bidden met scalen met scoethelen'

Over het bedelen met schalen op het Janskerkhof op het rooster en anderswaar in de kerken of op straat en de naam van menige goede man of vrouw beschamen. Verder over het bedelen waarmee niet de nood van de luiden of de eer Gods wordt gediend, wat in andere goede steden niet gebeurt ... Daarom een verbod. Alleen de vier biddende orden mogen bedelen en personen die van buiten komen mogen de schepenen dispensereren.

Item de ordinantie van degenen 'die van quaden beleyden syn', zoals hierna beschreven

Over schandelijk en onredelijk gedrag van jonge gezellen in de stad

fol. 128vo Dit gaat over curatele bij losgeslagen gedrag en financieel wanbeheer, waar de ouders niets tegen kunnen doen etc.

Dakstro (1444)

Moet door de beugel kunnen

'Item vanden dacstro'

fol. 129 Omdat in het 'stroedack' dat hier in de stad wordt verkocht vele 'subtylheyte' in het binden en anders gepleegd wordt, waardoor de goede luiden bedrogen worden en grotelijks beschadigd, is overdragen dat men voortaan geen dakstro mag verkopen in de stad of vrijheid dan alleen binnen de drie binnenste poorten, op verbeurte van 25 s payment, te delen in drieën.

Het stro dat men verkoopt zal eerst door degenen die daartoe zijn geordineerd gebeugeld moeten worden met de beugel van de stad. Degene die de beugel bewaart zal voor iedere wagen hebben 1 oude Vlaams. Stro dat te klein is zal men binnen de stad of vrijheid niet mogen verkopen, maar weer terugbrengen en het groot genoeg maken naar de beugel en het dan weer in de stad brengen en laten beugelen. Op de verbeurte van 21 s payment, in drieën.

Item wat men in bruiloften of eerste missen geven zal

Etc.

fol. 129vo Wij willen dat men deze punten vast en onverbrekkelijk zal houden etc., groot zegel van de stad aangehangen.

Gegeven 3 februari 1444.

Schout is Yewaen die Moll.

fol. 130 Philips van Bourgondië belooft o.a. het gemene land van Brabant te bewaren voor gewapend volk en onredelijke geestelijke geboden en verordent dat in elke stad een tolboek zal wezen waar er geen is

fol. 131 Brussel, 20 september 1451.

Kopie van de eendracht gemaakt tussen het kapittel van Sint Jan Evangelist in 's-Hertogenbosch en de schepenen en gezworenen van de gemene stad, roerende van de kaarsen die de heren van het kapittel als persoon van de voors. kerk plegen te eisen voor iedere dode die in de voors. kerk of kerkhof wordt begraven.

fol. 134 Item van de vier markten te Woudrichem en de ene te Giessen, waar de poorters van Den Bosch tol schuldig zijn, geheten marktol, die toebehoort aan de heer van Hoerne en Altena en wat men in deze tol schuldig is te geven.

fol. 135 Kopie van een kaart dat de poorters van Den Bosch vrij zullen zijn van alle houtschat in de Meerij

Uitgevaardigd door Wenceslaus en Johanna.

fol. 137 Kopie van de kaart van het mijnen van de vis

Uitgevaardigd door Philips van Bourgondië, 1356.

Torenwachters, 15de eeuw (1453?)

Alarm

fol. 140 Kopie van de ordinantie gemaakt door onze genadige heer op de 'mortbranders'

Philips van Bourgondië etc.,

fol. 140vo Item dat gij en de onderdienaren van uw ambachten elk binnen zijn bedrijf op raad van de wethouders van elke plaats elke nacht een aantal ingezetenen van vrijheden of dorpen stelt en ordineert om op de torens en ook achterstraten en wegen aldaar te waken en dat bij toerbeuert ('torne') en omgang van de bewoonde haardsteden aldaar niemand daarin verzuimt. Als de wakers vuur of brand gewaar worden of ook enige moordbranders of brandschatters, zullen zij terstond de klok slaan.

Alle andere wakers omtrent die vrijheid of dorpers die de klokslag horen, zullen ook de klok slaan. De ingezetenen van de vrijheden of dorpen zullen dan terstond vergaderen en 'ernstcheyt' doen om het vuur te lessen, brandstichters te grijpen en hun huizen en hoven te bewaren, volgens ordinantie van de officieren en wethouders van elke plaats. Wie in gebreke blijft wordt gecorrigeerd.

Etc. over bedreigingen van moordbranders en brandschatters ...

Schutterij, 15de eeuw (1453?)

Gracht

Brand

fol. 149 Kopie van de 'schuts carthe' (= schutterskaart)

fol. 150 Met o.a.: de schutten die zijn toegetreden zullen moeten hebben hun volle harnas, een losbare 'wyndaes boghe', een 'reysscher boghe' die hem zelf toebehoren, om daarmee de heer

en de stad als het nodig is te dienen. Daartoe doen zij eer dat zij 'ontfaen' (= in het gilde ontvangen) zullen wezen hun eed.

fol. 150vo De burgemeesters van de stad zullen ieder jaar op zondag als men zingt Oculi, aan de twee hoge dekens, de meester en de 80 voors. gezellen 200 Rijns. geven, waarvan een tabbaard en een 'capruyn' wordt gemaakt met de 'palver' die zij samen in ere van de Heer en het voors. gezelschap zullen dragen als zij meelopen in de processie van Sint Jan,

fol. 151 onze patroon, en met de andere processies en als zij de papagaai schieten zullen. De hoge dekens, meester en deken voors. zullen met de gezellen van de schutten, met hun kleren volmaakt uit en in gaan, of de hoge dekens met hem rijden, op de verbeurte van 40 s payment. De schutten zullen in de processie en omgang van Onze Lieve Vrouwe in hun harnas gaan om deze processie te eren.

Etc., verder onder andere:

fol. 153

De schutten zullen de visserij hebben in de 'grave' (= gracht) gelegen tussen de stads 'gemeynten' bij Orthen en tussen de 'gemeynten' bij Engelen en Vlijmen, en deze visserij zullen ze ieder jaar tenminste twee maal moeten vissen 'ter Diessen toe uut ende vander Diesen voert ter Maesen toe', ter ordinantie van de hoge dekens, meesters en de drie dekens. Item zullen de voors. schutten komen schieten in de bogaard met de 'coninckscavel'.

fol. 153vo Item de gezellen van de schutten zullen voortaan in hun 'temelijcke harnassche' op het stadhuis moeten komen bij brand en andere ongevallen als zij de klok horen kleppen en luiden, samen met de twee hoge dekens, meester en de andere drie dekens voors., op de verbeurte van 1 lb payment, tenzij zij zich met hun eed van de dekens verontschuldigen vanwege redelijke noodzaak.

Graven stadsvesten, 1453

fol. 154

Ordinantie en punten over de graven en vesten van deze stad 'om die vesten ende te graven bij den gemeyne lande'

Aangezien hertogin Johanna van Brabant zaliger, aanziende dat de stad Den Bosch met haar Meierij die op het uiterste van de palen van Brabant aan deze zijde is gelegen, een vest en 'voerbaldyen' is ten behoeve van het land van Brabant om van vesten, graven en 'sterkenissen' te worden voorzien, is aan de stad een privilege verleend, dat staat op blad 112 (in de marge staat: '81e blat').

fol. 154vo Omdat de schepenen van Den Bosch gemerkt hebben dat de 'grave' van de stad, die een veste en sterkte is van de stad en de Meierij en het voors. land, verland ('verlangt') en te niet gegaan is, en hier hoe eerder hoe beter volgens de inhoud van het voors. privilege in moet worden voorzien, om grote schade aan de stad en Meierij te voorkomen, laten zij een kopie van het privilege volgen:

Volgt de tekst van een brief van de stad 's-Hertogenbosch, gericht aan de 'Guede vrinden' (= de plaatsen en heerlijkheden in de Meierij), waarin naar het privilege van Johanna wordt verwezen:

Het gaat over het feit dat de inwoners van de Meierij en het gemene land naar goeddunken van de stad zullen moeten vesten en sterken met graven en anderszins. Dit heeft volkomen betrekking op een 'grave' gelegen bij de stad buiten de Vughterpoort, die 'overlanc een veste ende sterckenissen der stat metten erven ende geensyns lands vors. geweest heeft, alsoe seer verlangt end te niete gegaen is', dat daar hoe eerder hoe beter in wordt voorzien naar inhoud van het voors. privilege, zodat de stad, Meierij en het gemene land geen schade lijden.

De schepenen willen dat graag verhoeden en verzoeken daarom dat zondags geboden in de kerk van Vught wordt afgekondigd, zodat op maandag morgen vroeg

fol. 155 100 goede arbeiders en gravers onder leiding van een schepen of gezworene met schoppen en spaden op kosten van het dorp aan het werk gaan. Zij zullen hun portie graven dat door de stad wordt aangewezen en pas ophouden wanneer men oordeelt dat het wel en 'lofbaerlike' gemaakt is.

Gedateerd 20 juni 1453.

Dezelfde brieven zijn geschreven aan de steden, vrijheden en dorpen in de Meierij gelegen, waarin alleen de namen veranderd zijn.

Lijst van degenen die voor de stad zijn komen graven:

- ten eerste uit het ambt van Kempenland

fol. 155vo - uit het ambt van Maasland

- uit het ambt van Peelland

(het gaat om duizenden mannen)

fol. 156 Item aan al deze mannen is door de 'grave meesteren' een zekere 'taxe van roede' gegeven. Zij hebben daar allen meer dan twee dagen over gegraven. Alleen degenen die een 'swaer lot' troffen of niet goed gewerkt hadden hebben een halve dag of langer meer gegraven.

Item aan de gravers wordt door de dorpen en vrijheden voor wie ze graven een dagloon gegeven, wie niet kwam opdagen dient een boete te betalen.

Hierover heeft de stad een brief opgesteld, waarvan de inhoud hierna volgt:

Volgt weer een brief aan de 'Goede vrint'

Over de hoogte van het graafloon. Wie op maximaal drie mijlen van de stad woont krijgt als arbeidsloon 8 cromstert voor twee dagen en voor de reis 2 cromstert.

Voor degenen die verder dan drie mijlen weg wonen: insgelijks 8 cromstert voor drie dagen, maar voor de reis 4 cromstert. Uitgezonderd die van Loon die 2 1/2 dag hebben gegraven omdat hen een zwaar lot was toegevallen, die krijgen voor 2 1/2 dag graven 10 cromstert.

fol. 156vo Dit moet overal verkondigd worden, zodat het loon gereserveerd wordt.

Wie uitgekozen was om te graven en zonder noodzaak thuis bleef zal de dubbele som betalen van het voors. loon.

Beschreven 28 juni 1453.

Deze 'forme' is geschreven aan alle steden, vrijheden en dorpen.

Kopie van dat onze genadige heer met toestemming van zijn drie staten van het land verkocht heeft 4000 ridders lijftocht, maken 6000 Rijnsg., waarvan hij heeft verkocht 600 Rijnsg. lijftocht op twee 'liven', ter kwijting. Welke 600 Rijnsg. de stad Den Bosch mede heeft bezegeld, en de gen. heer heeft beloofd de stad daarvan schadeloos te houden.

Philips van Bourgondië etc., ...

fol. 158vo 15 juli 1453.

Stadsbrand, 1463

Harde daken

Conflict met het kapittel van de Sint-Jan

Van de twist die gerezen is tussen de deken en de heren van het kapittel van de Sint Jan en de gemene stad van Den Bosch 'spruytende uuter ordinantie gemaect byden heer ende der stat opten brant'

Het gaat om een conflict met de pachters van 'sekeren comeren' en lasten.

fol. 159 De poorters en ingezetenen van de stad hebben door de voors. brand veel schade en kommer geleden, zodanig dat zij renten, cijnzen en pachten over verbrande erven binnen de poorten niet konden betalen. De stad heeft een ordinantie gemaakt volgens welke de renten,

pachten en cijnzen de komende drie jaar jaar kwijtgescholen zullen zijn en de naaste zes jaar de halve cijns, rente of pacht.

En om de stad geheel en al in

fol. 159vo harde daken te brengen en te verhoeden dat een gelijke schade van brand weer gebeurt, gebiedt men dat binnen de uiterste poorten van de stad geen enkel huis, hoedanig het mag zijn, groot of klein, dat men nieuw zal optimmeren een stro-, riet- of weke daken zal hebben. Maar men zal die moeten dekken met leien, tichelen of andere harde daken. En dat men daartoe alle strooien daken binnen de stad en haar buitenpoorten, zal moeten afbreken en binnen de naaste tien jaren met harde daken als voors. is dekken.,

En opdat het de arme luiden voor hun timmeringen te bate komt, zal men ieder van stadswege geven voor 1 roede leidak 40 st. en voor een roede ticheldak 24 st., te rekenen elke roede voor 14 voet vierkant. Dat maakt in het geheel 196 voet, wat elk jaar een grote som belooft, wel 6000 Rijnsgr. en meer.

Dat is alleen bestemd voor de voors. 'refexien' en de gemene 'pollitie' en nergens anders voor. De stad kan daarin niet voorzien met de gewone cijnzen en renten die zij jaarlijks geldende heeft. Daarom heeft zij een nieuwe 'commer' op wijn, bier en andere dranken moeten zetten, niet in de vorm van een accijns, maar op deze manier, zodat niemand, geestelijk of wereldlijk, exempt zal wezen.

Omdat het kapittel binnen zekere jaren herwaarts vele cijnzen, renten, pachten, huizen en andere erfgoederen verkegen heeft en ook patrimonie goederen, die te schoet, te loet en te landrecht behoren te staan en waarvoor zij geenzins de bede en andere geboerlijke fol. 160 rechten betalen, is het ook bevrijd van de voors. bede en andere lasten die de stad te dragen heeft. Daaraan wil het kapittel niets bijdragen.

Item omdat de stad verleden jaar zeer hoge kosten heeft moeten dragen, ter waarde van 4000 Rijnsgr., voor het uitzenden van gewapend volk naar Bergeyk, op de palen van het land, en voor de afkoop van gewapend volk, waarvoor is betaald omtrent 652 ridders. Ook zal de stad tot aanstaande Kerstmis veel moeten betalen

Conflict met het kapittel van de Sint-Jan over betaling cijnzen, zonder datum (circa 1463)

Subsidie harde daken

Strooien daken kanunnikenhuizen

Item het kapittel hoeft volgens geestelijk gebod van Luik geen accijns te betalen voor bier en drank van buiten de stad, zo merkte de 'assijnssener' Albert Godschalcks.

fol. 160vo Item de stad heeft onlangs vele 'schoenre straten, mueren, brugghen, passagien ende wegenen' laten maken en repareren en nog dagelijks doet, waar het kapittel geen cijns voor geldt.

Item de stad heeft nog meer andere lasten aangaande de gemene politie en zij heeft gedurende tien jaar de kommer geordineerd om de stad weer op te bouwen, timmeringen te brengen en de gemene politie te vermeerderen. Daar heeft het kapittel ook profijt van, want door de nieuwe timmeringen worden de onderpanden van de cijnzen en renten in waarde vermeerderd en beter betaald.

Hoewel de poorters en ingezetenen vrij zijn van weggeld, betalen zij deze nochtans ten bate van de arme stad.

De stad is gelegen in onvruchtbaar land en er komt minder verkeer en koopmanschap dan in andere steden, zodat de lasten neerkomen op de poorters en ingezetenen.

fol. 161 De stad heeft de gebruikelijke kosten voor haar dienaren (boden, klerken, schutten) verlaagd, door de komende tien jaar geen kleren voor hen te betalen.

Daarentegen is de stad als enige stad in de landen van onze genadige heer zeer belast met vergaderingen van geestelijke personen, mannen en vrouwen, en daartoe is het kapittel in 15 jaar tijd zeer in omvang toegenomen. Vroeger plachten daar maar 11 personen te zijn, nu zijn dat wel 40 of 50 personen, van wie sommigen wereldlijke personen in de kost hebben, onderhoudende vader, moeder, zuster, broeder en meer anderen van hun penningen, die allen exempt willen wezen van de voors. kommer te helpen dragen.

Daarom hebben de gedeputeerden van de stad het kapittel zeer vriendelijk verzocht dat zij gemerkt wat voors. is en in het bijzonder dat deze werken charitatief zijn, etc. ... de voors. accijns voor bier van buiten te betalen, zoals het volgens de oude rechten en gewoonten behoort.

Het antwoord van het kapittel: dat doet al iets om behoeftige gedupeerde eigenaren van verbrande huizen en erven waaruit aan het kapittel cijnzen betaald moeten worden te helpen. fol. 161vo Antwoord van de stad: toont aan dat de regeling van de stad beter is, omdat iedereen zonder onderscheid gesubsidieerd wordt. Verder wordt gesteld dat vele kanunniken en kapellanen huizen hebben die met stro zijn gedekt en die men volgens de ordinantie zal moeten afbreken en met harde daken dekken, waarvoor de stedelijke subsidie hoger is dan wat zij de komende 10 jaar zouden betalen als zij hetzelfde zouden betalen als wereldlijke personen.

Etc. antwoorden van het kapittel en wederwoorden van de stad.

Uiteindelijk wilde het kapittel zich niet voegen naar de stad.

Vervolgens kwamen particuliere personen die onderhandelden

fol. 163 Boden onvoldoende voor de stad, die concludeert dat het kapittel de stad niet te hulp wil komen. Naast het kapittel is de stad belast met zeer veel kloosters, kerken, kapellen, gasthuizen en andere vergaderingen van mannen en vrouwen, wel 40 of 50 huizen, die de kommer van de stad niet helpen dragen, tot grote last van de stad, waarvan een derde geestelijke is.

fol. 163vo De stad is zeer arm en moet jaarlijks meer aan lijfrenten betalen dan zij inkomsten krijgt van accijnzen, renten en 'dymmeynen', en ieder jaar een nieuwe kommer en last op de voors. stad moet ordineren om de bede van de heer en andere gemene lasten ten behoeve van het gemeen op te kunnen brengen ...

Etc. te kennen gegeven aan de kanselier en de raadsluiden van Brabant, met het verzoek het kapittel 'gruetelic te onderwijssen', zonder proces, want de stad is arm.

Niet gedateerd.

Verhandelen van vis, 1464

Ordinantie gemaakt op de keurmeesters, hoe men allerhande vis verkopen zal

Opdat de stad den Bosch altijd van genoeg vis voorzien zal worden, zal men de gezouten vis op de Visbrug brengen en afslaan, net als de vese zeevis, en alleen ter ordinantie van de keurmeesters.

fol. 164 Vis die men een maal zal hebben, zal staan achter de stenen palen of tekenen ter Visbrug waarts waar die staan, op de peen van 3 lb payment, in drieën als boven.

Poorters die levende vis bij de kraan willen verkopen zullen bij de kraan staan en achter de voors. palen, zodanig dat iedereen de straat kan begaan met wagens en karren, op de peen van 3 lb payment.

Alle levende vis die men in karen of korven in de stad wil verkopen. zal men openbaar tonen op de straten in kuipen of platte korven in het water, zonder die te halen of te brengen met 'porcelen of met zoeden', tot dien einde dat een ieder mag zien wat daar veyl is.

Over de aanstelling van de keurmeesters, die gewoonlijk zelf vissers zijn. Omdat zij anders een heel jaar lang hun nering zouden ontberen, zijn zij voor een half jaar keurmeester.

fol. 161vo Kopie van de brief dat de geestelijkheid niet meer zal aan versterven noch ook mag kopen.

Philips van Bourgondië ...

fol. 162vo Gedateerd 2 januari 1463.

Lombarden, 1464

Kopie van de brief dat de Lombarden niet meer op brieven mogen lenen

Philips van Bourgondië ...

De schout en schepenen hebben in naam van de 'gemeynen' en inwoners van Den Bosch te kennen gegeven dat de Lombarden die 'taffel ende wouke' houden in onze stad altijd gewoon zijn geweest

geld te lenen 'te wouker ende useren op scepenen brieven' van onze stad en ook op borgen, geloften, obligaties en kennissen. Zodanig dat de goede luiden de helft meer geld met hun borgen moeten beloven en verborgen dan de principale som van de lening bedraagt die zij in het 'Lombart huys halen', altoos te betalen op hun maning. Met deze brieven krijgen zij executie van recht en winnen zij gronden van erven op en uit, net als andere personen die geen Lombarden zijn van deugelijke schulden doen. Dit gebeurt in geen enkele stad van Brabant meer en waardoor vele 'schiltbortige luyden' en onze onderzaten in het verleden verderft en verarmd zijn, wat niet zou zijn gebeurd wanneer de Lombarden geen obligaties en geloften hadden op brieven, die men van hun 'wokeren' voor schepenen gedaan heeft.

fol. 156vo De woeker die de Lombarden nemen is zo excessief, dat de onderzaten verarmen. Om hieraan een einde te maken heeft men zich gewend tot de kanselier en raadslieden van Brabant, en met hun goede raad is verordend dat de Lombarden die nu in Den Bosch tafel houden of zullen houden geen woeker zullen lenen of geld op schouts- of schepenbrieven, geloften, obligaties, 'kennissen ende borghen', die goede luiden die geld nodig hebben hen geven. Zij zullen alleen geld lenen of woeker doen op behoorlijke panden, zoals dat ook in andere steden van het land van Brabant gebeurt.

Brugge, 2 januari 1463.

Stadsbrand 1463

Harde daken

fol. 168 Kopie van de ordinantie van de brand

Schepenen, gezworenen en raadsluiden die men noemt ledige luiden,

fol. 168vo dekens van de ambachten en de gemene stad van Den Bosch saluut.

Omdat op maandag 13 juni 1463 in deze stad een grote en 'verveerliken brant bij ongevalle gevallen ende gheschiet is geweest is inden welke die meeste ende beste helft vanden huysen, goede, haven ende comanscappe daer inne wesende is verbrant, vernielt ende te niet ghedaen daer met tcorpus vander stat ende die porteren ende ingezetenen der selver tot alsoeliken commer, lasten ende onverwinlike schaden ghecome syn', zodanig dat zij die nooit met hun renten, cijnzen of 'dymayen' die ze hebben of kunnen vervallen, noch ook met timmeringen en refectien te boven zullen komen.

Hierin zal hoe eerder hoe beter moeten worden voorzien met goede ordinanties.

Daarom heeft de stad geordineerd dat de timmeringen en refexien in harde daken zullen zijn, om te verhoeden dat dezelfde schade van brand zal gebeuren.

Ten eerste zijn vele huizen en erven in de stad zeer zwaar belast en bekommerd van cijnzen, renten en pachten die daar uitgaan die de goede luyden van wie de huizen en erven zijn, niet

gevoeglijk kunnen betalen en die ze leeg en in wanwerk laten liggen, onbetimmerd, 'ter groter oneeren vander vors. stat'.

Het is overdragen dat men alle cijnzen, renten en pachten die van nu aan verkocht en verkregen worden op en uit enige huizen en erven binnen de stad, zal mogen kwijten en lossen de 16de penning, evenals de cijns, renten en pachten van het jaar dat men het lossen zal en achterstallen.

fol. 159 Veel verbrande erven zijn zwaar belast, terwijl de goede luiden de cijnzen, renten en pachten niet goed kunnen betalen. Daarom zullen de cijnzen, renten en pachten de komende drie jaar kwijtgescholden worden, of anders betaalt men zes jaar lang halve cijnzen, renten en pachten. Ook zal men afslag doen van de lijfpenssen en lijfgoed.

De erven zijn op veel plaatsen voor de helft of een kwart verbrand, in die gevallen zal de korting navenant zijn, altijd ter ordinantie van de schepenen, die de verbrande erven overzien zullen.

Item zal men in de stad alleen harde daken bouwen

fol. 149vo binnen de uiterste poorten van de stad, om dezelfde brandschade te verhoeden. Alle strooien daken binnen de stad en haar buitenpoorten zal men binnend e eerstvolgende tien jaar moeten afbreken en vervangen door harde daken, te beginnen aan het ene einde. Als men dat niet doet, zal de stad dat op kosten van degene die weigert laten afbreken.

Om dat te doen en de arme luiden in hun timmering te bate te komen, zodat ze hun erf weer betimmeren en de stad weer refexien brengen, zal men een ieder van stadswege geven voor elke roede leidak 40 en voor tichelen 24 stuivers.

Item moeten al degenen van wie de cijnzen, renten en pachten uit hun verbrande erven zijn kwijtgescholden of verminderd beloven dat zij tussen nu en aanstaande Sint Jansmis losbaarlijk zullen timmeren binnen de aanstaande drie jaar. Anders zullen degenen die daar cijnzen, renten en pachten op hebben hun recht daarop kunnen vorderen.

Item omdat veel van de verbrande huizen gestaan hebben op erven met muren die meerdere personen gemeenschappelijk toebehoren, en de ene gelieven mocht te timmeren en de andere niet, is geordineerd dat degene die de muur weer zal willen opmetselen dat mag doen van de steen die van de andere muur overgebleven is, zover hij reikt ter hoogte toe zo die vanouds is fol. 170 geweest.

En als het gebeurt dat de andere daarna ook op en in dezelfde muur wil timmeren, dat de kosten door de eerste die de muur gemetseld en betimmerd heeft, en de ander die daarna wil timmeren, half en half gedragen worden.

Degene die het eerst de muur had opgemetseld deze hoger heeft gemaakt dan hij in verleden tijden was, moet de meerdere kosten daarvoor zelf betalen. Wil de andere persoon in de toekomst ook op dezelfde hoogte timmeren, moeten de kosten half worden gedragen en alles ter ordinantie en prijs van de werklieden en andere goede mannen.

Etc. over het in de toekomst betimmeren van verbrande erven door dochters of dochtersen van verbrande erven die voorkinderen hebben of geen kinderen.

fol. 170vo Item zal men volgens de voors. ordinantie alle huizen binnen de uiterste poorten van de stad die met weke en strooien daken gedekt zijn binnen de eerstvolgende tien jaar 'af sal moeten werpen' en met harde daken dekken. Omdat veel personen die huizen alleen in tocht bezitten, is geordineerd dat de dochters en dochterssen deze huizen eveneens binnen deze termijn met harde daken zullen dekken. De kosten die zij maken voor het leidak: sparren, leien, nagels en daguren of anderszins zullen zij laten uitvoeren voor zover de huur van hun huis toereikend is, niet meer. Zij zullen goede schriftelijke declaraties daarvan bewaren en die overgeven aan de erfgenamen of degene die dat aangaat. Zij moeten de kosten aan de dochters of dochtersen vergoeden eer zij het huis aanvaarden zullen 'off daer aff hueren gueden moet hebben ende werven'.

Etc. over de precieze uitvoering in geval van tocht of indien de huizen van kinderen of onnozele luiden zijn:

fol. 171 dan moeten schout en schepenen hieraan te pas komen, zodat ze niet onterfd of beschadigd worden.

Item voor de grote zware latten van de lei- en ticheldaken moet veel accijns worden betaald, die door veel luiden niet kan worden opgebracht, daarom heeft men besloten de cijns op wijn, bier, mede en specerijendrank te laten staan tien jaar lang, de oude accijns niet.

De accijns op wijn is 2 placken, die op specerijendranken 4 placken en die op mede 2 placken Bosch geld. Dat komt bovenop de oude accijns.

Ook wat betreft bier betaalt men de 5de penning boven de oude accijns.

En dan is er nog het weggeld dat de poorters willen betalen hoewel zij daarvan exempt zijn, omdat zij de lasten van de stad willen helpen dragen en deze in refexien willen brengen.

Daarom is besloten dat iedereen gedurende de komende tien jaar binnen de stad weggeld van 1 ort betaalt,

fol. 171vo voor wagens en karren. Uitgezonderd de 'smael heren' die het hoge gericht hebben van hun 'hofwaghen off karren', waarmee zij in de stad komen en rijden om proviand te halen voor hun hoven en huizen, slijkkarren die slijk wegvoeren en molenkarren die naar de molen gaan. Die betalen het oert van een stuiver niet.

De zogenaamde kleine accijns zal niet verpacht worden. Voor elk vat bier zal men een Willemstuyn geven en dat zal de komende tien jaar zo blijven. Na de tien jaar kan de kleine accijns weer worden verpacht.

Al het geld dat komt van de nieuwe wijn, bier, as en weggeld zal uitgegeven worden aan leien en tichelen, te beheren door goede mannen, die de rekeningen opmaken.

De stad gaat de uitgaven aan dagvaarten en aan de kledingkosten voor schepenen, burgemeesters, secretarissen, de drie knapen van de stad, boden en schutters voor de komende tien jaar terugbrengen. Men zal alleen met een secretaris ter dagvaart rijden,

fol. 172 tenzij de gemene stad oordeelt dat dit niet voldoende is. De stedelijke ambtsdragers en schutters krijgen geen kleren en de schepenen geen drinkgeld op stads kosten meer. Met uitzondering van de drie pijpers of wakers, die hun kleren op kosten van de stad zullen hebben, zoals vanouds. Ook gaan er geen baten naar de schutterijen de komende tien jaar.

Kraammaaltijden, ivm de stadsbrand van 1463

Item zal niemand in de kraam gaan eten of drinken zoals men dat hier placht te doen, tenzij hij 'ghevader weer ende tkijnt uuter fonten ghehaven hedden'. Vader, moeder, 'ander moeder, ander vader' mogen in de kraam van hun kinderen gaan, broeders, zusters, omen en moeien en hun huisvrouwen, op de peen van een oud schild, te delen in drieën.

Bier brouwen ivm de stadsbrand van 1463

Item de poorters en ingezetenen van deze stad mochten binnen hun huis voor zichzelf drinken en brouwen, maar om de stad 'in tymmeringhen te brenghen' is besloten dat zij voor elk mud mout dat zij zullen brouwen 14 st. moeten betalen en voor elk vat bier 1 Willemstuyn. Alleen de raadslieden die in de raad van de stad geweest zijn zullen deze Willemstuyn niet hoeven te betalen.

fol. 172vo Omdat de voors. punten en artikelen door onze genadige heer de hertog met zijn open bezegelde brief zijn bevestigd om gedurende tien jaar 'stedich ende onverbrekelic te worden onderhouden', hebben de schepene, gezworenen, gezworenen, raadslieden (=ledige luyden), en dekens van de ambachten in naam van de stad hier het grote stadszegel aan deze

brief laten hangen, 15 september 1460 (sic! = met terugwerkende kracht, drie jaar vóór de brand?).

Eigendomsbewijzen na de stadsbrand van 1463

Kopie van de brief waarmee onze genadige heer de goede luyde verleend heeft 'hoer behout te doen' op hun verbrande brieven

Philips van Bourgondië etc. aan allen die deze brief zullen lezen saluyt....

Verwezen naar de 'zeer groten verveerlichen ende ontsicheliken brant' in 's-Hertogenbosch van maandag 13 juni laatstleden, waardoor de poorters en ingezetenen grote schade hebben geleden, niet alleen aan hun huizen, juwelen, have en koopmanschap, maar 'dat meer is' aan hun brieven die verloren zijn gegaan, waardoor degenen die alles al hadden verloren nu ook hun onroerende goederen in lenen, erven, pachten, cijnzen en renten dreigen te verliezen. fol. 173 Daarom wordt geboden dat de gedupeerden andere of nieuwe brieven zullen krijgen, waarin hun bezit, schulden en rechten die zij voor de brand hadden worden beschreven. Daartoe zullen zij voor de schout en schepenen zweren dat hun brieven in de brand verloren zijn gegaan. Ook zullen alle bewijzen voor die rechten en eigendommen getoond moeten worden.

fol. 174vo Gedateerd de 21ste van de oogstmaand 1463.

Harde daken 1463

Kopie van de brieven waarmee onze genadige heer geconserveerd heeft de ordinantie geraamd door de gemene stad op de brand

Philips van Bourgondië

Geen strooien of weke daken meer, die zal men de komende tien jaar afwerpen, maar leien en tichelen daken, te beginnen aan een einde. Voor iedere roede leidak zal de stad geven 2 Rijnsgr., voor ticheldak 24 st. Etc. over de cijnzen, renten en pachten van de goede luyden uit de verbrande erven

fol. 176 Brugge, 2 januari 1463.

Nieuwe veemarkt, 1463

fol. 176vo Van de nieuwe veemarkt die ingaan zal des anderen daags na Sint Severysdag en zal duren tot Allerheiligenavond

Philips van Bourgondië etc.,

fol. 177 Brugge, 2 januari 1463.

De rest van het register is niet relevant. Het gaat over de blijde inkomsten van diverse hertogen.

GAHt

OSA 52

Register waarin privileges en andere stukken zijn afgeschreven uit de periode tussen 1329-1597, aangelegd circa 1597.

Bezoek prinses in 1570

'Palayst' van Wouter Bouwens

fol. 145

Op heden, 19 augustus anno '70 is binnen deze stad gekomen 'die dre' (=dochter?, kennelijk heeft men het niet goed kunnen lezen) van keizer Maximiliaan en onze toekomende koningin van Spanje, die Dirc Dalus, gouverneur van deze landen van Nijmegen, met meer andere heren begeleid heeft binnen deze stad, en de volgende dag, de twintigste, is vertrokken naar Breda.

Zij is statelijk met een processie van schepenen en dekens ontvangen, die een brandende toorts droegen, en ingehaald met een hemelsel van groene zijde dat door zes heren van de raad van de stad boven haar hoofd gedragen werd toen zij te paard zat, tot in de kerk en van de kerk tot 'inden palayst van Wouter Bouwens'.

Zij is van Breda naar Antwerpen getrokken, van Antwerpen naar Bergen op Zoom en vandaar naar Spanje.

(moet 1570 zijn. Cijnsboek 1573: Wouter Boudewijnsz., kramer, was eigenaar van het grote pand Inden Papegay, naast de Moriaan. Moet dus een aanzienlijk huis zijn geweest.)

Verdeling oude stadsmuur tussen de Heilig Kruispoort en de Orthenpoort, 14de eeuw (in afschrift)

fol. 203

De deling van de muur van de Heilig Kruispoort in de Vughterstraat tot de Orthenpoort toe, en die van buiten te meten

Te beginnen met de Heilig Kruispoort

1) 34 roeden 8 voet zijn gevallen Arnt van Waderle, Godscalck van Bladel en Dirck Buck

Na: zijn met een andere deling daarna mr. Arnt van Weilhuysen ten deel gevallen.

2) 16 roeden zijn gevallen Boey van Tyel, Jacop vanden Wiel en Goyart Posteel.

3) 23 roeden en 10 voeten gevallen aan Jan Dicbier, Arndt Berwout en Coenrart die Wrijter

4) 3 12 roeden min 5 voet zijn alleen gevallen Goyarde Posteel voirsc.

5) 4 roeden 17 voet en 'eenen zoel' zijn gevallen Jan Dicbier, Arnt Berwout en Coenraet die Wrijter voors.(Mnd Wb: soele = zool. Zou hier 'zoeye' zijn bedoeld = waterafvoer? Kan ook een maataanduiding zijn.)

6) 8 roeden en 9 voet zijn gevallen Boey van Tyel met zijn 'gesellen'.

fol. 203vo

7) 9 roeden 2 voet en een 'zoel' zijn gevallen Arnt van Waderle met zijn 'gesellen'.

Na: zijn met een andere deling ten deel gevallen de erfgenamen van Godscalek van Bladel, na Ghysbrecht Haeck, Michiel van Bree en Merten van Campen daarna, nu zijn weduwe als erfgenamen van Michiel voors.

8) 3 roeden en 2 voet zijn gevallen Jan Dicbier, Arnt Berwout en Coenrart die Wrijter voors.

9) 3 roeden en 2 voet zijn gevallen Boey van Tyel, Jacop van Wyel en Goyart Posteel voors.

10) 6 roeden en 4 voet zijn gevallen Arnt van Waderle met zijn gezellen.

Na: zijn met meer andere delingen ten deel gevallen aan Michiel van Bree, daarna Marten van Campen, nu zijn weduwe als erfgenamen van Michiel van Bree.

fol. 204

11) 3 roeden en 2 voet zijn gevallen Boey van Tiell met zijn gezellen.

12) 3 roeden en 2 voet zijn gevallen Jan Dicbier met zijn gezellen.

13) 6 roeden en 4 voet zijn gevallen Boey van Tiel met zijn gezellen.

14) 3 roeden en 2 voet zijn gevallen Jan Dicbier met zijn gezellen.

15) 3 roeden zijn gevallen Arnt van Waderle met zijn gezellen.

Na: de erfgenamen Godscalck van Bladel, Ghysbrecht Haeck, Michiel van Bree, Marten van Campen, nu zijn weduwe als erfgenamen van Michiel van Bree.

16) 7 roeden 1 voet zijn gevallen Jan Dicbier cum suis

fol. 204vo

17) 7 roeden en 1 voet zijn gevallen Boey van Tiel met zijn gezellen.

18) 'Item die ander muur al totten water metten rondeel opt water staende is gevallen Arnt van Waderle met zynen gesellen'.

En zijn met meer andere delingen gevallen de erfgenamen van Dirck Buck, nu Henrick Gheck of zijn erfgenamen.

19) 10 roeden min 4 voet over het water 'metten rondeel op dat water staende' zijn gevallen Boey van Tiel cum suis.

fol. 205

Nota is te weten dat van Arnt van Waderle gekomen zijn de 'Woertsche hoeve en meer ander erffenissen bynnen ende buyten gelegen'.

Item meester Arnt van Weilhuysen en Margriet van Dommelen bewaren de muur die van hem is gekomen, nu Henrick Kuyst en Jan die Cock en de kinderen van Henrick van Weilhuysen.

Item het convent op de Uylenborch hebben de Waersche hoeve van de erfgenamen van Margriet van Dommelen goede koop gekocht, die in de stad hun eeuwige loss. heeft.

Item van Godscalck van Bladel zijn gekomen Ghysbrecht Haeck, Michiel van Bree als man en mombaar van zijn huisvrouw die een zuster was van Ghysbrecht Haeck, Marten van Campen als man en mombaar van zijn huisvrouw, 'gedescendeert' van haar moeder wegens Michiel van Bree 'ende bewaren die muur van hem gecomen'.

Item van Dirck Buck als navolger van Henrick Gheck en bewaart de muur van hem gekomen, nu Henrick zoon van mr. Arnt van Weilhuysen, is ook gekomen van zijn moeder wegen, van der Bucks luyden'.

(in andere hand:) Item deze voors. 9e portie van 34 roeden 8 voeten, 7e portie van 9 roeden 2 voet en een zoel, 10e portie van 6 roeden 4 voet, 15e portie van 3 roeden en de 18de portie van de 17de portie tot aan het water toe, zijn gevallen: Arnt van Waderle, Godscalck van Bladel en Dirck Buck voors.

Item van Boey van Tiel zijn navolgers: meester Henrick Pelgrom, de erfgenamen van Marten van Roy, en bewaren de muur van hem gekomen, nu meester Henrick Pelgrom kanunnik, Peter, Frans, Gerit, met hun broeders en zusters, nu de kinderen van Gerit van Vladeracken en de kinderen van Ghysbrecht van Roey.

(in andere hand:) Item nu de voors. tweede portie van 16 roeden, de zesde portie van 8 roeden 9 voet, negende portie van 3 roeden 2 voet, 11de portie van 3 roeden 2 voet, elfde portie van 6 roeden 4 voet, 17de portie van 7 roeden min 2 voet, 19de portie van 10 roeden 4 voet over het water, zijn gevallen de voors. Boey van Tiel, Jacop vanden Wiel en Goyart Posteel.

Waarvan het navolgende hierna ook verklaard staat.

Vgl. in het kader van het project Vismarkt:

GAHt

Collectie Sassen, 119

30 september 1352

Zeboeden van Tyle, Jan Dicbier, schout van de stad, Arnt van Waderle, Arnt Berwout, Goetscalc van Bladel, Coenraet die Writer, Jacob van Wielen, Godeken Postele en Dideric Dideric Bocstone hebben de stad beloofd voor 8000 pond een stuk muur, strekkende van de Orthenpoort tot de Vuchterpoort, staande te houden. Als de muur instort of wordt

nedergeworpen met toestemming van de heer van Brabant, dan hebben de heren geen onderhoudsplicht meer. Deze gaat weer in wanneer hij opgebouwd en hersteld is. Zij mogen voor hun eigen profijt timmeren op de muur, maar altijd van steen en met harde daken, waarbij zij de vrije doorgang van de stad waarborgen. Mochten de mannen niet in staat zijn de muur te onderhouden vanwege het ijs, water of andere ongevallen, dan moeten zij de 8000 pond besteden aan reparaties. Daartoe dienen ook verschillende erfenissen die zij hebben gekregen tot dit doel. Enkele van die erfenissen liggen achter het erf van wijlen Lambrecht Zacs, binnenstrooms strekkend van diens erf tot de Orthenpoort "op de zluzen" en van de Orthenpoort dwars over de Dieze bij het stukje grond van Willem Mol, en vanaf dit stukje grond langs alle oude erven tot de huizen die gelegen zijn in "ghene otheren", die van Jan van Neynsel zijn, etc. andere erven bij de Vuchterstraat, Windmolen. Als de mannen het stuk muur zullen uitgeven of verkopen, zullen de kopers aan dezelfde voorwaarden gehouden zijn bij de timmeringen. De stad moet ook ten allen tijde vrijelijk haar weg op en af hebben "te haren ghewere".

Beoorkond in aanwezigheid van de Bossche schepenen. Bezegeld met 7 schepenzegels, en 2 handtekeningen van de kopers, de anderen hebben alleen kruisjes geplaatst. Anno 1352, de vrijdag voor St Remysdag = 30 sept.

Tekst:

Het zij kond aan allen die deze brief zullen zien of horen lezen dat Zeboede van Tyle, Jan Dicbier, schout in 's-Herogenbosch, Arnt van Waderle, Arnt Berwout, Goetscalc van Bladel, Coenraet die Writer, Jacob vanden Wiele, Godescalc Posteel en Didderic Didderic Bocsone hebben beloofd op 8000 Bossche ponden een muur die zich uitstrekt van de Orthenpoort tot de Vuchterpoort staande te houden en die wel te bewaren, zodat zij zal blijven staan tot eeuwig en dagen, en deze muur in alle 'ghercke' te bewaren en te houden zoals men hem leveren zal, dat is te weten zo ver de muur volmaakt is of zo ver men hem leveren zal en op voorwaarden hierna beschreven, nl.

Wanneer deze muur neer geworpen wordt volgens de wil van de heer van Brabant of van de stad 's-Hertogenbosch, dat deze bovengenoemde personen kwijt, vrij en ontbonden zullen zijn van het onderhoud van de muur.

Wanneer deze muur wordt neergeworpen en weer opgebouwd, dan moeten deze personen hem weer onderhouden en bewaren op de manier zoals hiervoor beschreven staat.

Zij mogen timmeren op deze muur tot hun oorbaar en profijt zo vaak zij willen, maar wat zij timmeren op deze muur zal wezen met steen. En wat zij zullen dekken op de voorschr. muur, zal wezen met harde daken. De stad behoudt haar weg om vrijelijk op en af de muur te gaan 'te ghewere' als dit te doen staat.

Wanneer de genoemde personen de muur niet kunnen onderhouden vanwege ijs, water of ander ongeval, dat zij dan de muur aan de stad kunnen opgeven met 8000 ponden en die 8000 ponden te 'keren' ten gerieve van de stad waar het het best van nut was en met de erfenissen die hier na beschreven staan die hen daartoe ter hulpe gegeven zijn om de muur te onderhouden en te handhaven, dat is te weten:

met de erfenis gelegen achter het erf dat van wijlen Lambrecht Zacs was, binnenstrooms strekkende van dat erf van Lambrecht Zacs langs strekkende tot de Orthenpoort toe op de sluis(en) ('zluzen'),

en van de Orthenpoort dwars over de Dieze bij het kampje ('kempken') van Willeken Mols, en van dat kampje strekkende al de oude erven 'lacs' (langs?) tot de huizen toe die zijn gelegen 'in ghene otheren' dat men noemt van Jan van Neysel,

en van diens huis wederom de 'maetgrave' langs stekkende tot de windmolen toe die van w Andries Valants was, gelegen op de Vuchterdijk,

*en van de windmolen langs strekkende tot de Vuchterpoort toe,
en van de Vuchterpoort tot de Visbrug toe,
en van de Visbrug achter het erf dat van w Willem Slics was tot het erf van Claes Zaghers toe,
en van het erf van Claes Zaghers de stroom langs strekkende tot het erf van Lambrecht Zacs
voornoemd.*

*In diepen, in drogen, in harden en in weken, in alzo verre als het 'ghemeinte' is, behalve dat
over de stroom van de stad altijd gevaren mag worden.*

*Voorwaarden zijn dat wanneer de genoemde personen aan iemand iets van de genoemde
muur verkopen of uitgeven, dat dan degenen die deze muur hadden verkegen, zullen timmeren
of laten timmeren op deze muur op de manier als hierboven beschreven is, behoudens dat de
stad altijd haar weg behoudt om vrijelijk de muur op en af te gaan voor de verdediging.*

*Dit oorkonden de schepenen van 's-Hertogenbosch, Bartholomeus Diddercs sone, Goetscalc
van Bladel, Heymeric van Dordrecht, Ghisebrecht Lisscap, Vrancken van Ghestel, Jacob Tijt
en Coenraet die Writer voors.*

Gegeven de vrijdag voor St. Remigius de confessor in het jaar 1352.

GAHt

OSA 186

Verordeningen van stadsbestuur op een aantal zaken, waaronder harde daken en het schoonhouden van de straten, 7 september 1444.

Charter

Wij schepenen, gezworen raadslieden die men noemt ledige lude, dekens van de ambachten en al de gemene stad van 's-Hertogenbosch doen kond ...
volgt een aantal verordeningen, onder andere:

Varkens op straat, 1444

Heilige varkens

Item overmits dat de varkens gewoonlijk op de straten gaan 'beyde vasel ende vette verken', en de straten van de voors. stad grote schade doen en menigerhande onreinheid en stank voortbrengen, is geordineerd dat voortaan geen varkens, hetzij vasel of vette varkens, 'de heyiligen off ymant anders toebehoerende' zullen op de straten gaan, tenzij zij wel 'geryngt' zijn. Wie daartegen deed, verbeurt voor elk varkens een halve Willemstuyn tot behoefte van degenen die daartoe geordineerd zijn. (Mnd Wb: vasel = mager)

Item dat men 'gheen heilige verken opter straten houden en sal, noch doen houden, dan alleen voir elken vanden vier maerscalcken vier, ende voir Sunte Rombouts vier verken, ende die sullen getekent wesen', ieder van hun 'maerscalc' en met een teken van de stad dat daartoe is geordineerd. En die zullen zijn gemerkt of 'gelubt' en anders niet. En ware het dat 'opten heiligen' meer of andere varkens gehouden worden op de straten of ook dat die niet getekend waren zoals voorschreven is, dat is op een boete in drieën, het ene derde de heer, het andere derde de stad, het derde derde aan degene die het 'verwaren' zullen.

Item dat geen varken, hoedanig die zijn, uitgezonderd de heilige varkens voors., op de straten gaan zullen meer dan 's winters twee uur en 's zomers drie uur, te weten voor Bamis tot Pasen toe 's morgens 6 uur 'uut' en tot 7 uur in, en 's avonds 5 uur uit en 6 uur in. En tussen Pasen en Bamis 's morgens 5 uur uit en 6 uur in, 's middags 12 uur uit en 1 uur in en 's avonds 6 uur uit en 7 uur in.

En wanneer deze varkens in deze maten uitgaan en uit zullen zijn zal elk een 'bode of hoede dair by hebben'. En laat iemand anders zijn varkens op de straten gaan dan op de voors. uren en zonder bode of hoede, die zal verbeuren zo dikwijls enig van de voors. punten geviel voor elk varken een halve Willemstuyn aan degenen die het verwaren zullen.

En wanneer iemand dat met oplopende woorden of werken zich keert tegen degene die het verwaren zal, die zal gecorrigeerd worden.

Harde daken, subsidie, 1444

Item 'om te besorgen die stat alsomen meeste mach van ongevallen van brande', is geordineerd en gesloten als boven, namelijk dat wie van nu voortaan binnen de voors. stad, te weten binnen de uiterste poorten van dezelve stad, 'van nuwes yet tymmeren wil, die sal die tymmeringe moeten decken met leyen of tychelen ende anders nyet. Ende dair af sal die stat hen geven van elker roeden leydax enen Rynsche gulden, ende vander roede tijcheldax en halven der selver gulden'.

Ende desgelijks zal men geven den genen die binnen de voors. poorten 'heur tymmeringe die met stroe gedect is decken willen alentlic mit leyden of tychelen als voirs. is'.

Item om dit voors. geld 'vuechlixte' te betalen is geordineerd dat de stad de drank, te weten wijn, bier en 'specery dranck' die men in de stad tappen zal, drie maal per jaar zal 'hogen',

boven de oude of andere accijns die men ten tijde ordineren zal, te weten in de Halfvastenavond ingaande op zaterdag voor de zondag als men zingt Oculi, durende tot de zondag als men zingt Letare Jherusalem, en die zondag al, en in de 'vemerct' acht dagen lang durende, en desgelijks in Sint Jansmarkt en Onze Lieve Vrouwen 'geley' geheel uit durende, etc. over de accijns voor de diverse soorten wijn en bier, o.a. 'Haerlemer, Hamburger ende Wissemaers bier'.

Schoonhouden van de straten, 1444

Slijkvegers

Item opdat de straten waarvoor de stad jaarlijks grote sommen geld geven moet, 'scoen ende reyn gehouden werden', is geordineerd als voor dat een iegelijk binnen de voors. stad het slijk tegen zijn huis en erf die hij bewoont of die onbewoond blijven liggen, elke vrijdag schuldig is 'op een te slaen ende die straten ende zoey tegen denselven sijnen erve te keren ende te vegen'. Ware het dat iemand gebrekelijk bevonden werd, die zou verbeuren, zo dikwijls dat geviel, 6 s payment, te delen in drieën: voor de heer, de stad en de 'moyermeesteren'. (Mnd Wb: moyer = moer = slijk, modder)

Item als de slijkvegers die de straten aangenomen hebben om het slijk en vuilnis van alle straten op zaterdag weg te voeren en de straten schoon te maken, en dat niet doen, zo zullen de 'moyermeesteren' die daar ten tijde op hun eed zijn verbonden het voors. slijk en vuilnis weg doen voeren op de kosten van de slijkvegers die daarvan in gebreke zijn bevonden. De 'moyermeesteren' zullen om het voors. slijk en vuilnis weg te doen voeren karren huren en daarvoor heffen van de burgemeesters die daar ten tijde zijn, zo vaak dit gebrek bevonden wordt, het loon van de voors. slijkvegers van 'veerten nachten' navenant van hun loon en daarmee de karren lonen. Bleef daarvan iets over, dat zouden de moyermeesteren voor hun arbeid mogen behouden, zonder de slijkvegers enige restitutie daarvan te doen.

Item ware het dat de voors. moyermeesteren enige karren hiertoe nodig hadden en deze huren wilden en de karlieden wilden hen om hun loon, te weten 4 Willemstuyn daags, niet dienen als zij door de moyermeesteren werden verzocht, die zouden verbeuren zo vaak zij het verzoek van de moyermeesteren weigerden en niets deden 9 s payment, te delen in drieën.

Geen slijk of vuilnis op bruggen, 1444

Item dat men geen slijk noch vuilnis leggen zal op enige gemene bruggen binnen de stad. Wie daar tegen doet verbeurt 9 s payment, te delen in drieën.

Item dat men nu voortaan van jaar tot jaar altijd tot Bamis zal zetten goede knapen die op alle behoorlijke plaatsen moyermeesters zijn en hun eed daarop doen moyermeesters die hun plicht verzaken worden gecorrigeerd.

Verbod op bedelen in de kerk of op straat, 1444

Rooster Sint Jans kerhof

Item omdat men met 'scalen' pleegt te staan voor het Sint Janskerkhof op het 'roester' en anderswaar in de kerken of op straat en 'onstemelijke te vueren', waarmee de naam van menige goede man of vrouw wordt beschaamd, etc.: verbod op het bedelen met schalen of schotels voor het kerkhof of in de Sint Jans kerk of op straat, behalve de vier biddende orden,

zoals hun gewoonte is en behalve wanneer iemand van buiten komt, met hem zullen de schepenen doen wat hen goed dunkt. Op 3 oude schilden, te verbeuren in drieën.

Momberschap, 1444

Item vele jonge gezellen hier in de stad gedragen zich schandelijk en onredelijk en willen zich niet laten 'reformer' door hun ouders, vrienden en magen, zodat de schepenen die daar ten tijde zijn menen hierin te moeten ordineren naar het hen goed dunkt, in geval van kwade koopmanschap van financiën ... nemen als verwanten afwezig zijn het beheer op zich ... etc. momberschap, elk jaar rekenschap afleggen.

Ordonnantie op het dakstro, 1444

Moet door de beugel kunnen

Item omdat in het 'dackstro' dat hier in de stad verkocht wordt vele 'subtilheiden' in het binden en anders gepleegd worden, waardoor de goede luiden worden bedrogen en grotelijks beschadigd, is besloten dat men voortaan geen dakstro binnen de stad en vrijheid zal mogen verkopen, dan alleen binnen de drie binnenste poorten. Verkoopt iemand op andere plaatsen binnen de stad en vrijheid enig dakstro, die verbeurt 21 s payment, te delen in drieën.

Item dat men geen dakstro binnen de stad voors. verkopen zal voordat het door degenen die daartoe zijn geordineerd 'geboegelt' zal zijn, naar de beugel van de stad. En zo wat stro te klein bevonden wordt, daarvan zal degene die de beugel bewaart hebben voor elke wagen een oude Vlaams, en het stro dat te klein is zal men niet mogen verkopen, maar weer moeten terugvoeren en groot genoeg maken naar de beugel voors. en dan weer in de stad brengen en laten beugelen.

Giften in verband met bruiloften en eerste missen, 1444

Item omdat de stad zeer belast wordt vanwege 'beden' in bruiloften 'geesteliken ende weerliken', en desgelijks eerste missen voor hun kinderen, magen of dienaren, de stad naar hun staat altijd niet kan volbrengen, noch een iegelijk 'genoch gewesen', waarmee zij en de ingezetenen in ondank en wangunst komen buiten hun schuld. Daarom is besloten dat in deze stad niemand van de poorters en ingezetenen, geestelijk of wereldlijk, niemand daar in uitgezonderd, enig goed of geld zal geven of doen geven ter zake voors. ter bede van niemand dan een ander etc. En deed iemand daartegen die zou verbeuren 3 oude sch., in drieën.

Behoudelijk dat de voors. stad alle voors. ordinanties en punten en elk daarvan als het haar genoeg zal in al of een deel zal mogen veranderen, vermeerderen of verminderen, zo dat goed zal dunken.

En opdat dit wel gehouden zal worden, hebben wij het groot zegel van de stad hieraan gehangen.

Datum 3 februari 1444

GAHt

OSA 187

Charter, 1444.

Verordeningen van het stadsbestuur, o.a. op het schoonhouden van de straten.

Wij schepenen, gezworen raadslieden die men noemt ledige lude, dekens van de ambachten en al de gemene stad van 's-Hertogenbosch doen kond in deze open brief dat wij volgens de wil en consent van Ywaen die Moll, schout, gesloten hebben zekere ordinantiën en artikelen die van nu voortaan vast gehouden moeten worden in de mate zoals zij hieronder beschreven staan.

Brouwerijen, 1444

Ten eerste ... over brouwerijen en tapperijen in de stad en vrijheid die slechts één soort bier 'ende van enen gelde' mogen brouwen en tappen, op de verbeurte van 3 oude schilden, te delen in drieën.

De brouwers mogen alleen 'weit', gerst, haver en spelt brouwen. Daartoe zullen zij voor de schout en schepenen hun eed doen, voordat ze mogen brouwen.

Niet verhuizen rond Sint Jan, 1444

in verband met de processie en omgang

Item omdat men gewoon is geweest om in de stad te 'vervaren off te verhusen' altijd [rond] Sint Jansmis, waarmee de straten tegen de toekomende processie en omgang van Onze Lieve Vrouwe 'zeer ontreynt worden', is overdragen dat voortaan niemand zal mogen 'vervaren of verhusen' dan acht dagen voor of acht dagen na de processie en omgang van Onze Lieve Vrouwe. Wie daartegen deed, verbeurt 3 oude schilden, in drieën als boven.

Kraammaaltijden, 1444

Item dat voortaan geen manspersonen binnen de stad of vrijheid in kramen zullen gaan om te eten, drinken of 'worscappen', behalve de 'ander vader, vader, kijnder vanden craem, oemen, bruederen ende peteren van dien kijnde' en die zo na zijn van zwagerschap. Deze voors. personen zullen nadat de vrouw drie weken zal hebben gelegen en niet eerder, één maal en niet meer, mogen gaan in de kraam. Wie hiertegen doet verbeurt 1 oud schild, in drieën. (Mnd Wb: wortschap = feestmaal, banket)

Item mogen de vrouwspersonen in de kraam niet gaan eten, drinken of 'worscappen', behalve nadat de vrouw drie weken in de kraam gelegen heeft en na die drie weken mogen zij één maal en niet meer in de kraam gaan. Deed enige vrouwspersoon hiertegen, die verbeurt 1 oud schild, in drieën als boven.

Item wanneer de vrouwen te kerken gegaan zullen zijn, zal niemand daar mogen blijven eten, maar de vrouw die te kerken is gegaan mag de vrouwen een 'pepercoeck' mogen geven, drank, wijn of mede 'nae heuren staet', en daarmee zullen de vrouwen huiswaarts gaan zonder enige maaltijd of andere kost daar te doen.

Schoonhouden van de straten, 1444

Slijkvegers

Item 'also wij tanderen tijden overdragen waeren om die straten scoen ende reyn te houden', zodat de slijkvegers daar ten tijde wezende het slijk en vuilnis van de straten zouden voeren en de straten schoonmaken op zaterdag, en als zij het niet deden dat dan de 'moyermeesteren' die daar ten tijde waren met hun eed gebonden zouden zijn het voors. slijk en vuilnis weg te voeren op kosten van de slijkvegers die daarvan in gebreke bevonden waren, zoals de voors. brieven met meer redenen in hebben, en wij nu bevinden dat het gebeurt dat als de slijkvegers op zaterdag hun straten niet schoon maken, de moyermeesters die niet mogen laten vegen noch schoonmaken, dan op de maandag daarna. En omdat daaruit volgt dat de straten op zondag onrein en ongeveegd liggen, hebben wij om het voors. artikel te verklaren en verder daarop te voorzien besloten als voor dat de slijkvegers die er zijn de straten altoos op vrijdagavond zullen schoonmaken en opleveren, te dien einde dat wanneer daar gebreken in vallen de moyermeesters die er die tijd zijn de straten op zaterdag schoon kunnen laten maken en vegen, zoals de voors. brieven inhouden.

Item dat men geen vuilnis op de straten dragen noch leggen zal op zaterdag nadat de straten schoongemaakt en geveegd zullen zijn, uitgezonderd hete as die dezelve dag gevallen is, op de verbeurte van 6 s payment, te delen in drieën als boven.

Item opdat de geburen en de goede lude weten mogen de komst van de slijkvegers als zij de straten zullen willen vegen, zullen de slijkvegers met een 'hoernken of mit een scelleken aen heuren perden hangende blasen of teken doen', zodat de luiden hun slijk samen kunnen doen en op de straat brengen, zonder arglist. Behalve dat de voors. stad al deze ordinanties geheel of gedeeltelijk zal mogen veranderen als het haar goed dunkt.

En omdat wij willen dat alle voors. punten vast en onverbrekkelijk gehouden zullen worden, hebben wij het groot zegel van de stad daaraan gehangen en om daar meer zekerheid aan te geven hebben wij Ywaen die Moll, schout van Den Bosch, gevraagd deze brief met ons te bezegelen, en omdat deze punten in het belang van onze heer de hertog zijn, zijn heerlijkheid de voors. stad en hun ingzetenen, hebben wij ons zegel (= dat van de schout) bij dat van de stad aan deze brief gehangen.

Datum 7 september 1444.

(bezegeld met het zegel van de stad, het zegel van de schout ontbreekt.)

Brouwen van bier beperkt, 1477

Wij schepenen, gezworen raadslieden die men noemt ledige lude, dekens van de ambachten en al de gemene stad van 's-Hertogenbosch doen kond ...

volgt een aantal punten en ordonnanties, waaronder:

Ten eerste: de dekens van de ambachten moeten worden gevrijwaard om redenen die zij in de raad hebben uitgesproken, want zij zijn een lid van deze stad.

(het gaat verder met keuren over het brouwen)

Item dat men 'den ketelen overstolpen sall', zoals dat is geordineerd door de drie leden van deze stad, totdat deze drie leden daar anders op zullen ordineren. Behoudens dat de 'biddende ordinen' en die van de Claren zullen mogen brouwen 'ende niet geven'. En het Heilige Geest gasthuis en Eyendonck zullen mogen brouwen op hun accijns gelijk van anderen plegen te brouwen.

Opzicht over stedelijke timmeringen en werken, 1477

Item dat voortaan de burgemeesters geen 'beweynde off hantieringe hebben en sullen' over de timmeringen en de refectie van deze stad en dat men daartoe bij de drie leden van deze stad zal nemen twee goede mannen uit de ambachten die geen officie voeren en ook door de drie leden van deze stad gekozen zijnde zullen zij zekere goederen die men hen zal toevoegen invoeren en voor de refectie en timmeringen voors. uitgeven op hun eed. Deze twee goede mannen zullen ook dijkmeesters van de stad zijn en ze zullen twee jaar lang blijven, zover de stad het gelieft. Voortaan zal men elk jaar één van hen zetten en een andere in de stad zetten, zoals men de proosten van de Onze Lieve Vrouwe Broederschap afzet, en die zullen alle timmeringen van deze stad bezorgen 'naden meesten orbaer ende profyt deser stat'. Zij zullen daarvan rekening doen als de burgemeesters van de stad hun rekening en zullen jaarlijks voor hun loon hebben 6 oude schilden.

Item dat de heren geen 'terminacien' geven zullen, tenzij de terminacie gaan zal tot de refectien van de stad en de penningen die daaraf komen betaald zullen worden in handen van de timmermeesters voors., behoudelijk de heren cijns, zoals het behoort.

(Mnd Wb: terminatie betekent beëindiging van een rechtszaak of een boedelscheiding. In dit geval beëindiging van een cijnsvereenkomst?)

Etc. over lijfgoed en cijnsen.

Zegelen van wolwerk, 1477

Item dat de zegelaars van het 'wolwerck' zal nemen uit de ambachten die de stad met haar drie leden daar uit en 'oirbair' toe dunken wezen.

Gasthuizen leggen verwantwoording af aan de stad, 1477

Item dat de meester van de Heilige Geest, de Eyendonckse meester en de meester van het Groot Gasthuis van nu aan schuldig zullen zijn eens per jaar rekening te doen in aanwezigheid van de drie leden van de stad die dan verzameld zijn, zonder enige kosten te doen.

De meester van de Heilige Geest zal de meester van de huisarmen jaarlijks schuldig zijn 100 mud rogge te geven, die de armenmeesters onderling delen om aan de huisarmen te geven.

Wijnaccijns, 1477

Item wie wijn en allerhande drank tapt binnen deze stad moet de accijns 'vanden stuck dat hy opsteeken sal' van het laatste kwart gelden en vercijnzen gelijk het eerste.

Wegen van het brood op marktdagen, 1477

Item dat de weegmeesters van het brood 'enen hoech' zullen zijn en dat men uit de Hinthamerstraat, Orthenstraat, Vismarkt, Vugtherstraat en Weverplaats uit een iegelijk van de straten goede mannen daartoe kiezen zal, zoals nu gedaan is, die op de marktdag bijeen moeten wezen en het brood gezamenlijk moeten zetten. Zij moeten alle weken tenminste eens omgaan en niet meer en zij zullen geen raadslieden zijn en geen kosten of gelag vergoed krijgen door de bakkers. De hoge en lage weegmeesters zullen genomen worden uit de ambachten en zij zullen zijn 'enen hoech' zoals voors. is. De weegmeesters krijgen een derde van de keuren, nl. het derde deel dat de dekens van het bakkersambacht plegen te hebben.

Marktgoed, 1477

Item dat men binnen de stad en binnen één mijl van de stad geen goed mag kopen dat op weg is om in Den Bosch ter markt te komen om het aldaar weer te verkopen, op de verbeurte van het goed, in drieën te verdelen en daartoe gecorrigeerd te worden door de drie leden van de stad.

Zoutmaten, 1477

Item dat de zoutkopers hun zout zullen moeten meten met 'scuppen' alle maten 'boven vierde vat'.

Schape ter markt brengen, 1477

Item dat niemand van buiten die hier schape ter markt brengt hier vette schape mag kopen die zij dezelfde dag weer verkopen zullen, of hun schape weg drijven om ze nadien weer naar de markt te brengen en te verkopen, op de verbeurte van 3 pond payment voor elk schaap, te delen als boven.

...

Schenken van wijn aan schepenen voor perkamenten plakaten, 1477

Item dat men voor een plakkaatbrief geschreven in francijn, bezegeld met het zegel ad legata van deze stad hangende aan de schepenen voor hun wijn maximaal 7 stuivers zal geven, en geschreven op papier zal men hen niets geven, zoals dat vanouds gewoonlijk is.

Kloosterlingen en wereldlijk bezit, 1477

Item dat geen 'cloesterlude' of vergaderingen die in deze stad wonen meer kopen zullen hier in de stad van erven of anders, tenzij bij consent van de drie leden van deze stad en dat zij geen

opdracht zullen doen aan hun pater of mater of iemand van hun klooster, tenzij in de schrijfkamer of op het raadhuis van deze stad, het waren bij consent van de drie leden voors. En dat niemand 'in geestelyken schijn gaende' meer aan verstorven mag, of hij nu 'profess' is of niet, dan 100 stuivers ineens, naar inhoud van het privilege daarop verleend.

Ververs, 1477

Item dat voortaan binnen deze stad zal mogen verven wie het gelieft van buiten of binnen of waar hij het ambacht geleerd heeft, zonder enige lering te doen en aannemen, alleen zal hij poorter moeten wezen van deze stad en 12 Rijnsg. ineens geven, te delen in drieën, het ene derde voor de stad, het tweede derde voor de heer en het derde voor Onze Lieve Vrouwe tot haar 'tymmeringen'.

Vergoeding dagvaarten en rechtszaken, 1477

De schepenen, raadsheren en secretarissen die ter dagvaart rijden zullen ieder des daags hebben 18 stuivers en wanneer zij naar Leuven trekken om hun vonnis, zal ieder daags hebben 12 stuivers en niet meer.

Medicijnmeester in dienst van de stad, 1477

Item dat men hier in de stad zal krijgen een 'notabelen meester van medicijn ende meester chirurgyn' en hen toe zal voegen jaarlijks een redelijk salaris.

Vroedvrouw in dienst van de stad, 1477

Item dat men ordinantie en provisie doen zal van 'vroyvrouwen', door informatie van de geleerden of andere steden ordinantie en provisie vandien hebben.

Watermolen binnen de stad, 1477

Item dat men ook 'een watermoelen ordineren sal bynnen deser stat'.

Nieuwe vaart van Den Bosch naar de Peel, 1477

Item dat men een nieuwe vaart ordineren zal van hier tot Nistelre en van daar voort tot Uden, vandaar voort in de Peel. De vaart tussen hier en Nistelre is eensdeels of het meeste deel genoeg gegraven en kan met kleine kosten in goede lofbare dispositie gesteld worden, en vanaf Nistelre is het een korte afstand voort te graven, 'een mylken weeghs' of daaromtrent, en daar verlaten in te ordineren. En dat men hier terstond toestemming verwerven zal zoals het behoort. Daartoe zal men op iedere pleyt een redelijke penning ordineren.

Spui aan het gat van de Dieze, 1477

Item dat men een spui ('spoye') maken zal aan het gat van de Dieze, en daartoe terstond toestemming zal bewerven. Om dat te vervangen zal men ook op ieder schip ordineren een redelijke penning.

Om dit te oorkonden hebben wij ons grote zegel aan deze brief doen hangen, 20 november 1477.

GAHt

OSA 189

Register met publicaties van stadsreglementen uit de periode 1487-1582, met voorin een inhoudsopgave, ca. 1582

Indeling van de stad in waken (of blokken), 1487

fol. 90 Ordonnantie van 21 oktober 1487

Om de poorters en ingezetenen van deze goede stad te behoeden van 'verraderyen, crachte ende fortisse', zijn door de drie leden van de stad geordineerd de volgende punten:

Ten eerste is 'tcorpus' van deze goede stad binnen de uiterste poorten verdeeld in twaalf 'waken off blokken'. In elke wake of blok zijn goede mannen en 'capyteynen' die de wakers aanvoeren.

(1) Er is een wake geordineerd van de uiterste Hinthamerpoort tot de Zwengelbrug. In geval van brand of gerucht van vijanden moeten alle mannen met hun 'geweeren' op de been zijn en deze wake zal tussen de beide poorten vergaderen, en kan alleen daarvan scheiden met toestemming van de kapiteins.

(2) De tweede wake is van de Zwengelbrug tot de Geerlingse brug toe, met de Windmolenberg en alle zijstraatjes aan beide zijden. Deze wake komt samen op de Zwengelbrug, elk te komen met zijn geordineerde geweer.

fol. 90vo (3) Vervolgens is een wake het gedeelte van de Geerlingse brug tot de Gevangenpoort, met zijstraatjes aan de rechter hand herwaarts en het Torenstraatje tot de Kerkstraat toe en het Gasthuisstraatje, te vergaderen op de Geerlingse brug., elk te komen met zijn geordineerde geweer.

(4) Verder is een wake: de Papenhuls met de Clarastraat, Kerkstraat rechtuit naar de Markt, de Peperstraat 'totter zoe toe', het straatje strekkende van de Peperstraat tot de Verwerstraat toe, de Putstraat met het Crullart straatje. Te vergaderen 'aen St. Jans tralye' bij Jacop Blerinx, 'ende soe voert te gaen aen die Merct voir dat raethuys', elk te komen met zijn geordineerde geweer.

(5) Item van het hoekhuis van wijlen meester Claes Steenhouwer in de Peperstraat, die zelve straat voort rechtuit met Tryerentey, Volregat, Verwerstraat met de zijstraatjes aan de Bogarden en tot het Loefs brugje toe en de Verwerstraat recht tot meester Henrick Pelgroms toe en zo voort tot de brug toe achter het raadhuis aan die zijde. En aan de andere zijde ter Kerkstraat waarts aan tot de Colperstraat toe en voort tot het 'Krullen straetken toe'. Te vergaderen aan het Volregat en elk te komen met zijn geordineerde geweer.

fol. 91 (6) Item de Beurdestraat van de brug recht toe met het Volrestraatje, de ramen met de ene hoek daaromtrent en zo voort om de Oude Huls tot de Scutbogart toe aan de ene zijde. Aan de andere zijde tot het mannen gasthuis toe, met de zijstraatjes aan beide zijden. Te vergaderen omtrent Ghijsbrecht Haeck aan de waterpoort aldaar, elk te komen met zijn geordineerde geweer.

(7) Item van de Scutbogairt en het mannen gasthuis voors. herwaarts en zo voort de Sint Jorisstraat recht uit tot de Vughterstraat toe en wederom van de Sint Jansstraat naast de Lombarden tot het Loefs brugje toe en zo weer om, voor bij de woning van wijlen vrouwe Margriet van Helmont en zo voorts herwaarts naast het Wilt Vercken tot de brug toe achter het raadhuis en weer om tot de Onze Vrouwe Poort aan de Vughterstraat, en de Vughterstraat wederom tot de Sint Jorisstraat toe aan die zijde, en aan de andere zijde tot de Postelstraat toe waar Peter vanden Berge op de hoek woont, en ook dat hoekhuis mee. Deze wake zal vergaderen aan de Heilig Kruispoort, elk te komen met zijn geordineerde geweer.

(8) Item van de hoek van de Sint Jorisstraat waar de bakker woont, tegenover Jan Arntssoen aan die zijde, en op de andere zijde van Heilwich Elen zo voort onder de Molenbrug, door de Heilig Kruispoort, de Vughterdijk tot de Pickenpoort toe, met alle zijstraatjes en het Arnt Berwoutstraatje.

fol. 91vo Te vergaderen tussen de beide poorten aldaar, elk te komen met zijn geordineerde geweer.

(9) Item de Postelstraat met de Stoofstraat en het straatje naast Ludolph Bucks, met de Uilenburg en de straat die strekt van Onze Vrouwenpoort voorbij het Klein Begijnhof achter de Minderbroederskerk, en zo voort over de Abtsbrug tot het Korenstraatje toe aan die zijde. De andere zijde voort over de Korenbrug met het Koepoort straatje en zo voort 'omme beneven der stadt muer' tot het Arnt Berwoutstraatje toe. Deze wake vergadert aan de Koepoort, elk te komen met zijn geordineerde geweer.

(10) Item die van de Kruisstraat voort met de hele Vismarkt en zo voort wederom naast de oude beer tot de Korenbrug en de Koepoort toe en dan weerom Onder de Mandenmakers, Karstraat en het Kleine Korenstraatje, en dan van de Vismarkt en de Roos voort ter Orthenstraat waarts tot de naaste [Orthen] poort toe, met de zijstraatje daar binnen, het Buchoven straatje en zo voort wederom tot de Kraan toe en wederom aan de Vismarkt. Te vergaderen aan de Boom, elk te komen met zijn geordineerde geweer.

fol. 92 (11) Item van de naaste Orthenpoort voort de gehele Orthenstraat met de zijstraatjes en 'hoycken daer bynnen' over de brug aldaar tot de uiterste Orthenpoort toe. Te vergaderen aan de uiterste Orthenpoort, elk te komen met zijn geordineerde geweer.

(12) Item voort van de Roos en van Goyart van Vechel de Hoge Steenweg ter Markt waarts, de Markt rondom met de Tolbrug, 'dat Neystraetken', Spoorstraatje, de zijstraat tot de Onze Lieve Vrouwe Poort toe, het Ridderstraatje met de Colperstraat en zo voort tot de Gevangenpoort toe. Deze wake vergadert voor het raadhuis, elk te komen met zijn geordineerde geweer.

Desgelijks wanneer eer enige 'last gebourden', hetzij van brand of van gerucht van vijanden, en wat er meer kan gebeuren, zullen op de Markt voor het raadhuis vergaderen de hoogschouten, de onderschouten, schepenen, gezworenen en alle raadsheren die geen kapitein zijn, en desgelijks de oude en de jonge schutten en de dekens van de ambachten, voor zover ze geen kapiteins zijn.

fol. 92vo De kapiteins moeten de namen en toenames van de 'wereftigen mannen', elk met hun geweer, die in geval van nood naar de aangewezen plaatsen zullen komen, op schrift stellen. Ook zullen zij alle huizen opschrijven van degenen die waken zullen, om de waken daarnaar te stellen, zoals het behoren zal.

Brand (1487)

Hierna volgt de 'raminghe' die is geordineerd is tegen het perikel van brand, zowel bij dag als bij nacht.

Op welke wijze de branden ook ontstaan, door verzuim met vuur of door toedoen van de vijand, om de stad aan alle zijden te bewaren is door de drie leden geordineerd, dat de wakers bij het geringste teken van brand

fol. 93 verplicht zijn de klok op het raadhuis 'te slaen', 25 of 30 slagen, wel meer, maar niet minder. In die gevallen zal ieder 'weerechtich man' die in de stad is terstond 'op die been sticken' en met zijn geordineerde geweer komen onder zijn kapitein en op de geordineerde plaatsen. Daarvan mag hij niet scheiden, tenzij op bevel van de kapitein. Behalve de wake die naast de wake van de brand is, daar mag men de naaste wake 'te baten' komen.

Op straffe van een boete, een derde voor de heer, een derde voor de stad en een derde voor de kapitein en goede mannen van de wake.

Wanneer de wakers of iemand anders een vijand gewaar worden, moeten degenen die deze het eerst gewaar worden de klok op het raadhuis 'trecken', twaalf verschillende slagen, niet meer of minder, en daartoe nog 'van stonden aen stedevast' luiden het kleine klokje op het raadhuis. Wanneer dat aldus geschied is, moeten degenen die dat eerst horen in elke wake op bekkens moeten slaan, net zo lang het volk van de wake gewoonlijk op de been is. Dan zal iedere 'weerechtich man' schuldig zijn

fol. 93vo met zijn geordineerd geweer te komen onder zijn kapitein op de geordineerde plaatsen en zich te stellen onder de orders van de kapiteins. Op straffe van een boete, als boven.

Wanneer ieder zich onder zijn kapitein heeft vergaderd ten tijde van brand of in nood van vijanden, zal men de bevelen van de kapitein opvolgen, op straffe van een boete, als boven.

fol. 94 Men zal in geschrifte zetten alle huizen van de wakers waarmee men 'uut waken zall', en de 'wereftige mannen' van elke wake.

Sluiten en openen van de stads poorten (1487)

Ordinantie van het sluiten en ontsluiten van de poorten

Alle poorten waar men uit gaat naar het land zal men 's morgens niet eerder open doen dan nadat de klok zes geslagen heeft en 's avonds tussen zes en zeven uur.

Men zal daarom een klok beginnen te luiden om zes uur, durende een half uur. Bij het aflaten van het luiden van de klok zal men de poorten sluiten en gesloten houden, zonder iemand tussentijds uit of in te laten.

Verder is overdragen dat men alle waterpoortjes, klein en groot, 's morgens niet zal openen dan na zonsopgang en 's avonds sluiten eer de zon onder gaat.

Op straffe van een boete.

fol. 94vo Ordonnantie op de bewaarnisse van de sleutels van de stads poorten

.....

Waken, 1487

Blokken

fol. 97

Over het instellen van de waken

Die van het Hinthamereinde zullen beginnen te waken, dan die van het Vughtereinde, dan die van het Ortheneinde. Namen van de kapiteins genoemd, naderhand doorgestreep. Iedere kapitein heeft een aantal 'constavellen' naast zich.

En als deze drie blokken uitgewaakt zijn, zullen de kapiteins het laatste van de wake voort overdragen aan de kapiteins van hun naaste blokken, enzovoorts ter stad waarts in, en als zij allemaal gewaakt hebben, zal men opnieuw beginnen.

Iedere constabel heeft zeven mannen, onder wie één kapitein aan wie de andere zes gehoorzaam zijn. De kapiteins van de constabels voors. komen op de dag dat zij zullen waken op het raadhuis als men de klok op het raadhuis luidt om vier uur na de noen bij degenen van de goede mannen die daartoe geordineerd zijn door de koning, om te vragen waar zij 's nachts met hun gezelschap zullen waken. De goede mannen zullen aan de kapiteins hun plaatsen 'beteykenen' waar ze zullen waken, te weten een plaats van tien. Verder zullen zij hen zeggen wat hun roep die nacht zijn zal en dat zullen die kapiteins daar ontvangen, maar men zal hen op hun eed bevelen

fol. 97vo dat zij over het gezelschap dat onder hun constabel zal zijn niets meedelen, tot de tijd dat zij bereid zijn op hun wake te gaan, namelijk voor 9 uur. 's Nachts moeten zij op hun wake vast blijven en op hun hoede zijn en op hun wake altijd één keer of vaker op de muren

gaan en wandelen 'wech ende weder', en horen en luisteren of zij iets vernemen of horen, waar men kwade vermoedens op mocht hebben. Wanneer zij iets kwaads vernemen moeten zij dit terstond verkondigen aan de naaste waken, de heren en de wakers die op het raadhuis waken. Men zal de kapiteins vermanen dat zij op hun waken geen gelagen drinken zullen en altijd naastig in de weer zijn.

De plaatsen van de voors. waken:

Aan de Pickenpoort

Item Heilig Kruispoort

Item Sinte Michiels toren (= SvY I, 26; Gudde, 42: achter de Berewoutstraat)

Item aan de Koepoort

Item aan de Waterboom

Item aan de Orthenpoort ('Doortenpoort')

Item bij Ghijsbrechts Haecks

Item aan de uiterste Hinthamerpoort

Item aan Pijnappels Poort

Item de Baseldonks Poort

Item aan het Volregat

In marge: dit is gepubliceerd in het raadhuis ('domum consilium'), 'ter payen aff', in tegenwoordigheid van Lambert Myllinck de laagschout, alsmede Engelbert van Uden, Johannes Pynappel en Godefridus Grotart van Os, 21 oktober 1487

Over de straten gaan, 1487

Wapens

fol. 98 Verbod op het vermoed gaan over straten bij nacht, en

Verbod op het over straat gaan met enige 'Zwitsers daggen (= degens), langen messen, zweerden' of andere lange geweren of wapens, dag en nacht.

Ook dit is gepubliceerd voor het raadhuis in aanwezigheid van de heer Van Bucstel, hoogschout, en Johannes van Vladeracken in plaats van Lambert Myllinck, laagschout, en de schepenen van Den Bosch, Rode, Pijnappel en Vucht, 12 februari 1487.

Het mee ingebonden briefje op fol. 98 is niet te ontcijferen.

Waken, 1487

Blokken

Stadhuis

fol. 98vo Aan bovenzijde, half afgesneden, 1487, dominica Letare

Nogmaals een gebod om de wake te onderhouden.

Herhaling van het gebod om in geval van 'last' van brand of gerucht van vijanden, terstond naar de aangewezen plaatsen te komen, met geweer. Maar nu uitgebreid:

'elck waeck zall bezorgen eemers ende leederen', op straffe van een boete.

Er mogen geen vrouwen meer bij de brand komen, op straffe van hun overste kleed.

Dit is gepubliceerd voor het raadhuis in aanwezigheid van Lambert Myllinck, laagschout, en de drie heren Uden, Pynappel en Groetart, 16 maart dominica letare anno 1487.

fol. 99 Item verkondigd is dat men voortaan waken zal met dubbele waken, 'ende elck int zyne', te weten, schepenen, gezworenen en raadsheren in 'hoeren stoet/scoet' en elke nacht de dekens van een geheel ambacht. Desgelijks de oude en jonge scutten. En al deze personen

zullen hun wake houden op het raadhuis, als gewoonlijk is. Zij zullen ter wake op- en afgaan met de klok 's morgens en 's avonds zoals dat geordineerd is. Wie in gebreke blijft verbeurt telkens een sch. groot Vlaams, een derde voor de heer, een derde voor de stad en een derde voor de wakers.

Wat betreft de wakers in andere 'blocken', die zullen ook dubbel worden gehouden en met de klok 's avonds en 's morgens op- en afgaan als voor. Namelijk zullen de wakers niet van de waken gaan, voordat de poortwakers ('poirtwekers') het eerst op hun plaats zijn en de poorten zullen ontsluiten, niet eerder, op de boete voors.

Binnen gaan van de stad, 1487

Controle van vreemdelingen

'Duyfhuys'

Etc. over het binnenlaten van personen en enkele verordeningen met betrekking tot schepen in de buurt van de stad. Overdekte schepen moeten wanneer ze bij het 'duyfhuys' gekomen zijn, de 'dennynghen' en 'sculden' openen, zodat de lading zichtbaar wordt.

fol. 99vo Alle waarden en waardinnen zullen 's avonds na het sluiten van de poorten op het raadhuis komen en geven aldaar op hun eer aan de schepenen, of degenen die van stadswege daartoe zijn aangewezen, te kennen hoeveel gasten te paard en te voet zij hebben en in welke hoedanigheid zij daar zijn.

Gepubliceerd voor het raadhuis, in aanwezigheid van Lambert Millinck, laagschout, en de schepenen Uden en Pynappel, quinta post Letare, 20 maart 1487.

Andere hand: Op 24 november 1487 is geordineerd door de drie leden etc. en op de pui afgelezen:

Niemand in de stad en Meierij mag zich in dienst stellen van oorlog buiten de stad of Meierij ...

Markt

Aardewerk?

Item 'dat die eerden potten schuldich zullen sijn op die Merct te bliven ende staen boven den paelen ofte steenen daertoe geset', op de verbeurte van de potten en correctie door de heren en de stad.

(gaat dit over de verkopers van aarden potten?)

Waken

Vestingwerken

fol. 100vo Desgelijks moeten de dagwakers op hun wake blijven totdat de nachtwakers zijn gekomen, opdat de waken dag en nacht niet stil staan, want in het scheiden van de waken gebeuren veel inconvenienten.

Etc. over het waken: men moet in eigen persoon waken als men daartoe in staat is, onbekwame manspersonen en vrouwenpersonen zijn verplicht 'werachtige mans personen' in hun plaats te stellen.

Alle wakers moeten ter wake meebrengen een geweer of wapen.

(Over straat gaan)

Item zal niemand die 's avonds over straat gaat rumoer maken of 'onsedicheyt' bedrijven met roepen of schreeuwen en geen licht hebben nadat de 'wake clock' is geluid.

Wakers

'Item want vele wekers ende anderen huere hantspuel ende wanseden bedryven, zoe inden steen vanden stadt muren aff te breken ende dien aff te werpen, zoe in die dueren, vensteren, plancken vanden waeckhuysen aff te brekenen die mantelen vanden scoersteen, bancken ende hauteren vanden staeketten te borren ende anderssyns'. De 'coninxscabelen' (= constabels) moeten op hun eed de wakers die zich daaraan schuldig maken aanbrengen om gecorrigeerd te worden. In geval zij dat niet
fol. 101 doen, zijn zij zelf schuldig en zullen ze gestraft worden.

Item, dat niemand voortaan overdag en 's nachts op de stads muren gaat, tenzij hij waker is, op verbeurte van zijn overste kleed en correctie.

Vestingwerken

Item dat alleen de geburen van het Vughter- en Hinthamereinden verplicht zijn te houden en onderhouden 'in essen die staketten byden stadt gemaect', een ieder achter zijn erf. Gebeurt dat daaraan iets is gebroken of weggenomen wordt, dan zijn zij verplicht die te repareren of dat te laten doen op hun kosten. Zij moeten degenen die dat hebben gedaan aanbrengen bij de stad, zodat zij gecorrigeerd kunnen worden. (Mnd Wb: 'in esse houden' = in stand houden, in orde brengen)

Belasteren stadsregering, 1488

Item ... geen 'affdraegende' woorden spreken over enige heren of steden, in het algemeen of in het bijzonder.

Item iets soortgelijks ten aanzien van de zes goede mannen over hun bewind ...

Gepubliceerd 12 oktober 1488 na de vespers, aanwezig schout Lambert Millinck en de schepenen.

Binnengaan van de stad, 1488

fol. 101vo De regering van Den Bosch, verzameld op Sint Nicolaasdag bisschop en confessor, 6 december 1488, vanwege het overlijden van meester Henrick van Kessel, heeft in diens plaats gekozen Marten van Elmpt

De regering constateert onregelmatigheden ten aanzien van het bewaken van de poorten en het hoeden van de stad en geeft de twee burgemeesters en de groenroeden opdracht hierop toe te zien.

fol. 102 Item ... een verbod voor de inwoners van stad en Meierij voor het vervoer van proviand en virtualiën

fol. 102vo Item dat voortaan aan degenen die proviand en virtualiën van buiten op de markt brengen geen voorkoop wordt betaald, op straffe van een boete.

Gepubliceerd vanaf de pui, zondag na de vesper op 1 februari 1488, in aanwezigheid van onderschout Myllinck en schepenen.

Krijgsdienst, 1489

Publicatie gedaan 5 juni anno 1489

Alle vreemde ruiters en knechten in de ruitery of soldij en woonachtig buiten de stad en Meierij, die in deze 'veeden' buiten gelegerd hebben, zullen uit de stad vertrekken en daar blijven gedurende deze 'vede'

Soortgelijke bepaling over andere categorieën en knechten.

Alles gepubliceerd voor het raadhuis in aanwezigheid van schepenen, raden, dekens etc., in grote menigte aanwezig, 5 juni sexta post Exaudi anno 1489.

Vestingwerken, 1493

fol. 103 Brief van de stad aan de schout van Maasland:

Het is ter kennis gekomen dat de draaibomen 'dwengen, lantweeren ende repassen onder uwen bedrijve' nu al lange tijd in 'wanwerck' liggen en moeilijk te repareren zijn door het gemene land. Omdat er grote nood is om daarin te voorzien met reparaties, hoe eerder hoe beter, zoals wij kort geleden aan u geschreven hebben, etc. over de kosten die gedeeld moeten worden, 19 oktober 1493.

(Markt) kramen, eind 15de eeuw

Ingeschoven briefje:

(zonder datering, einde 15de eeuw)

Men gebiedt dat een ieder op donderdag of op marktdag zijn kraam zal zetten 'bynnen den blauwen steen', waar dat geordineerd is, opdat de wagens vandaar kunnen voorbij rijden en passeren, op een boete van 3 lb, in drie delen alsvoor.

Maaltijden

Item voortaan gebiedt men dat niemand in kramen bruiloften en andere maaltijden, zoals die voortijds verboden zijn, geven zal, op de penen in dezelve geboden begrepen, en daartoe vernieuwt men alle voors. geboden die in het voorgaande jaar geboden en verboden zijn, opdat een ieder zich daarnaar weet te richten.

Varkens op straat

[In andere hand:] Verder dat een ieder zijn 'verken' van de straat zal houden, op een boete van 3 oude g., zoals dat voortijds geboden is geweest.

Verpachten maalgeld en cijnzen

Stadhuis

De burgemeesters zullen op dinsdag naastkomende het maalgeld verpachten op het raadhuis, zoals dat gewoonlijk is.

Nog een bepaling over het verpachten van cijnzen, vervolgens een slecht leesbare bepaling, i.v.m. het inbinden van dit register, over het verpachten van het vegen van de straten op het raadhuis.

Vestingwerken

Avondklok

Tweede briefje:

Men gebiedt dat een iegelijk zijn 'water poirten oft goten inden muren' in de acht eerstvolgende dagen zodanig zal doen maken en repareren, dat deze goede stad daarmee 'verwairt' zal zijn. Wanneer men op enige plaatsen gaten of gebreken bevindt en deze niet goed gemaakt worden, zal de stad deze poort en gaten laten 'metsen' zonder 'verdrach'.

Al degenen die de sleutels van de stads poorten hebben, groot of klein, zullen deze op het 'stat huys' brengen in handen van de drie leden als die vergaderd zijn, om daarmee te ordineren zoals de raad 'gedragen sall'.

Ook is overdragen dat niemand voortaan na de klok die 's avonds op het raadhuis geluid wordt gerucht of 'ongemecht' maken zal met woorden of werken, op straffe afgeleverd te worden op de Gevangenpoort om daar gecorrigeerd te worden.

Rugzijde van het briefje: deze geboden zijn gedaan en vernieuwd op 12 oktober, in aanwezigheid van schepenen. Geen jaar vermeld.

[Einde briefjes]

Waken/Blokken, 1487

Brand

fol. 105 Ordonnantie van het waken, in deze staat gemaakt ut supra op 21 oktober 1487 mutatus mutandis.

Over het bewaken van de stad in de oorlogssituatie om deze te bewaren voor brand en vijandelijke aanvallen.

Men heeft de volgende artikelen uitgevaardigd:

De stad is verdeeld in twaalf 'waken oft blocken', met in elk blok goede mannen of kapiteins aan het hoofd van de wakers.

fol. 105vo-107 Volgt de indeling, zie boven. Met de namen van de kapiteins.

fol. 107vo Toegevoegd:

Item is geordineerd dat voortaan elke drie en drie geburen zullen hebben en houden een leer van zulke lengte dat men daarmee op hun daken zal kunnen komen wanneer dat in geval van brand noodzakelijk is.

Vestingwerken, 1488

Waken

fol. 111 Ordonnantie op het bewaren van de stad, 11 oktober 1488

De zes goede mannen hebben onlangs gekeurd, nl. op 23 juni l.l., 'om een oghe te hebben op die gheen die die poerten deser stadt muren ende toerens der selver hueden ende waken zullen by daige ende by nacht, ende voertmeer op anderen stucken van reparatien ende stercten dair toe dienende ende der stad van groter noede wesende', te publiceren op 12 oktober aanstaande.

De wakers moeten om het wachtwoord ('roep ende loes') van de nacht te ontvangen elke avond op het raadhuis komen als men de waakklok zal luiden. De constabels zullen loten om te bepalen waar zij zullen waken.

fol. 111vo De wakers zullen op hun wake blijven totdat de waakklok 's morgens wordt geluid. Etc. over dagwakers, afgelost door nachtwakers.

Geen rumoer maken op straat 's avonds, zie boven.

Omdat vele wakers en anderen 'huer hantspuel ende wanseden bedryven, zoe inden steen vander stad muren af te breken ende dien af te werpen, zoe in die dueren, vensteren, plancken vanden waechthuzen af te breken die mantelen vanden scoersteen, bancken ende hauteren vander staketten te borren ende anderssins' ...

fol. 112 Dit moet worden gecorrigeerd.

Niemand mag op de stads muren gaan bij dag en nacht, op verbeurte van het overste kleed. Over het onderhouden 'in esse' van de staketten die door de stad zijn gemaakt achter ieders erf. (Mnd Wb: 'in esse houden' = in stand houden)

Zie boven ...

Publicatie op 12 oktober 1488.

fol. 112vo Ordonnantie en concept om in tijden van oorlog tegen het land van Gelre of anderszins te bewaren de palen op de Peel en in Peelland, 8 juli 1495, uit een oude cedula.

Over de straten gaan

Avondklok

Brand

Controle van vreemdelingen

fol. 113vo

Niemand wie hij zij mag 's avonds na negen uur op de straten gaan, tenzij hij een lantaarn bij zich heeft.

Niemand van de herbergiers of tappers binnen de stad mag na tien uur drinkers of gasten zetten of bier of wijn tappen.

Niemand, wie hij zij, man of vrouw, geestelijk of wereldlijk, mag bij dag of nacht komen en gaan op de muren van de stad, behalve degenen die dat door deze stad bevolen is, op verbeurte van zijn bovenste kleed.

Verder de bepaling over waarden en waardinnen die 's avonds op het raadhuis de namen van hun gasten moeten opgeven.

Pektonnen voor het huis

'Item dat een yegelyc zyn peck tonnen die hy liggende heeft voir zijn doeren ende onder zyn voir bancken, alle avont bynnen zynen huse ende vanden straten toe' [weghaalt kennelijk] op straffe voors. en op verbeurte van de pekton met pek.

Waken

fol. 116

Wederom over de nacht- en dagwakers van de stad.

Met o.a.: men zal op de Sint Jan altijd 's avonds om 9 1/2 uur een klok luiden tot 10 uur.

Iedereen moet als het luiden ten einde is van de straat zijn, tenzij hij met licht gaat. Wie men hier bevindt zal men op de poort leiden.

Over de straten gaan

Avondklok

fol. 113vo

Niemand wie hij zij mag 's avonds na negen uur op de straten gaan, tenzij hij een lantaarn bij zich heeft.

Niemand van de herbergiers of tappers binnen de stad mag na tien uur drinkers of gasten zetten of bier of wijn tappen.

(Vestingwerken)

Wakers

Controle van vreemdelingen

Niemand, wie hij zij, man of vrouw, geestelijk of wereldlijk, mag bij dag of nacht komen en gaan op de muren van de stad, behalve degenen die dat door deze stad bevolen is, op verbeurte van zijn bovenste kleed.

Verder de bepaling over waarden en waardinnen die 's avonds op het raadhuis de namen van hun gasten moeten opgeven.

fol. 116vo

Herbergiers, maar ook gewone burgers, moeten hun gasten of drinkers aan het einde van het luiden van de klok wegsturen of naar bed laten gaan, zodat hier geen licht en gezelschap te vinden is. De wakers mogen ten allen tijde aankloppen en de waarden en waardinnen moeten hun deuren voor hen openen om de gasten 'te oversyen'.

Item ... bepaling dat niemand bij nacht en dag op de stadsmuren mag gaan.

Klokken?

Item om te ordineren zes 'scellen' elk van 1 doorgestreep/of 10 50 ponden of hoe men het eens wordt, en om te varen in de stad met een kar etc., die te hangen daarin het behoren zal op de torens in de Meierij etc.

Waken

De kapiteins van de blokken mogen van huis tot huis gaan om te controleren of de geweren die men in huis heeft genoeg zijn.

Wie van de schepenen, raad, dekens en scutten verplicht is te waken, mag geen huurling sturen, tenzij zij van gelijke staat zijn, te weten raadsheer voor raadsheer, tenzij

fol. 117 men gebreken of lasten heeft, dan mogen zij stellen een van de groenroeden of een van hun wettige mannelijke kinderen. Verder dekens voor dekens, scutten voor scutten, en een ieder is verplicht een goed 'pansier ofte enen halven treeft' (= ?)aan te hebben. De scutten moeten altijd in persoon waken, zonder iemand te mogen zitten dan alleen scutten.

Vreemdelingen per schip aangekomen

'Item om te stellen enen staeck buyten den Boem ende die Lange Brug', waaraan geslagen zal zijn een bord ('breet'), waarop geschreven zal staan met grote letters zodat men het goed kan lezen, dat een een iegelijk die met schepen in de stad wil varen, uit de schepen zal gaan en te voet in de stad komen met onbedekt aanzicht. De schipper moet iedereen in zijn schip daarvan op de hoogte stellen en 'ydell' in de stad varen.

Wanneer iemand niet uit het schip wil, zal de schipper dit te kennen geven aan de wakers.

Stadsmuur, 'wyngarden'

Item memorie 'om die wyngarden aff te leggen aen die Wever plaitsen vanden stad muer aldaer, om zaken wille etc.'

Item desgelijks ook op alle andere plaatsen.

(De tekst van deze memories is niet weergegeven.)

Wapens

Keur op het dragen van wapens, zie boven.

fol. 121 Artikelen waarbij degenen de ambtluiden, hoge ambten, 'beveelsluyden' en gewone kechten van de Ko. Ma. zweren zullen om hem te dienen: ...

Uitmondend in artikelen over de krijgsdienst.

fol. 128 Artikelsbrief over de krijgsdienst van Willem prins van Oranje en graaf van Nassau, stadhouder etc., dienende tot protectie van de Koninklijke Majesteit.

-tot fol. 132.

Garnizoen Huis Hedel

fol. 133

[Deels doorgestreep:] artikelen die [degenen] die op het 'Huyse Hedel dienen' gelieven na te komen en daarop te zweren, ter protectie van het voors. huis:

... etc.: eden van de soldaten ten tijde van de Kon. Majesteit, Mathias, hertog van Oostenrijk, hertog van Brabant. Kapitein van het Huis van Hedel is Marten Loeckemans.

Molens

fol. 137 Artikelen die door soldaten in het regiment van de graaf Van der Merck, vrijheer van Lumey en Seraeyen gezworen moeten worden, met op

fol. 139vo Item zal niemand de molens of 'moelenwercken hem onderwinden te verderffuen offte breecken, by lyffstraff.'

fol. 142 Artikelen van een vendel soldaten, geaccordeerd door de stad van 's-Hertogenbosch

Waken, 1580

fol 150 Punten en artikelen geconcipeerd op 2 januari '80 door de commissarissen namens de drie leden van het stadsbestuur

Over de wachten. O.a. zullen overdag aan de poorten twee schildwachten staan, de ene van de schutters, de andere van de 'aengenomen borgers'. De ene schildwacht zal staan buiten de draaiboom, de andere binnen in de stad aan de poort. Zij zullen toezien op alle inkomende en uitgaande personen en 'nae het geschuth, wachthuysen, fortressen' van deze stad, dat hetzelfde niet geroofd of beschadigd wordt. Het opzicht wordt uitgeoefend door de schutterij. Deze zal de wachten ordineren, volgens artikel 32, 33 en 34 van de Ordinantie.

Item die van de schutterij moeten altijd op de achten blijven, ten getale van acht personen.

fol. 150vo Item de kapiteins van de schutterijen ... hieruit blijkt dat de schutterijen de poorten moesten bewaken en in actie moesten komen bij brand.

fol. 151 Item de 'aengenomen borgers',

fol. 151vo hebbende de 'corte gaerde' op de Markt zullen 's nachts en overdag twee van hun wachten moeten 'uytschicken', die rondom aan de stads vesten en op alle wachten 'sullen gaen runden' en daar scherp op toezien, en verder op alle gebreken van de wachten, geschut,

'fortressen', wachthuizen van deze stad. De fouten die zij bevinden, zullen zij, alvorens weer op hun wacht te gaan, te kennen geven aan de 'groote wagten opter stadt huijs'. Hetzelfde geldt voor de wachtmeester,

fol. 152 die alle misstanden moet rapporteren aan de kapitein van de wacht, waar het onder geschiedt, of aan de magistraat van de stad.

In marge: kennelijk een latere wijziging: De raadsheer etc. die de wacht heeft, moeten met de kapitein op het stadhuis blijven om de sleutels van de stads poorten uit te reiken en ze wederom op te sluiten. De dekens van de ambachten moeten met hun wapens en de gecommiteerden van de schutterijen de poorten sluiten en ontsluiten.

In de oorspronkelijke bepaling passen de schepenen, raadsheren, kapiteinen en dekens van de ambachten wienst tour het is, samen met de secretarissen en rentmeesters op de sleutels van de stads poorten en blijven zij op wacht, die zij alleen verlaten om op gezette tijden thuis te gaan eten.

Item de vier schutterijen zullen

fol. 152vo een 'rot' oprechte katholieke mannen formeren, die altijd de wacht zullen hebben op het stadhuis, en met hun kapitein de poorten sluiten en ontsluiten, zonder de sleutels te aanvaarden.

fol. 155 Franstalig: over de evaluaties van de munten, gevolgd door een Nederlandstalige versie.

Handel, 1517

fol. 165 In kantlijn: 1517

Titel: 'Ladvis de plusieurs changeurs marchans et orfevres y denommez'

Verder Nederlandstalig: over munten in de landen van de Koning van Castilië,

fol. 166vo 19 januari 1517.

fol. 167vo Het gaat verder over de waarden van de munten in het algemeen ...

fol. 179 Ordonnantie en keurboek van het ambacht van de brouwers binnen de stad Brussel

Kraangeld (ca. 1572)

fol. 197 Middelen door de twee eerste leden van deze stad geconcipieerd om gevonden te worden al zulke sommen en penningen als Don Frederico vanwege deze stad geaccordeerd zal worden.

Het gaat om het geld dat wordt afgedragen over goederen die met de kraan zijn gelost of op een andere wijze werden aangevoerd.

Geeft een aardig beeld van wat de stad in kwam.

Men begint met haring, vervolgens wedeas, tarwe en pek, potas, 'ruet', reuzel, 'koeckenvet', traan,

fol. 197vo allerlei olie.

Wede, 'meen' (= meekrap?), allebei per baal.

Kazen.

Raapzaad of koolzaad,

fol. 198 lijnzaad, hennepzaad.

Accijns van het ijzer.

IJzerdraad.

fol. 198vo Ketels, 'lavoiren' geheten potten, kandelaars, rood koperen platen, 'wijss stael'.

Tin, lood.
 'Gewrochte pelterijen'.
 fol. 199 Run.
 Huiden van ossen, koeien, 'verren', vaarzen, paarden e.d.
 Elandshuid ('eelandtss huije', enkelvoud).
 Vellen van 'Weertsche bocken', te betalen van 'deecken', waarin tien stuks zijn.
 Vellen van 'Luijbeecksche ende Deensche bocken' en van andere bokken, te betalen van dekens.
 Dekens van kalfsvellen.
 Wat betreft de wolpacht, waarvan de burgers vrij zijn
 fol. 199vo geweest, die zal men nu wel in rekening brengen, zowel van de 'binnen man' als van de 'buijten man' de 60ste penning.
 Engelse lakens, Engelse 'korreije' (Mnd Wb: correy = leer?, lijkt hier onwaarschijnlijk, zal wel een lakensoort zijn).
 Vlaamse lakens, zoals 'Armentschierssche, Cromlijsten' en dergelijke lakens.
 'Trichtsche' lakens, lakens die binnen de stad te Oisterwijk of Tilburg zijn gemaakt.
 'Weertssche, Neertssche, Kesselsche, Geldropsche' en dergelijke lakens.
 fol. 200 'Cremerije', specerijen, suiker etc. die door de binnenman en de vrijheid gekocht worden: hiervan zal de 60ste penning betaald worden.
 Van de specerijen en kramerijen die aan de vreemde man verkocht worden, zal de 60ste penning niet betaald worden.
 Etc. over de accijns op hout, turf en 'borringe' per pleyt aangevoerd.
 fol. 200vo Sprake van pleyten geladen met 'vleet' (Mnd Wb: vis of visnet).
 fol. 201 De steenpacht zal hetzelfde blijven.
 Steenkolen, houtskolen.
 Bieraccijns.
 fol. 202 Lijnwaad.
 Wijn.
 Men zal de honderdste penning 'oplichten' op dezelve voet als deze betaald is.
 Niet gedateerd.

Lakenloodjes ('zegels'), 1580

fol. 205 In kantlijn: 1580
 Zekere punten geconcipieerd door de goede mannen van de natie van de gewandsnijders binnen de stad 's-Hertogenbosch
 Ten eerste dat, vanwege het vermeerderen van de genoemde natie de last van het 'segelerscappe' te zwaar wordt, heeft men, opdat de lakens getrouwelijk mogen worden gezien en bezegeld, ook vanwege de verscheidenheid en ongeregeldheid van de ramen, bepaald dat voortaan acht goede mannen uit de natie als zegelaars aangesteld zullen worden. Zij zullen handelen volgens de 'chaerten' die is opgesteld.
 Deze zegelaars zijn verplicht om onder alle omstandigheden in de ramen te zijn om alle 'gesellen te berieven'. Als zij zich in deze ramen niet laten vinden, zullen ze thuis moeten zegelen, zowel op heiligendagen als andere dagen. Etc.
 fol. 206 De zegelaars bezegelen de Engelse lakens met het grote zegel, waarop zij hun merk zullen slaan.
 fol. 206vo Men zal alle 'slechte lakenen' uitgezonderd Vlaamse en Trichtse lakens boven en beneden aanslaan aan de ramen, en die einden achter de ramen neerleggen en niet vastmaken. Men mag geen witte of grauwe slechte lakens naar de ramen brengen, tenzij die eerst 'verrouwet' zullen wezen.

De zegelaars zullen aan de slechte lakens een klein zegeltje slaan, gefigureerd met een boompje op de ene zijde.

De slechte lakens mogen niet breder worden gemaakt

fol. 207 dan op de breedte van de plaatsen waar zij gemaakt zijn en geen pinnen daar boven in te steken of ze te sluiten of vast te maken.

Niemand mag enige brede 'Hoirnkens of Kempensche laeckenen' verkopen voor 'plaetse laeckenen' om hun zegels daarnaar te frauderen.

Niemand mag lakens van mindere prijs vouwen in een ander laken van hoge prijs of van een hoger od ander zegel.

fol. 208 Als het gebeurt dat lakens die 's avonds niet droog zijn afgenomen worden, mogen zij de volgende dag alleen weer worden aangeslagen in tegenwoordigheid van de zegelaars.

Verder mag niemand lakens 'wynden', hetzij Engelse, hetzij slechte lakens, als zij niet op een vierendeel na droog zijn.

fol. 208vo Alle Engelse en slechte lakens die van buiten in deze stad komen, van alle kleuren, die men hier gewoon is te verven, mitsgaders ook alle grauwe, 'cluerderroeden, battengraeuwe, oistersche' en dergelijke andere soorten lakens mogen alhier in het water 'gesteecken' worden, aan de ramen komen en aangeslagen worden, in presentie van enige zegelaars, en ontvangen hier hun oordeel en zegel.

fol. 209 Er is advies gevoerd bij de schepenen van Den Bosch, 18 juni 1580.

fol. 209 De kaart is aangenomen voor vier jaar.

fol. 223 Kaart op de lakens

Soortgelijk als de bovenstaande kaart,

fol. 227vo gedateerd 23 augustus 1560.

Waken, 1566

Sleutels poorten in raadkamer stadhuis

fol. 229 Akte gedateerd 18 maart 1566

Hierin wordt vastgesteld dat de sleutels van de poorten bewaard worden door de schutterijen. Tot bewaring van deze sleutels is een kist geplaatst binnen de 'raidtcameren' van deze stad, met vier sleutels. De schepenen, gezworenen en dekens hebben tot bewaring van de sleutels gecommitteerd en geautoriseerd zekere commissarissen uit de vier schutterijen, die 's avonds de poorten sluiten en 's morgens openen, waarna zij de sleutels in deze kist leggen.

fol. 229vo De sleutels van de drijfbomen en klinketten zullen overdag door de schutters worden bewaard, tot de avond toe.

Brood, 1569

Raadkamer stadhuis

fol. 231 Akte gedateerd 21 maart 1569, voor Pasen.

Vier bakkers zijn door de drie leden van de stad 's-Hertogenbosch aangewezen om het tarwebrood voor de Spaanse soldaten te bakken. Zij zijn voor de schepenen binnen de raadkamer van de stad verschenen en hebben daar gezworen op het heilig kruis, bij twee brandende kaarsen, dat zij dat naar behoren hebben gedaan.

Volgt een reeks akten waarin de bakkers zweren zich aan de eisen te hebben gehouden.

fol. 244 Ordonnantie van de impost van tarwemeel

....

fol. 255 Ordonnantie van de maalaccijns en buitenbrood

....

fol. 261 Ordonnantie van de impost van het tarwemeel

....

fol. 271 De begrenzungen van de verschillende parochies in 's-Hertogenbosch

In het Latijn.

fol. 284 Concept van de ordonnantie op de servitie van de Spaanse soldaten binnen de stad

....

fol. 287 Eveneens over de oorlogssituatie in de Meierij

...

305 folio's.

GAHt

OSA 190

Register met afschriften van afgekondigde plakaten en stedelijke (politie-) verordeningen, 1530, resp. 1565, beide met aanvullingen.

1581.

Hierin is opgenomen het zg. 'Geboeiboeck', ca. 1541 (zie de aanvulling op de inventaris van Hoekx).

In potlood: Er staan ook vragen 1572 (p. 51), 1570. 1567 p. 81, 47.

1530 p. 141

1458 p. 306 (?)

'Hic **Liber Compactus** est, anno 1581'

Gevolgd door de namen van schepenen.

zonder fol. nr. Tafel van alle plakaten en andere geboden binnen deze stad van 's-Hertogenbosch gezet ten bevel van de gouverneur van de koning van het Land en van deze stad en vanwege deze stad, sedert het jaar 1571 gedaan en gepubliceerd, zoals hierna is volgende:

Daaronder:

-plakaten op vagebonden en bedelaars: fol. 10, 99

-plakkaat van niet te mogen hanteren met die van Vlissingen, en in het algemeen met alle andere 'gebannen' en voortvluchtigen: fol. 18

-gebod vanwege Don Gonzalo de Braccamonte om het 'geweer' bij de burgers onder te brengen: fol. 30

-plakkaat op de evaluatie van de munten: fol. 37

-plakkaat van het buskruit: fol. 39

-verbod van de heer van Willerval, van dat de burgers bij de 'soetelaers' geen wijn, brood, vlees of andere eetwaren mogen kopen, noch ook in de Herenkelder of ten huize van de soetelaers binnen deze stad niet te gaan zitten drinken, en vele goede punten op de verkopers en andere ordinanties op het graan en vele goede bevelen op het stuk van de policien aangaande: fol. 42, 43, 44 etc.

Verder een groot aantal verordeningen over de oorlogssituatie.

-gebod dat men alle pleyten en schuiten zal ruimen uit de Dieze: fol. 71

-en dat men geen gruis of vuilnis in de Dieze zal mogen storten en ook schuldig zal wezen voorts te graven: idem.

Wapens, 1572

Relevant zijn:

fol. 30

Gebod vanwege de koning en Don Gonzalo de Bracamonte, gouverneur van de stad, dat alle burgers en ingezetenen schuldig zijn tussen dit en morgen avond te brengen hun 'geweer', te weten harnassen, spiesen, hellebaarden, bussen en pistoletten, in handen van Gielis de groenroede, wonend op het stadhuis, op straffe van 25 car.g.

fol. 30vo

Uitgezonderd dat aan kooplieden of andere ingezetenen die voor hun negotie en andere affairen hun pistoletten nodig hebben, deze uitgereikt zullen worden. Zijn hun reizen gedaan, dan moeten zij ze weer terugbrengen.

's-Hertogenbosch 5 juli 1572.

Evt. fol. 37 Plakkaat op de evaluatie van de munten
Met een opsomming van de gangbare munten.
27 juli 1572

Vervaardiging buskruit, 1572

fol. 39vo

Plakkaat op het buskruit

Omdat er veel misstanden zijn bij de bereiding van 'poeder ende buscruyt', zowel grof als fijn, zijn daaruit veel inconvenienten gerezen. In het verleden zijn daar plakaten over opgesteld.

Om kwalitatief goed buskruit te maken, zal men molens, instrumenten en stenen maken en oprichten, hetzij door de 'steden gemeijnten oft particuliere personen', en het tegen redelijke prijzen verkopen. Salpeter of buskruit mag buiten onze landen niet getransporteerd worden. Etc.

fol. 41vo 22 augustus 1572.

Reglementering markten, 1572

Zoey

fol. 43

Reglementatie door de heer van Villerval van de markten en verkopen van verschillende voedingsmiddelen in de stad, verband houdend met de schaarste als gevolg van oorlog.

Bepaald wordt dat de inwoners van de stad voorrang of zelfs het alleenrecht hebben op het kopen van deze waren. Verder wordt de verkoop aan tijden gebonden, aangegeven door de klok van het raadhuis.

Wildbraad, gevogelte, kaas, eieren, boter, groente en fruit mogen voordat de klok op het raadhuis elf uur geslagen heeft niet verkocht worden bijv., op een peene van 3 car.g. en de verbeurte van de verkochte waren.

fol. 43vo

De markten van de rogge en ander graan worden op verschillende plaatsen en uren in de stad gehouden,

fol. 44

op de middag wanneer de klok op het stadhuis twaalf heeft geslagen tot half een toe, alleen ten behoeve van degenen binnen de stad.

Het is verboden op donderdag of op marktdagen 's morgens graan of koren op de Kruisstraat of omtrent de Korenbrug te verkopen voordat de klok op het raadhuis negen uur geslagen heeft.

fol. 45vo Dat niemand van binnen of buiten de stad op de dag van de weekmarkt met enige kramen, banken of tafelen staat om enig goed of waren te verkopen, vanaf het huis genaamd Milanen af strekkende tot de 'soeden' na het huis genaamd Die Lelije, teneinde dat de wagens en karren met granen en koren geladen zijnde beter kunnen passeren en repasseren op de voors. markt.

Wachten, 1572

Rivier

Item dat geen burgers of ingezetenen van de stad 'met menichte van persoonen oft in notabilen getalle' zullen mogen gaan en wandelen bij en omtrent de wachten. Ook mag niemand bij dag en nacht met schuiten of anderszins met netten vissen in de rivieren of grachten van de stad of daaromtrent 'omme alle inconvenienten te schouwen', op een peene van arbitraal gecorrigeerd te worden.

fol. 46

Gepubliceerd 'ter peijen aff' binnen de stad, in tegenwoordigheid van de stadhouder etc. door de schepenen, 11 september 1572.

Verschillende punten van deze publicatie zijn vernieuwd op 18 augustus 1573.

Vermommen, 1572

fol. 46vo

15 september 1572.

fol. 55vo Gebod vanwege de koning in de naam van de gouverneur van de stad

Niemand van de burgers of ingezetenen zal bij nacht en ontij vermomd of 'in massches' gaan.

Alarm, 1572

Daarenboven, indien het gebeurt dat enig alarm binnen de stad gemaakt wordt, zal iedereen binnen zijn huis of woonstede blijven, zonder naar buiten te gaan, hangende buiten zijn huis een lantaarn met licht, op een peene dat iedereen die in gebreke blijft arbitraal gecorrigeerd zal worden.

Gepubliceerd 'ter peijen' binnen de stad op 30 januari 1572, Brabantse stijl.

Korenmarkt, ongeregeldheden, 1573

fol. 70vo

Gebod vanwege de koning en de gouverneur van de stad dat niemand op de Korenmarkt enige insolentie bedrijve, hetzij met roepen, krijsen, 'jugten', of het werpen met slijk of stenen, en dat ook de jongens van de voors. Korenmarkt zullen blijven, op een peene van arbitraal gecorrigeerd te worden.

Op de pui gepubliceerd op 20 augustus 1573.

Dieze, 1573

opruimen gezonken vaartuigen

fol. 71

Men gebiedt vanwege de koning en gouverneur dat degenen die gezonken schepen, pleyten, aken of schuiten hebben in de Dieze en met name in de haven van de stad tussen de Kraan en de Boom, verplicht zijn deze weer op te winden en uit de Dieze te ruimen. Anders zal dit door de officier van de stad worden gedaan op dubbele kosten ten laste van de eigenaren.

Vuilnis, 1573

Item dat niemand enig gruis, as, mest, hooi of andere vuiligheid in de Dieze of andere rivieren binnen de stad zal mogen gieten of storten, op een peen van 3 pond payment, verdeeld in drieën na ouder gewoonte.

Vestingwerken: graven als verplichting, 1573

Item ook dat al degenen die in het verleden jaar achtereenvolgende de ordinantie van de drie leden van deze stad die daarop is gemaakt niet hebben gegraven, verplicht zijn van stonde aan te graven of te doen graven, na inhoud van de voors. ordinantie. Gepubliceerd als boven = 3 augustus 1573.

Verkoop brood, wagens van buitenlieden, 1573

‘Zoey’ van de put op de Markt

fol. 72vo

Gebod dat iedereen die binnen en buiten de stad brood, zowel van tarwe als van ander graan, gebakken heeft, deze op de markt zal mogen brengen en verkopen. Daarbij zijn degenen die van buiten hun brood verkopen vrij van accijns en maalgeld.

Zij zullen met hun brood dat ze moeten verkopen in manden, zaken of korven, staan achter de kramen tegenover het Vleeshuis, langs de 'zoey' komende van de put van de Markt en nergens anders.

De buitenlieden moeten echter hun wagens plaatsen op het kerkhof van de Minderbroeders of anders waar ze niet hinderlijk zijn, op de peen van 3 ponden payment.

Gepubliceerd 15 oktober 1573.

Graanhandel, 1573

fol. 73 Ordonnantie in de naam van gouverneur ridder heer van Willerval, op het verkopen van graan.

Herhaling van bovenstaande ordonnantie over de handel in graan in oorlogstijd, met een aantal verschillen:

fol. 74 Onder andere: Wie graan verkocht heeft moet de hoeveelheid opgeven aan een commissaris op het stadhuis.

fol. 75 Gepubliceerd ter pui. 19 oktober 1573.

Molens algemeen, 1573

fol. 99 Ordonnantie van de gouverneur, schout en schepenen van 's-Hertogenbosch op de vagebonden en vreemdelingen in de stad en over het bewaren van buskruit in huizen van 'cremers' en andere burgers.

fol. 102vo Onderdeel van een ordonnantie in verband met strijd op het platteland: er moet gewaakt worden vanaf kerktorens en: de mulders en hun dienaren moeten bij nadering van de vijand de molenijzers van de windmolens, watermolens, rosmolens en handmolens weghalen en die dragen binnen besloten steden of zekere en sterke plaatsen of die in rivieren werpen of anderszins borgen, zodanig dat ze niet 'gevonnen' worden.

Officieren, wethouders en ingezetenen van de dorpen zullen bruggen en passages van water afbreken en 'weeren' om de vijanden de weg te benemen en beletten.

fol. 103vo Gepubliceerd op 4 maart 1573.

Locatie paardenmarkt, 1573

fol. 105vo Men gebiedt vanwege de gouverneur dat binnen 's-Hertogenbosch vanaf morgen niemand paarden mag verkopen in enige straten van de stad, behalve op de Windmolenberg, staande aldaar rondom het kerkhof van Sint Jacop, zonder dat enige paarden

fol. 106 mogen staan namelijk in de Hinthamerstraat, Sint Jacopstraat, Windmolenbergstraat of de Diepstraat, op de peene van 3 car.g.
Gepubliceerd ter pui, 7 maart 1573.

Ontladen pleyten met turf, 1573

Men gebiedt vanwege de gouverneur dat alleen in tegenwoordigheid van een soldaat pleyten met turf ontladen mogen worden, die van de verkoper ten hoogste 2 stuivers ontvangt.
Gepubliceerd ter pui, 10 maart 1573.

Controle van vreemdelingen als gast, 1574

fol. 118 Men gebiedt vanwege de burggraaf, de heer van Fontaine etc., gouverneur van 's-Hertogenbosch, dat inwoners van de stad en ook herbergiers en taverniers zich 's avonds van zeven uur tot half negen zullen vervoegen ten huize van de schout en daar aan zijn klerk geschriften zullen overdragen met de namen van vreemdelingen en andere personen die niet in de stad wonen en die in hun herbergen, huizen of logies verblijven.

Lantaarns aan huizen, 1574

Item nadat

fol. 118vo

de klok tien uur heeft geslagen mag niemand over de straten gaan zonder licht bij zich te hebben.

Wanneer er 's avonds of 's nachts enig rumoer in de stad wordt gemaakt, is men gehouden binnen zijn huis en woonstee te blijven, zonder daar uit te gaan, hangende nochtans buiten zijn huis en woonstee een lantaarn met licht, op de peene dat men gecorrigeerd zal worden.

Men gebiedt dat niemand voortaan zich zal laten vinden of komen op de Markt van deze stad ten tijde dat aldaar enige justitie zal geschieden of gedaan wordt.

Niet samenkomen met de soldaten, 1574

Men gebiedt dat niemand voortaan zich zal laten vinden 'omtrent den soldaten;daer zij den rinck sullen hebben geslaegen oft gemeijn zullen houden, tzij opde Meret oft anderswaer' op arbitrale correctie.

Vaartuigen in de stadsgracht, 1574

Verder nog een verbod om 's avonds of 's nachts schuiten, pleyten of schepen te laten liggen in de stads gracht of daaromtrent, op verbeurte van deze vaartuigen.

Gepubliceerd ter pui, 15 mei 1574.

Ordonnanties op de pestilentie

fol. 130vo 'Vander pestilentien met tghene des daer uijit dependeert'

Ten eerste dat men voor alle huizen of cameran waar iemand van de pestilentie gestorven is of daarvan ziek was, zal men moeten hangen openbaarlijk 'inden middele' en aan het vorst van dat erf of huis een wisse stro van twee voeten lang en zo dik als men met twee handen

omspannen kan, ten teken dat daar iemand van de pestilentie ziek of gestorven is, tot dien einde dat de goede luiden hen daarvoor zullen weten te wachten. Deze strowis zal voor de huizen, kameren of erven zes weken lang moeten hangen, de ene na de andere volgende, nadat de laatste mens in het huis, erf of kamer gestorven is. Op de verbeurte van 3 pond paym, te verdelen als voor.

Pest

Verkoop vanuit vensters aan de huizen i.v.m. de pest

'Vanden vensteren'

In de huizen of kameren waar enige personen van de pestilentie gestorven zijn, zal men binnen de genoemde zes weken overdag maar twee vensters mogen openen en de andere vensters beneden en ook de deur gesloten houden, te dien einde dat de goede luiden die daar voor gaan daarvan niet 'ververt en wordden', op de penne als boven. (Mnd Wb: vervaren = bang maken)

Pest, 1574

fol. 131 'Vanden witter roeden'

Item dat alle personen die in de huizen, kameren of erven zijn gestorven of nog ziek liggen blijven wonen of zitten of daar in- en uitgaan en degenen die openlijk naar de zieken gaan af hanteren, of mannen of vrouwen, van wat voor conditie ook, binnen de stad zullen dragen een witte roede van twee ellen lang gedurende zes weken.

En zij zullen in openbare vleeshuizen, de Vismarkt, voor het Vleeshuis of op de Markt of anderswaar onder het volk niet mogen gaan staan, converseren, kopen en verkopen 'enige nootruft off andere wairen'. Zij zullen deze door anderen van hun vrienden, magen of geburen moeten laten kopen of halen. Ook degenen die ziek zijn geweest van de genoemde pestilentie zullen de witte roede openbaar moeten dragen zes weken lang.

En de genoemde (sic! hier niet genoemd) 'zwesternen' of andere religieuzen die over de zieken gaan, zullen als zij over straat gaan hun 'scabelens' openbaar buiten hun mantels of huiken op hun handen dragen, zodat men ze daaraan herkent, op verbeurte van de peene als voor.

fol. 131vo Degenen die witte roeden dragen mogen niet in sermoenen onder het volk komen, op de peene voors.

Etc.: enige lijders aan de pestilentie zijn in de Sint-Jan gekomen, waar zij het heilig sacrament namen. Zij moeten gaan op het kerkhof in het 'huijsken' dat aldaar staat, of op een kerkhof in andere parochies, tot de tijd dat daarin anders zal worden voorzien. Zij moeten hun witte roeden dragen, mogen het sacrament wel nemen, maar terstond de kerk uit gaan met witte roeden. De priester die het sacrament heeftgegeven, of zijn knecht, zal ook de witte roede dragen en vandaar te gaan.

Verbod voor witte roeden dragers om de parochiekerken en kloosters of de kerken van de Predikheren en Minderbroeders in de stad te frequenteren. Zij mogen missen horen in andere kapellen, mits zij buiten het volk blijven, op de peen voors.

Verkoopvensters aan de huizen i.v.m. de pest, 1574

fol. 132 Degenen die 'voervensteren houden', zoals bakkers, viskopers, korenkopers, kremers, vettewariers en dergelijke natiën in hun huizen of woningen, waar personen aan de pestilentie gestorven zijn, mogen zes weken daarna geen voorvensters openhouden of doen en zij mogen geen waren verkopen die in hun huizen waren binnen die zes weken.

Zij zullen hun voorvensters gesloten houden en hun waren intrekken zonder die te verkopen, tot dien einde dat de goede luiden die vaak door toedoen van die onnozelheid 'gemoirt ende van lijffve ter doot gebracht wordden', zodat zij gewaarschuwd zijn. Behoudens dat wanneer iemand in een huis ziek is geworden en niet gestorven, maar in het gasthuis of een ander huis gebracht is, dan geldt een termijn van drie weken voor het gesloten houden van de voorvensters.

Wie van buiten de stad verblijft in huizen waar iemand van de pestilentie is gestorven of ziek ligt, zal gedurende zes weken niet mogen handelen op de markt binnen deze stad, op de peene als voors.

Vuilnis i.v.m. de pest, 1574

Reinigen besmetting pest

fol. 132vo Niemand mag buiten de huizen waar de pestilentie heerste enigerhande stro of andere waren en vuilnis op straat werpen, verbranden of in de Dieze of andere stromen werpen, bij dag of nacht. Maar men is verplicht dit bij nacht te verbranden in het sterfhuis met gesloten deuren en vensters, op de peene voors.

Alle 'scrobbers, scrobberssen' of dergelijke mannen of vrouwen die zieken of doden van de pestilentie hanteren, mogen niet buiten de sterfhuizen staan of verkeren op de straten of elders tussen acht uur 's avonds en acht uur 's morgens in de zomer en van Bamis tot Pasen van 's avonds vijf uur tot 's morgens acht uur, op de peene van drie gulden.

Voor de huizingen waarvan de personen in het gasthuis of anderswaar zijn gestorven aan de pest, zal men de strowis uithangen, zo groot en lang als voors.,
fol. 133 drie weken lang. Degenen die daar wonen zullen eveneens drie weken lang witte roeden dragen. Insgelijks wanneer iemand ziek wordt die daarvan kwam.

Wie verbleven heeft in huizen of kameren waar iemand van pestilentie ziek wordt, moet terstond het huis verlaten en 14 dagen de witte roede dragen of in de huizen of kameren blijven.

Reinigen besmetting pest, 1574

Huisraad en kleren uit huizen waar de pest heerste mag niet op straat voor de deur bewaard worden, maar moet worden gebracht naar het achterhuis of achterplaats, voor zover aanwezig, en indien dat niet het geval is, dit te bewaren op de hoogste zolder van het sterfhuis, overdag wanneer de zon helder en het allermeeest schijnt en
fol. 133vo dat op de peen van 3 car.g., zowel voor degenen die het doen als voor de eigenaren van het huis of kamer.

Men heeft diverse gebreken bevonden op de 'scrobberen ende scrobberssen', daarom wordt hen verordend dat zij de huizen of kameren die 'geinficieert' zijn door de pestilentie moeten zuiveren en vegen, zowel wat betreft het huis of kamer, als het huisraad en klederen, zodat de goede luiden of hun kinderen en dienaren die daar na het verstrijken van de termijn in komen hier geen hinder van hebben.

Als de scrobbers of scrobberssen in gebreke blijven en niet gereinigd of geveegd hebben met 'viere' (= vuur dus?) of anderszins, zullen zij hun loon verbeuren en een arbitrale correctie door schout en schepenen.

De eigenaren of bewoners van de huizen of kameren die door de scrobbers/scrobberssen gereinigd moeten worden, mogen hun loon fol. 134 voor het vegen niet aan anderen geven.

Reinheid op straat, 1574

Niemand bij dage of nachte 'eenigen dreck, slijck, ingewant van beester, vuijlnisse, steen, calck, gruijs' of andere onreinigheide die hier niet wordt onderscheiden, zelf of door anderen, te werpen, storten, 'keeren off gieten' in de Dieze of stromen, 'noch oock datmen doer ennige geuten oft andere gaiten ter Diesen waert in staende of loopende' dit voors. vuilnis in de voors. stroom zal mogen keren, vegen of door dezelve 'gaiten' of 'geuten' bij hen of bij iemand anders te doen of doen doen gieten, storten of werpen, in het heimelijk of in het openbaar in enige manieren. Dat op de peene van 3 oude schilden, iedere keer te verbeuren.

Vee op straat, 1574

Item dat niemand enige varkens, geiten of bokken 'opster straeten deser stadt voers. en zal moegen laeten gaen oft loopen', noch ook varkensmest op de straten noch in de stroom de Dieze storten, werpen of in gieten, noch ook door enige 'gaiten oft soeden laeten loopen', noch ook geen 'verckens koijen en stelle oft laet stellen, maecken oft houde opder Diesen fol. 134vo mueren, werfven', noch ook niemand daarmee hinderlijk te zijn, zowel zijn eigenaar als nageburen, op de peene van 3 pond paym. op elk varken iedere keer te verbeuren.

Reinigen besmetting pest, 1574

Item gebiedt men dat geen scrobbers of scrobberssen die in enige sterfhuizen zijn gedurende de behoorlijke tijd van scrobben, zullen mogen converseren, verkeren of goede 'chier' maken met enige onbesmette personen, noch ook met andere scrobbers of scrobberssen doen of laten komen, hetzij binnen het huis waar zij scrobben of anderswaer, om met hen te eten en drinken. Op arbitrale straf door schout en schepenen naar gelegenheid van zaken en daartoe nog op de peen van 3 car.g. iedere keer te verbeuren.

Gepubliceerd ter peijnen van deze stad op 21 augustus 1574.

fol. 135 De gouverneur verkondigt dat een vendel Hoogduitse voetknechts onder graaf Hannibal van Emstee binnen de dorpen Vught en Vlijmen komen logeren. Men mag vrijelijk victualien aanvoeren. Gepubliceerd 1 september 1574. (Moet zijn: graaf Hannibal van Altems, in Spaanse dienst.)

fol. 135vo Een ordonnantie over handel met de vijand ('rebellens').

fol. 136vo O.a. nieuwe, gezouten of gedroogde haring uit vijandelijk gebied moet geconfisqueerd worden.

fol. 137vo Gepubliceerd in 's-Hertogenbosch, 9 september 1574.

De gouverneur, de burggraaf van Aublain gebiedt vanwege de koning om te remedieren de inconuenienten die men dagelijks ziet geschieden 'uijt der haestelijcker sieckten', dat men voor alle huizen of kameren waar iemand van de pestilentie

fol. 138 ziek of gestorven is een strowis moet uithangen, in het midden en aan de vorst van het huis of erf aan de heerstraat, afmetingen: twee voet lang en zo dik dat men deze met twee handen kan omspannen. Deze moet hier zes weken hangen, de ene na de andere volgende na het laatste overlijden. Wanneer een zieke uit dat huis weggegaan is en elders gestorven ofwel

binnen det huis genezen is, moet de strowis drie weken uithangen, op de peene van 3 car.g. bij iedere overtreding, te delen in drieën naar oude gewoonte.

Wanneer de pestilentie in een huis heerst en de strowis uithangt mogen overdag maar twee vensters opengedaan worden, de andere vensters beneden en de deur(en) moeten gesloten lijven.

Insgelijks mag geen enkele 'natie' hoedanig ook zijn 'voervensteren oft winckel' mogen houden, nog enige waren verkopen en veil houden die binnen deze tijd in hun huis zijn geweest, alles op de peene van 3 car.g.

Item dat men alle dode lichamen die van

fol. 138vo pest zijn gestorven, na de middag en voor zonsondergang moet begraven, zonder deze een dag boven de aarde te houden ('op erde'), op peene als voor.

Men zal voor de overledene op behoorlijke tijd een zielmis of uitvaart doen.

Vervolgens de bepaling over het dragen van witte roeden die twee ellen lang moet zijn, buiten hun opperste klee, hetzij mantels, huiken of faliën ('faelgien'), gedurende de tijd dat de strowis uithangt, wanneer personen uit een besmet huis willen gaan naar een plaats die niet besmet is.

Geen witte roeden dragers in de kerken en kloosters en de kerken van de Predikheren en Minderbroeders ... Het sacrament ontvangen deze personen op het kerkhof van hun parochie, alles op de peene van 3 g. als boven.

Reinheid op straat, 1574

fol. 139 De voors. personen mogen geen waren kopen binnen het Vleeshuis, etc. ...

Geen vuilnis uit de besmette huizen wegbrengen, storten, gieten etc., nu sprake van 'goeten oft ghaten ter Diesen wart', stro of vuilnis mag alleen 's nachts met gesloten deuren en vensters verbrand worden

Bepaling over de scrobbers en scrobberssen, zie boven

fol. 139vo Zij krijgen een boete en een correctie wanneer ze converseren met personen. Deze personen op hun beurt zullen gevankelijk gesteld worden op de poort.

Bepaling over het reinigen door de scrobbers/scrobberssen: het reinigen geschiedt met 'vier' of anderszins.

Reinigen besmetting, 1574

Niemand binnen besmette huizen zal mogen 'weeren oft doen weeren' enige klederen of huisraad op de straten of voor zijn deur, maar dat zal moeten

fol. 140 doen in zijn achterhuis of plaats als hij die heeft of anderszins op zijn hoogste zolder, op de tijd van de dag dat de zon het allermeeft schijnt, op de peene van 3 car.g.

Niemand van buiten de stad uit besmette huizen zal binnen deze stad mogen komen en veel minder nog huisraad, waren of proviand mogen brengen binnen de tijd van zes weken, op de peene van 3 car.g.

Gepubliceerd van de pui op 28 september 1574.

In jongere hand: deze artikelen zijn gerenoveerd op het laatst van februari 1574.

Paarden en wagens, 1574

fol. 141

De gouverneur van 's Hertogenbosch gebiedt dat iedereen die wagens en wagenpaarden binnen zijn huis, stalling, plaats, woonstede of erf houdt of verbergt, verplicht is deze morgen vroeg tussen zeven en acht uur te brengen op 'volder merckt' van de stad, op de peen van 12 car.g. en op arbitrale correctie.
Van de pui gepubliceerd op 10 november 1574.

Controle van vreemdelingen als gast, 1574

fol. 141vo Gebruikelijke bepaling dat inwoners, herbergiers en taverniers de namen van hun vreemde gasten schriftelijk moeten opgeven tussen 5 en 7 uur 's avonds in het logis van de gouverneur, in handen van zijn secretaris.
Gepubliceerd op 9 december 1574.

Wapens en munitie, 1574

fol. 143vo De gouverneur namens de koning aan de schout van 's-Hertogenbosch over de vervaardiging en verkoop van wapens en munitie in de dorpen en onbesloten plaatsen, met als gevolg inconveniënten, omdat hier geen controle op kan zijn. De rebellen kunnen deze wapens en munitie kopen.

fol. 144 Het gaat om harnassen, pansieren, 'rondellen', rappieren, 'poignaerden', bussen, roeren, pistoletten, lansieren, spiesen, 'javelijnen', 'knevelstocken', of andere munitie van oorlog en wapens, zowel defensief als offensief. Degenen die zich daarmee bezighouden zullen moeten vertrekken naar besloten steden en daar resideren om deze nering te doen. Met uitzondering van het maken van 'buspoeder', dat mag alleen op in plakaten en ordonnanties toegestane plaatsen. Dat mag niet verkocht worden buiten de besloten steden.

Op peene van de verbeurte van de munitie en wapens.

fol. 144vo Deze ordonnantie moet terstond in de steden worden uitgeroepen.

fol. 145 In plakkaat, 27 maart 1574, voor Pasen.

Bier tappen, 1575

Verbod van de gouverneur, schout en schepenen dat taverniers of waarden bier met de kannen uittappende of biergelagen binnen hun huizen zetten en aan andere personen om gelagen binnen hun huizen te houden, te drinken of bier te tappen, nadat de klok van de Sint-Jans kerk of het raadhuis van de stad 's avonds 10 uur heeft geslagen, op de peene van 3 car.g. van 20 st. het stuk en het verbod om bier te tappen in gelagen of buitenshuis gedurende zes maanden.

Gepubliceerd 21 april 1575. (er staat niet meer vanaf de pui)

Handel in levensmiddelen, 1575

fol. 147 Verbod van de gouverneur om in 's-Hertogenbosch brood, wijn, bier, vlees en andere dergelijke victualiën te kopen in de huizen of kelders van de soetelaars van de soldaten die in de stad in garnizoenen liggen, op de peene van 6 car.g.

Hetzelfde geldt voor suppoosten of personen onder de protectie van het kapittel: men mag niet drinken in de huizen of kelders van het kapittel, op dezelfde peene.

Item dat geen verkopers van binnen of buiten de stad mogen kopen of laten kopen om daar voordeel mee te doen:

fol. 147vo wildbraad, eieren, kaas, boter, brood etc., groente, fruit, voordat de klok van het raadhuis 11 uur heeft geslagen, op de peene van 3 car.g.

Etc., zie een eerdere soortgelijke ordonnantie.

fol. 148 Gepubliceerd vanaf de pui,
fol. 148vo 1 juni 1575.

Jaarstijl, 1575

fol. 149 Ordonnantie over de jaarstijl. Omdat vele inconveniënten gebeurd zijn vanwege de verandering van de datum des jaars.
fol. 149vo Etc., over Kerststijl en Paasstijl. De interpretatie van de Paasstijl is per bisdom verschillend.
fol. 150 Vanwege al die verschillen is ingesteld dat het nieuwe jaar begint op 1 januari.
fol. 151 Gepubliceerd ter pui, 14 juli 1575.

Verbod op pruimen en krieken vanwege besmettingsgevaar, 1575

fol. 153 Verbod vanwege de schout en schepenen van 's-Hertogenbosch op het verkopen van pruimen en 'crijecken' binnen de stad, op een peene van 3 pond payment die zowel door de kopers als verkopers opgebracht moet worden. Dit alles om te vermijden 'alle crencten ende siecten' die vanwege het inbrengen van dit fruit uit 'geïnficieerde ende besmette' dorpen en plaatsen komen.
Gepubliceerd vanaf de pui, 11 augustus 1575.
Zelfde verordening staat op fol. 154vo en 155.

Vuilnis: reparatie watertrappen en vuilnisbakken, 1575

Vuilnisbak achter het oude raadhuis

fol. 155 Verkondigd vanwege de schout en schepenen van 's-Hertogenbosch dat aan de blokmeesters van de stad bevolen is alle watertrappen en vuilnisbakken die staan en gelegen zijn in hun blokken of wijken, terstond te laten vermaken en repareren, waarbij de kosten worden opgebracht uit de contributie en 'schot' van alle burgers en ingezetenen die de trappen en bakken gebruiken. De blokmeesters zullen die contributie 'setten ende taxeren'. Aan de burgers wordt verordend deze 'taxe ende settinge' aan de blokmeesters te betalen.
fol. 155vo Men verkondigt nog als voor dat de vuilnisbak staande achter het 'oudt raedthuys' van de stad te niet gedaan en afgebroken zal worden, en insgelijks dat men geen 'vuylnishoop' van nu voortaan meer zal houden op de hoek van de Torenstraat aam het einde van de Kerkstraat.
Men verbiedt dat nadat de voors. bak en hoop afgebroken resp. opgeheven zullen zijn, daar ter plaatse enige vuiligheid te dragen, werpen of storten, op de pene van 3 pond payment, bovenop de gewone boete. Het vuil moet naar de geordonneerde plaatsen worden gebracht.

Vuilnis: slijkbak midden op de Markt, 1575

Gebieden verder de schout en schepenen dat al degenen die zijn begonnen vuiligheid te werpen en te storten in de Dieze binnen de stad of tegen de werven van de stad, gehouden zijn dit te ruimen en zuiveren binnen acht dagen, op de dubbele pene.
Gepubliceerd ter pui, 31 augustus 1575.
fol. 157 Men gebiedt vanwege de schout en schepenen dat al degenen die gewoon zijn hun vuilnis te brengen en te storten in de 'slyckback' staande in het midden van de Markt, hun vuilnis binnen hun huizen zullen moeten reserveren en bewaren in manden of anderszins, tot de tijd toe dat de slijkkarren die tot dit doel geordonneerd zijn op hun tijd en dagen, iedere

week drie maal, langs rijden en komen om het te ontvangen en weg te voeren, op de peene van 3 pond payment voor de overtreder, in drieën verdeeld na ouder gewoonte.

Aldus gepubliceerd vanaf de pui,
fol. 157vo 10 november 1575.

Ordonnantie vanwege de koning en het stadsbestuur: vanaf jaarsdag nieuwe stijl, dat wil zeggen in 1576 mag geen bier getapt worden dat duurder is dan 1 blanc per kan of pot, uitgezonderd uitlands bier.

Verbod op bedelen in kerken, 1576

fol. 158 Ordonnantie vanwege de koning en het stadsbestuur: verbod op het bedelen in de Sint-Jan of andere kerken binnen deze stad. Bedelen is alleen toegestaan voor de voors. kerken 'uuyten volcke', op de peene van arbitrale correctie door schout en schepenen.

Ongeregelhdheden in/aan kerken/kloosters en kapellen of op het kerkhof, 1576

Spelen

Item dat niemand overdag of 's avonds in de Sint- Jans kerk of op het kerkhof of andere kloosters of kapellen in de stad met klompen zal lopen of stampen, of met 'ennich getiere roepen', of andere insolentie en gerucht maken of voor te stellen, noch ook aldaar met kolven, 'dollen', ballen, 'noten, koten, penningen te spelene oft te colvene oft tuysschene, noch oyck met cloot pypen, bogen, leyen, steenen, slyck oft andere instrumenten oft vuylicheyte' op of aan de voors. kerken of kapellen te werpen, schieten, stoten of te kloppen, 'noch oyck opten zelven kerckhoven henne gevoech te maeckene oft te doene in enniger manieren, hoe tselve soude mogen geschieden, tenderende tot verachtunge van goidts dienst, schade ende oneere vanden zelven kercken, cloosteren ende dese stadt', op de pene van 7 st. of
fol. 158vo verbeurte van het opperste kleed.

Lawaai en ongeregelhdheden in kerken, 1576

Item dat niemand zal mogen wandelen 'ende neder gaen, clappende, spreckende', of enige andere insolentie of gerucht maken of enige 'dwase innocente mensschen te tergen', of met hopen bijeen staan klappende in de kerk van Sint-Jan, noch ook in de andere kerken of kloosters als men de zeven getijden, de hoogmis zingt en andere missen, loven en zangen van het Heilig Sacrament of de waardige Moeder Gods, of onder de sermoenen of andere heilige diensten die dagelijks gecelebreerd worden.

Dat op de pene van 1 st.en het zweren van een eed, afgenomen door gecommitteerden.

Weigert de overtreder de eed, dan zal hem met toestemming van de dekens en kapittel van de Sint-Jan

fol. 159 door de schout en schepenen zijn of haar bonnet, hoed, huik of mantel e.d. worden afgenomen. Wie dan rumoer maakt of weerspanning is verbeurt een pene van 3 pond paym.

De executie van dit statuut zal aan vreemde buiten lieden die in de kerken voors. wandelend al klappen duidelijk worden gemaakt. Bij overtreding desondanks verbeuren zij de pene van 1 st., bij arrestatie als voor een pene van 3 pond payment.

Om al deze geboden, verboden en statuten en ordinantiën behoorlijk te laten uitvoeren is geordineerd dat de ouders, meesters, meesterssen en toezieners van kinderen, dienaren, dienaarssen of boden die in hun brood, dienst of tutele staan,

fol. 159vo hierop toezien, op een pene of breuk.

Gepubliceerd vanaf de pui, 7 januari 1576.

fol. 160 Ordonnantie vanwege de koning over bootsgezellen, schippers en zeevaarders die elders dienst nemen voor de rebellen,

fol. 160vo gevangen genomen worden etc.

fol. 161 Gepubliceerd vanaf de pui, 23 januari 1576.

fol. 163 Verbod van schout en schepenen op het

fol. 163vo houden van openbare loterijen zonder oetdooi.

Aanvoer van verse vis uit opstandige gebieden, 1576

Boom

fol. 167 De gouverneur geeft uit naam van de koning toestemming dat degenen uit Holland en Zeeland, rebellen of vijanden, zonder beletsel verse vis in 's-Hertogenbosch mogen brengen tot aanstaande Pasen toe, op de volgende voorwaarden:

Zij moeten met kleine schepen komen, met op elk twee, ten hoogste drie schippers. De schepen mogen maximaal de grootte van 12 lasten vracht hebben. Geen wapens aan boord, alleen een mes, niet meer dan 20 schepen tegelijkertijd.

fol. 167vo Geen andere waren dan vis.

Ze mogen alleen aan land komen aan de werf buiten de Boom of op een plaats die men hun zal wijzen.

Zij moeten de tollenaar op de hoogte stellen van hun aankomst voordat ze de vis op de kade leggen. Hun vis moet op de eerste afslag verkocht worden en ze mogen niet langer blijven dan één dag na de verkoop.

fol. 168vo e.v. Ordonnanties in verband met oorlogstijd.

Verbod op bepaalde spelen, 1576

fol. 177vo Verbod vanwege de koning op de spelen genaamd 'de villers den roch te steken, de helle, de verkeerde werelt, pater van Ruckendael, mitsgaders die dansers vanden drie gulden ende allen andere gelijcke dansen ende spelen', die niet toegelaten zijn op de pene van geapprehendeerd en in gevang gesteld te worden en arbitrairelijk gecorrigeerd. Actum 5 juli 1576 Aldus gepubliceerd van de pui af in 's-Hertogenbosch.

Er wordt weer vervolgd met ordonnanties in verband met de onrustige tijden.

Verbod gelagen, 1576

fol. 184 In het kader van een ordonnantie van de stad over een regiment dat in de stad verblijft:

fol. 185 Burgers, ingezetenen, schutterijen en andere gilden mogen op geen kamers van hun gilden of andere herbergen 's avonds blijven zitten drinken nadat de klok op het raadhuis zeven uur geslagen heeft, op de pene van 3 car.g.

Verbod op het gaan over straat zonder licht, 1576

Nadat de klok acht uur heeft geslagen mag men niet over de straten gaan zonder licht of lantaarn bij zich te hebben, op de pene van drie pond.

fol. 185vo Uitgezonderd dat de ambachts jongere gezellen of 'meyskens' die tot negen uur 's avonds 's avonds van hun werk komen en geen licht bij zich hebben, elke week om hun aalmoes mogen bidden.

Beledigen, 1576

Ongeregelde heden

Item mogen burgers, hun 'jongers' of kinderen enige vreemdelingen die als passanten in de stad komen of passeren naroeven of beledigen met woorden of werken of hen werpen met slijk, drek, onreinigheid, met stenen of anderszins. Dit alles op de pene van 3 pond payment, waarbij de ouders voor hun kinderen moeten betalen, de meesters voor hun jongens.

Item zullen geen 'jongers' of kinderen overdag of 's avonds met elkaar mogen aangaan enige 'vechterye mit houte paerden, stocken oft anderssins' doen en anderen beroepen om te vechten, alles op depene van 3 pond payment.

Item zullen ook geen 'jongers' of kinderen mijn heer de schout zijn stadhouder fol. 186 en dienaren wanneer zij enige executie of exploit willen doen, nalopen, naroeven of andere insolentie bedrijven, alles op dezelfde pene van 3 pond.

Geruchten ten nadele, 1576

Item dat niemand binnen deze stad 'ennige fameuse oft quaede tydinge tenderende tot achterdeele van zyne Majesteit, desselfs lande ende van deser stadt en zal mondelinge oft by geschrifte seggen ofte spreken', zonder zijn auteur zeker te weten van wie hij zulks gehoord heeft, op de pene dat 'in faute van dien zelffs voordien authour geacht ende gecorrigeert te worddene', naar eis van de zaak ... etc.

fol. 186vo Gepubliceerd vanaf de pui op 4 oktober 1576.

Controle van vreemdelingen, 1576

fol. 187 Gebruikelijke verordening vanwege de gouverneur dat burgers of ingezetenen voor zeven uur 's avonds de namen van hun gasten die in hun huizen geloged zijn en hier binnen 14 dagen gekomen zijn, schriftelijk moeten overbrengen ten logies van de gouverneur, op de pene van 6 car.g.

Verbod op samenscholingen, 1576

fol. 190 Gebod in de naam van de koning door de gouverneur en schout en schepenen van 's-Hertogenbosch dat het in geval van oorlog verboden is dat men in een groter getal dan één of twee te komen, gaan of blijven staan aan de stadspoorten, muren of vesten en anderszins waar iets nieuws gemaakt, gesteld of gedaan wordt en waar men niet moet wezen om zich te laten vinden, zoals men dat dagelijks door grote nieuwsgierigheid ziet gebeuren, niet zonder groot perikel van 'beruerten',

fol. 190vo confusie en andere inconvenienten, op pene van arbitrale correctie. Daarom wordt geboden dat een ieder zijn kinderen en jongeren voortaan bedwingt en binnenshuis van de straten houdt.

In deze zorgelijke tijden geschieden in het algemeen alle vergaderingen, 'groote communicatie ende ringhen principaelycken opter Merckte' en andere gemene plaatsen niet,

of ze zijn zonder grote vrees van diverse 'misvallen ende ongelucken'. Daarom wordt door de heren verzocht hiermee te willen wachten en ze te mijden.

fol. 191 Vervolgens een ordonnantie over de munten.

fol. 194 Gedrukt in plakkaat op 25 oktober 1576 en gepubliceerd vanaf de pui op 3 november 1576.

fol. 194vo Vervolg: gaat weer over de vijandelijkheden.

Verbod op ongeregeldheden, 1576

Lantaarns op straat

fol. 218vo Men gebiedt vanwege de koning dat niemand die op de wacht is zal kloppen of 'gaen gijlen' bij kloosters, godshuizen, geestelijke of wereldlijke huizen, om bier of geld te hebben, huiszoeking doen etc., behalve in herbergen. Op de pene van 50 car.g., te delen in drieën.

Item dat men voortaan lantaarns zal uithangen van tien tot tien huizen tegenover elkaar, en deze op het midden van de straten 'scheren' met roeden en dat ten laste van de voors. twintig huizen, op de pene van 1 pond pajment, te delen naar ouder gewoonte. Behoudelijk dat degene die de ronde doen 'de weet zullen doen' aan de huizen waar de kaarsen uit zijn gegaan. Deze lantaarns moet men uithangen om zeven uur 's avonds. Gepubliceerd vanaf de pui, 16 oktober 1576.

Verkoop cabuiskolen, 1576

fol. 219 Bepaling voor degenen die 'cabuijscoolen' kopen en verkoop en die te koop aanbieden op de gemene Markt of gemene straten van deze stad, deze cabuiskolen van de Markt en straten te ruimen binnen 24 uren aanstaande en deze verkopen voor hun eigen deuren of kelders 'binnen der soeyen aldaer', dit alles op de verbeurte van de voors. cabuiskolen.

Verkoop wortelen, 1576

Insgelijks degenen die zich generen met wortelen. Die moeten van nu aan hun 'plaetse ende mercte' houden achter het nieuwe wachthuis alwaar men melk ('het melck') en dergelijke waren veil houdt, zonder daarmee veil te staan op de Markt omtrent het Vleeshuis of het convent van de Minderbroeders, versperrende daarmee de gemene markt, straten of gemene passages. Dat alles ook op verbeurte van de wortelen.

Verbod op het doen van de behoefte, 1577

Dat ook niemand 'wie hy sy, geestelijck oft weerlijck', zich 'vervoordere' bij dag of bij nacht zijn gevoeg te doen op het kerkhof of de wallen van deze stad, dan alleen op de privaten die daaromtrent zijn gemaakt, op de pene van 1 pond payment.

Inzamelen specie voor gieten geschut, 1577

fol. 219vo Men laat weten dat zeker commissarissen van stadswege aanstaande dinsdag met karren zullen rondrijden om 'provisie' te krijgen van materialen dienende om geschut te gieten en te maken. Het gelieve een ieder om zijn affectie te bewijzen die hij heeft voor de defensie

van deze stad en zijn vaders woning, en koperen potten, ketels, kandelaars, geld en ander koperwerk uitreikt.

Gepubliceerd vanaf de pui, 5 november 1577.

fol. 220 Over munten ...

Vervolgens weer wetgeving in verband met de oorlog ...

fol. 239

'Het Geboeiboek'

Met de namen van de schepenen op de Bamisdag anno 1541.

geen nummering (fol. 240)

fol. 1

Diverse en verscheidene geboden, ordinanties en statuten die door de heren schout, schepenen en de drie leden van de stad 's-Hertogenbosch 'in langhe voirliden jairen' zijn gemaakt, geraamd en geordineerd, en bijzonder in het jaar 1530 in 'registre of libelle gestelt ende gescreven', en voorts van jaar tot jaar gerenoveerd en gepubliceerd, als hier navolgt.

Inrichting van de Markt, met kramen van de verschillende beroepsgroepen, 1530

Put op de Markt

Onze Lieve Vrouwe huisje op de Markt

Blauwe steen

Ten eerste over de gewandsnijders, die 'met der yerster gherde sullen moeten beghynnen', tegenover het huis van de heer van Geffen, strekkende tot het einde tegenover het huis van Pauwels Wynants.

De kramen mogen niet langer zijn dan 5 ellen. Aan het einde van de 'gherde' zal een 'wech' blijven staan die niet groter is dan een lakenkraam. Recht aan de overkant van deze weg zullen beginnen de speldenmakers, nastelmakers, bonetmakers en diergelijke naties, strekkende tot aan het huis van Daniel Daemss de Cremer alias 'metten barde', kraam naast kraam staande en niet verscheiden, zoals hier voor staat.

Op de peene van 3 pond payment, in drieën te delen,

fol. 1vo

een deel voor de heer, een deel voor de stad en het derde deel voor de aanbrenger.

De tweede 'gerde'

De tweede gerde begint bij de voors. gewantsnijders, naast de eerste gerde, rug tegen rug beginnend en eindigend tot de genoemde 'wech' toe. En aan het einde van deze gerde, recht tegenover de weg zal de derde gerde beginnen van de cremers, rug aan de speldenmakers en nastelmakers.

In geval de genoemde gerde van de cremers niet genoeg plaats had, zal deze een andere gerde mogen nemen, komende met de rug achter de cremers gerde, altijd kraam naast kraam zonder overstrekken bezijden gaande.

En hier ten einden zullen staan de 'maelgherye cramen' (= maalderij kramen). Geen van de genoemde kramen mag langer zijn dan 5 ellen, op de peene voors.

'Van die derde gherde'

De derde gerde van de voors. gewandsnijders zal rug aan rug strekken, beginnend en eindigend als voor. Als deze derde gerde te kort is en niet binnen

fol. 2

de weg kan blijven, mag hij recht over de weg worden gezet, met de rug aan de cremers gerde blijvend.

Al wel verstaande dat de genoemde drie gerden alle dubbel zullen moeten wezen. De kramen mogen niet langer zijn dan als voor bepaald.

De vierde gherde

Dat is de gerde van de drapeniers, met de lakens die zij zelf gemaakt hebben. Wie andere lakens mede verkoopt, moet loten met de andere gewandsnijders [hier hoort bij in marge: laken van korte stof] in hun gerde, beginnend achter de gewandsnijders, van de voors. derde gerde stekkende putwaarts, ook dubbel staande. Zij zullen ook moeten loten als voor. Aan het einde hiervan zullen staan de buitenluiden en zij die lakens van korte stof verkopen. Als dat laatste het geval is, is de koopman schuldig te zeggen dat de lakens van korte stof gemaakt zijn. Zo'n laken moet een openbaar teken hebben 'van eenen witten papier', een halve hand groot. Op de peene voors.

De vijfde gerde van de schoenmakers

De vijfde gerde is van de kramen van de schoenmakers en pantoffelmakers, beginnend als voor,

fol. 2vo

achter de laatste gherde van de voors. drapeniers, 'beghynnende aenden voet vanden vrouwen huysken', strekkende voorts naar de deur van wijlen Herman Ketelers, tot het nieuwe straatje gemaakt van de grens (zie fol. 99vo: in die versie van de ordonnantie staat: van greysse), te weten tot de grote stenen die aldaar in de steenweg zijn gelegd. Niemand die daarbinnen moet staan, zal met zijn kramen daar buiten staan.

De gang van de voors. gerden zal breed zijn 8 voet, niet meer, strekkende daar vandaan ('voirtaene') naast de put naar het huis genaamd Die Sterre, onder de Korte Kameren toe strekkend met een dubbele gherde, op de peene voors.

De zesde gherde van de zeemschoenmakers en lerenschoenmakers

De zesde gerde is van de zeemschoenmakers. Wanneer de lerenschoenmakers ruimte te kort komen zullen zijn mogen staan achter en aan het einde van de zeemschoenmakers, en niet verder buiten de blauwe steen die aldaar is gesteld, op de voors. peene.

De zevende gherde van de mesmakers

Het gaat om de mesmakers van 's-Hertogenbosch, die zullen moeten staan en loten als voor, beginnend achter de schoenmakers gherde, met dubbele kramen, 'soo verre des noot zy', en daar ten einde aan zullen staan de mesmakers van buiten de stad, op de peene van 3 pond payment alsvoor.

fol 3 Wel verstaande dat de voors. weg die over de Markt gaat zal beginnen tegenover het huis van Pauwels Wynants, 5 ellen lang en breed wezende, en strekkende voorts over de Markt aan het huis van Herbert Brans, genoemd 'Den Werelt', en zo voorts ter stadhuis waarts, op de peene van 3 ponden voors. (De Werelt = het hoekhuis van het blok op de Markt = Markt 12; Paulus Wynants was de opvolger van Jeroen Bosch in het pand aan de Markt = Markt 61)

Van de ketelaars, tripmakers, en andere 'nyeuwe mouwen veyl houdende'

De ketelaars zullen staan achter de voors. eerste gerde naast de weg of straat, beginnend ook tegenover het huis van de heer van Geffen en zo voorts langs de voors. gerden, en aan het einde van de ketelaars zullen staan de tripmakers, aan het einde van de tripmakers zullen ook staan degenen die te koop aanbieden nieuwe kousen, 'calieren' (= colliers), mouwen en dergelijke waren, de een naast de ander, op de peene van 3 lb als boven. Zij zullen ook moeten loten, zoals de andere natiën.

Afval van zeemschoenmakers en velblotters, 1530

Dieze

Trappen

Vuilnis van de zeemschoenmakers en velblotters

Velblotters en zeemschoenmakers die met groten getale hun vellen weken en uitslaan in de Dieze of de gemene stroom of trappen, en daar de ingezetenen en naburen van deze stad zeer mee belasten en te kort doen, zullen dat van nu voortaan niet daar meer mogen doen, [in andere hand:] behalve op hun eigen trappen die zij altoos vanouds en van rechtswege hebben gehad, en dit nochtans tegen hun eigen erf, zonder de stroom te bekommeren in zijn behoorlijke loop.

fol. 3vo [in de eerste hand, doorgestreep:] behalve op hun eigen trappen, zoals zij dat vanouds schuldig zijn geweest te doen van rechtswege.

[niet doorgestreep, nog steeds in de eerste hand:] want men behoort niemand hinderlijk te zijn, en dat op de peene van 3 oude schilden.

Item dat dezelve zeemschoenmakers en velblotters hun 'vette looghe' die men noemt 'die bruyt' of anderszins hoe men het noemen mag, niet zullen mogen gieten, storten of doen gieten of storten bij dage in de Dieze of stroom laten lopen voor 's avonds na tien uur en niet eerder. Dit op de peene van 3 oude schilden van 30 st. het stuk, te delen in drieën als voors. Het artikel is doorgestreep, in marge: vacat overmits het beter is verklaard in wat navolgt.

Ambachten op de Markt, 1530

Van de zeeldraaiers

Item dat de zeeldraaiers zullen staan achter de schoenmakers kramen, waar de mesmakers eindigen, kraam aan kraam, behalve dat de weg van Pauwels Wynants voors. open moet blijven naar De Werelt toe, gelijk als voor geboden is, op de peene als voor.

Van de mandenmakers

De mandenmakers zullen hun markt houden op de Markt achter de zeeldraaiers, hun kramen de ene bij de andere en hun manden in elkaar zettende en ze zullen ook moeten loten, behalve dat zij moeten laten de gang, zoals hiervoor staat, op de peene als voren.

fol. 4

Van het meel

Degenen die meel veyl houden, zullen voortaan hun markt dagelijks houden op de Markt achter de zesde gherde van de cremers, tegenover Die Sterre, kraam aan kraam, op de peene voors.

Van het ijzerwerk

Degenen die ijzerwerk op de markt te koop aanbieden, zowel van nieuw als oud ijzer, zullen voortaan hun markt moeten houden achter de maalderij kramen en de kramen van de spelmakers, komende achter tegen deze kramen, de ene aan de ander. Hun banken mogen niet langer zijn dan 6 voeten en zij zullen ook moeten loten, alles op de peene van 3 pond payment als voor.

Zoey van de Minderbroeders, komend van de put, 1530

Vettewarriers

Van vetwaren, te weten van kaas en boter

De cremers met vetwaren, namelijk boter en kaas, zullen staan en beginnen aan de 'zoeyen' van de Minderbroeders die daar van de put komt, voorts strekkende naar de Hoge Steenweg

toe, in de straten opdat de wagens daarvoor zullen kunnen passeren en repasseren, kraam naast kraam, een kraam dik te zetten. Ook zullen de banken en kramen van één grootte zijn, te weten 6 voeten. Deze mogen nergens anders
fol. 4vo voort doen dan op deze plaatsen en dat alleen met een kraam, 'hoet voir doet'. Op vrijdag of na de marktdag moeten zij de andere dag terstond na de noen hun kramen en banken weg doen of ze laten staan voor hun huizen of kelders. Ook zij zullen moeten loten.

Verkoop van wildbraad, boter en kaas, 1530

Alle buiten luiden met kazen of boter zullen voortaan altijd mogen staan aan het einde of achter de voors. cremers en anders nergens, op de peene voors.

Van de verkopers van ganzen, wildbraad, boter, kaas etc.

Niemand van de verkopers of verkoopsters van binnen de stad of van buiten, zullen mogen kopen of laten kopen om weer te verkopen: ganzen, hoenders, kapoenen, hazen, konijnen, veldhoenders, snippen of enig ander wildbraad, levende 'ennen' en geen dode, geplukte. Noch boter, eieren, kaas en andere dergelijke vetwaren of wildbraad voor de klok tien geslagen heeft, op de verbeurte van hetgeen ze gekocht hebben en een peene.

fol. 5

En zullen de verkopers en verkoopsters van ganzen, hoenders en ander wildbraad die dagelijks op de hoek van het Vleeshuis zitten, namelijk naast elkaar en niet tegenover elkaar, hun tafels, banken, zittens en andere stellingen die zij daar zetten, 's avonds weg moeten doen, op de verbeurte van de banken en zittens voors. en de peene voors.

Item dat men geen ganzen, eenden, talingen, hazen, konijnen, veldhoenders, snippen, plevieren en andere hoenders en andere vogels en wildbraad buiten de poorten of binnen de stad zal mogen kopen, of in huizen, kamers of andere heimelijke plaatsen. Dat alles moet gebracht worden op de geordineerde en gestatueerde markt van de stad.

fol. 5vo

Verbod op het verkopen van wildbraad dat door de keurmeesters van de Markt verboden is.

Etc. over heimelijke afspraken die de verkopers van wild gemaakt hebben, is verboden.

Item dat wildbraad moet worden verkocht voor

fol. 6

het Vleeshuis, ter geordineerde plaatsen.

Verkoop van aardewerk, 1530

Van aarden, stenen potten en kannen en ander dergelijk aardewerk

Niemand mag stenen en aarden potten, kannen en dergelijk aardewerk, appelen, peren en ander fruit op de Markt van de stad verkopen. Men moet blijven voor zijn huis, woning of keldermond, tot de 'zoeyen toe'. Voor zover daar geen zoeyen zijn mogen zij voor hun huizen, woningen of keldermond voor zover daar plaats is, zitten, zes of vier voeten en niet verder.

Dat op de peene van 3 pond payment en verbeurte van de potten etc.

Aangaande de buiten luiden die potten, kannen en ander dergelijk werk veil brengen, zullen de verkopers door de schout en schepenen geordineerd worden op de voors. peene en boete.

Verkoop van appels, 1530

Van de appelkoopers
De appelkopers en -verkopers
fol. 6vo

moeten ook voor hun huizen of kelders blijven, vijf voeten voort doende, en niet verder, of indien het hun belieft met fruit staan van de put aan achter de meelverkopers, bank aan bank, mand aan mand of zak aan zak, een iegelijk zes voet lang en vier voet breed tegenover elkaar, zonder kraam.

Buitenluiden zullen op donderdag en andere dagen hier markt moeten houden voor het huis en Hoff van IJsselsteijn tot het Straatje van Best toe en niet verder (er stond eerst: tot het huis van Gerit Hagens toe)

Het meten van het fruit en van juin of dergelijk fruit moet met gebrande tonnen gebeuren en door een gezworen meter, gezet en geordineerd door de schout en schepenen. Op de peene van 3 pond en verbeurte van het fruit.

Uitgezonderd het fruit dat komt van de Hinthamer- of Vughterpoort en dat men al varend of dragend mag verkopen.

[In andere hand: De appelverkopers mogen niet anderszins hun appelen of fruit verkopen.]

Verkoop van orgaanvlees, 1530

Over de verkoop van gekookte pensen ('gesoeden pensen'), en voeten, tongen, beulingen etc. van beesten, en die gewoon waren te staan voor het huis van Agnes Dorffen, voor het huis van wijlen Marten van Campen en voor Herbert Brans, zullen voortaan hun markt moeten houden tegenover wijlen Bruysten die Cremer,

fol. 7

omtrent het Vleeshuis, op de peene van 3 pond.

Verkoop van groente en zuivel, 1530

Vrouwen huisje bij de put

Van groen 'wermoes', room, melk, eieren en boter

fol. 7 Al degenen die groen 'wermoes', melk, eieren en boter buiten marktdagen veil houden, moeten hiermee markt houden achter de meelkramen met dubbele rijen, beginnend achter de eerste meelkraam tot het 'vrouwen huysken toe byden putt', op een poene als voor en verbeurte van de koopwaar.

Van de 'cabuyscoelen'

Niemand mag op de Markt enige hopen maken met cabuys kolen of 'mermensche worttelen', maar men zal die op de Markt met een mand veyl houden, en 's avonds van de Markt weg te dragen, ofwel zij zullen ze voor hun huizen, woningen of gehuurde kelders, waarin zij wonen, verkopen, als de burens hier niet over klagen, op de peene van het verbeuren van de cabuys kolen en wortelen en daartoe nog 3 pond payment. Zij zullen niet verder mogen doen dan zes voeten of zover als mogelijk is bij hun huis of kelder.

Verkoop van houten schotels en ketels, 1530

Van houten 'schootelen ende ketelen'

Degenen die houten schotels en

fol. 7vo

ketels kopen en verkopen en andere cremers die hierin niet gespecificeerd zijn, mogen hun waren niet verder plaatsen en te koop stellen dan vijf hamervoeten voor hun huizen, kelders of

woningen en niet breder dan voorschreven staat, op een peene van 3 pond payment, tenzij ze van rechtswege toestemming hebben.

Lakens, 1530

In marge: hier moeten de 'hooch zegelers' op zweren

Van 'Weertsche ende dierghelycke wullen lakene'

Niemand mag Weertsche, Kempens, Brugse, Kesselse en andere 'slechte lakenen' drogen aan enige 'clavyeren' die geen Engelse lakenen zijn, tenzij de zegelaars daarbij tegenwoordig zijn, op de peene en manieren die hierna volgen.

[In andere hand:] En men zal deze lakens moeten brengen aan de gemene ramen en anders niet.

Etc. over de gang van zaken bij het uithangen van deze lakens op 'knappen'

Lakens, 1530

Bordje aan het Onze Lieve Vrouwe huisje op de Markt

fol. 8vo Over de activiteiten van de zegelaars die de aangeboden lakens moeten controleren afgekeurde lakens worden verbrand of met bepaalde 'teeken' aangegeven, waaraan men ze kan herkennen. Deze lakens zal men moeten verkopen 'by dat vrouwenhuysken op die Merct staende ende anders nergens. Ende men sal oyck aen dat vrouwenhuysken hangen een boertken daer inne gescreven sal syn datmen in dit recke vercoopt lakenen die nyet losbaer en syn gemaect naeder ordinancien vanden wolwerckers deser voors. stadt in voirleden jairen daer op gemaect'.

fol. 9 Men mag in zijn huis geen lakenramen hebben.

Verkoop van linnen lakens, 1530

Garenmarkt

'Van lynen lakenen te vercoopenen'

Alle linnen laken verkopers en kopers zullen markt moeten houden op marktdagen in de [doorgestreep: Verwerstraat tussen de waterput aldaar staande en de 'Sint Tannenstraet'.

[In de marge staat nog meer, niet goed leesbaar vanwege het inbinden. Het gaat om een gedeelte vanaf het huis De Zwaen staande in de Kerkstraat binnen de 'zoyen', strekkende [van?] dezelve straat naar het hooghuis ('hooch huysen') onder het vrouwengasthuis toe, tegenover het huis genoemd 'den ..oekeren' (?) en nergens anders, zodanig dat de hele Verwerstraat vrij zal zijn van de garenmarkt. Daar zullen ook de verkopers van linnen garen moeten staan.

Oude kleerkopers kramen bij het Sint-Janskerkhof, 1530

Uitdragers

fol. 9vo Over de oude kleerkopers en 'saertwevers'

De oude kleerkopers zullen moeten staan in de Hinthamerstraat, waar zij hun markt op marktdag doen, beginnend aan 'dat nyeuwe huys' staande op de hoek van het Sint Janskerkhof, kraam naast kraam, van achter tegen de muur en langs deze muur bij elkaar ter Gevangenpoort waarts, zo ver zij strekken mogen. De kramen mogen niet verder op de straat staan dan 12 voet van de kerkmuur, opdat de wagens beter kunnen passeren en repasseren.

Aan het einde van de oude kleerkopers kramen zullen staan de saertwevers kramen, ook kraam naast kraam. Op de peene van 3 pond payment.

Item uitdragers die oude kleren verkopen, bedden, bedsteden of dergelijk houtwerk, fol. 10 mogen hun waren voor hun deur plaatsen buiten de 'zoeyen', alleen 's woensdag 's noens tot donderdagavond. Op andere dagen mogen ze hun waren voor hun huis binnen de 'zoeyen' houden als er zoeyen zijn, en wanneer niet 6 voet aan te houden op marktdagen, anders 4 voet.

Item wanneer oude kleerkopers en uitdragers kleren, kleinoden en juwelen van iemand kopen, moeten zij deze eerst openbaar veyl houden en acht dagen achtereen hangen voor hun huizen, kameren of vensters, eer zij deze mogen verkopen. Op verbeurte van de prijs en nog een boete van 6 car.g. En nog een paar regels over gestolen goed, fol. 10vo.

Verkopers van zerken, bakken, 1530?

[In andere hand: Item dat degenen die rond gaan met blauwe en andere stenen 'sercken, backen' en dergelijke, deze moeten leggen voor hun erf binnen de 'soyen', op een boete van 3 car.g., te delen als voor.]

Schoenlappers kramen in de Hinthamerstraat en bij her Sint-Janskerkhof, 1530

fol. 10vo Van de schoenlappers

De schoenlappers moeten hun kramen zetten en hun werk doen in de Hinthamerstraat, aan de muur van het Sint-Janskerkhof, beginnende aan de 'tralye', of aan het einde van de saertweverskramen en zo voorts Heilige Geest waarts, de een naast de ander, of zij mogen voor hun huizen of kelders blijven, voor zover daar geen 'soeyen' zijn. Op de peene van 3 pond.

Plaats en het opruimen van de kramen en banken op de Markt, 1530

Van de banken of kramen van de Markt te ruimen

Op de weekmarkt van de stad staan zowel degenen van buiten als zij van binnen met hun banken of tafels vanaf de 'Meyer' [in de marge staat: 'nu Milanen'] en op de Botermarkt tot aan de Lelye, opdat de korenwagens en de andere wagens des te beter kunnen passeren, op de peene van 3 pond. (Het pand Milanen is Markt 33, hoek Hinthamerstraat, had eerst een andere naam blijkbaar.)

fol. 11 Item dat allen die donderdags of op marktdag op de markt staan met banken en kramen, deze op vrijdag of woensdag of op andere dagen na de markt weg moeten doen. De kramen en banken moeten zo gemaakt zijn dat een mens ze kan dragen, en niet zwaarder, op de peene voors.

Vlasmarkt bij Gevangenpoort en op de Sint-Anna plaats, 1530

Van de wagens, houtwagens en turf wagens te staan of houden

Omdat de wagens niet gevoeglijk kunnen passeren en repasseren door de Gevangenpoort vanwege de vlasmarkt die daar wordt gehouden, gebiedt men de vlasmarkt voortaan door de poort te houden, achter de Sint Anna kapel, in het midden van de 'plaetse' aldaar, zodat de goede luiden niet uit hun huizen van de straat gekeerd worden, op de peene van 9 st,

Locaties voor de verkoop van brandhout, turf, hout, 1530

Van scheenhout

Wie scheenhout veil hout, moet met de wagens komen voor het Sint Geertruiklooster in de Orthenstraat, tussen beide poorten of de Sevensteensche brugge staande, fol. 11vo altijd met hun wagens staande aan de straat, zodat andere wagens die daarin komen om naar de Markt te gaan, daar kunnen passeren.

Van de turf wagens

De turf wagens verkopen komende van de Vugterpoort hun turf in de Sint Jorisstraat naast het huis van de Oude Schutsbogaard tot de Sint Barbarakapel, op de peene van 7 st.

Wagens met hout die door dezelfde poort komen, zullen hun hout verkopen in de Postelstraat.

Wagens die van de Hinthamerstraat of -poort binnen komen, zullen hun hout of turf verkopen aan het einde van de Peperstraat en de Kerkstraat, de een na de ander, en anders niet, op de peene van 1 pond paym.

Gebruik van de openbare straat, 1530

Van de 'huerynghe vander straeten'

Niemand mag de 'heren straete' verhuren, opbreken of betimmeren 'om anders te maken dan behoert', gebruiken of betimmeren dan hij zelf van rechtswege mag bezetten. Daarvoor is men schuldig zijn 'beschiet edicie' (= bescheid) te doen aan de schepenen, en dan die straat fol. 12 mogen verhuren, betimmeren of opbreken, zonder enige vermindering van deze geboden. Wie contrarie doet, verbeurt 3 pond paym., te delen als voor.

Zeepziedersas op straat, 1530

Van zeepzieders as

Verbod op het langer dan drie dagen laten liggen van zeepzieders as op de straten, op de peene van 3 pond.

Uitspoelen van wollen lakens en mutsen, 1530

Dieze

Van het uitspoelen van lakens door de vollers

Niemand, voller, mutsenmaker of andere dergelijke natiën, zal de lakens, mutsen etc. mogen uitspoelen op de gemene trappen of andere plaatsen, dan alleen waar ze van rechtswege en vanouds behoren te spoelen. Indien deze geen watertrappen of water hebben, moeten ze hun lakens, mutsen etc. buiten de stad dragen 'beneden den stroome' en ze aldaar spoelen, op de peene van 3 pond paym.

Locaties verkoop van varkens, 1530

Van de varkens te verkopen

Voortaan zal men op woensdag of donderdag geen varkens of andere beesten mogen verkopen of veil houden

fol. 12vo in de Verwerstraat, dan alleen in de Beurdestraat voor de Barbarakapel tot de Beurde brug toe, en de varkensmarkt achter de kapel niet verder of tegen de kapel aan de stadsmuur naar de Hekel toe.

Indien iemand kudden vette of 'eekel verckens' brengt buiten de woensdagen of donderdagen, mag hij deze veil houden op de Markt gedurende twee uur voor de noon en twee uur na de noon, op de peene van 3 ponden.

Geen varkens, geiten en bokken op straat of mest, 1530

Item dat niemand zijn varkens, geiten of bokken zal laten lopen op de straten of varkensmest op de straten in hopen zal storten, werpen of in de Dieze zal gieten. Verder geen varkens of kooien houden op de Dieze muren of -bogen, op de peene van 3 car.g., te delen als voor.

Geen straten versperren, met o.a. vuilnis, 1530

Van de straten niet te versperren, maar die te ruimen

Niemand mag de straten versperren of 'becladden' met hout, stenen, gruis, kalk of dergelijke dingen, of met 'booter, keese, eyeren, heerinck' of anderszins hoe dat ook mag zijn, op de peene van 3 pond payment.

Wie

fol. 13 hout, stenen, aarde, gruis en andere dergelijke 'onreynicheyt' in de straten heeft gelegd, mag dat acht dagen laten liggen en is dan verplicht dat weg te doen, 'op dat die straete schoen blijven ende syn mach', op de peene voors. Tenzij degenen die timmeren willen of 'int werck zyn' die mogen dat voor hun deuren of huizen leggen en gebruiken gedurende de tijd van de timmering, zonder daaraan te breuken.

Schoonmaken van de straten, 1530

‘Van straten te veggene’

Item vanaf nu moeten alle burgers en inwoners 's zaterdags en op heiligendagen daags ieder voor zijn huis of erf, deur of poort de straten zelf 'keeren, doen keeren ende opveghen het slycke ende vuylnissen vander selven straeten oft zoeyen.'

En dat te dragen of keren op de gewone slijkhopen of in de bakken die daartoe zijn geordineerd na de middag [in de marge staat een aanvulling: te weten van Bamis tot Pasen om twee uur, en van Pasen tot Bamis om vijf uur na de noon.]

[In marge: Is op zondagen of heiligendagen tot acht uur, te weten van Bamis tot Pasen om twee uur nadien en van Pasen tot Bamis om vijf uur na de noon. Tot dien einde dat de stads karren die aldaar komen het slijk bijeen gekeerd en gehoopt zijnde, weg kunnen voeren, elk op zijn gedeputeerde plaats, en dat nadat de slijkvegers de hoop of slijk ook weggevoerd zullen hebben, de burgers de straat rein zullen moeten houden. Dat op de peene van [doorgestreept .. 3 pond].

Slijkbakken, 1530

Van de slijkbakken

Niemand zal zijn slijk of ander vuilnis

fol. 13vo ergens anders storten dan binnen en tussen de borden van de voors. slijkbakken, en ook zal niemand behalve de slijkvegers of anderen die het wegvoeren enig vuilnis of slijk uit deze slijkbakken halen of inwerpen, op de peene voors.

Afvoer en bewaren van vuilnis, 1530

Item dat nadat de slijkvegers de hoop weggevoerd hebben zullen huisluiden, burgers of iemand anders geen vuilnis of andere onreinigheid op de straten brengen of laten brengen door hun boden of andere dienaren, behalve as, sintels en 'ameren' (WNT: amer = gloeiende kool) op de hoop dragen of laten dragen voor de andere werkdag na de voors. zondag of

heiligendag. Men zal zijn vuilnis binnen zijn huis of plaats houden, op de peene van 3 pond payment.

Geen nieuwe vuilnishopen op straat, 1530

Koker aan het einde van de Korte Putstraat

Van nieuwe hopen niet te maken

Niemand mag nieuwe hopen maken, laten maken of ordineren met slijk, mest, gruis, vuilnis of andere onreinigheid, dan vanouds gewoonlijk is, op de peene voors.

Onderaan: want die van de Putstraat en de Korte Putstraat zijn gewoon geweest hun hoop te maken en zijn uit onbehoorlijkheid ten dele gewoon hun vuilnis te dragen voor de 'coekeren' aan het einde van de Korte Putstraat en die uit onbehoorlijkheid en nieuwigheid hun vuilnis dragen en onbehoorlijke onreinheid brengen in de Peperstraat, buiten de bak hun vuilnis aldaar op straat nederwerpende, waardoor de Peperstraat verontreinigd wordt, etc.

Als mogelijkheid wordt geopperd dat elke acht of tien huizen zelf een hoop op het midden van de voors. straat maken.

Beperking op het verzamelen van vuilnis in de bakken achter het stadhuis en het Wilt Verken, 1530

Van slijk achter het oude raadhuis te brengen

Niemand mag vuilnis of slijk brengen achter het oude raadhuis of achter het Wilt fol. 14 Verken, behalve degenen die vanouds gewoon zijn het daar te brengen, maar dan alleen in de bakken die daar staan, en daar niet buiten te storten of te gieten, op de peene voors.

Van de slijkvegers

Ingeschoven briefje:

Over een uitspraak, die is gestoken 'in een rootsacxken'.

Slijkvegers, 1530

fol. 14 'Vanden slyckvegers'

De karlieden en slijkvegers zijn verplicht drie keer per week met hun karren door de stad en langs rondom in de straten te rijden om het slijk of hopen van de straten op te laden en weg te voeren. Verder moeten zij het slijk en vuilnis dat binnen in de huizen vergaderd was van de deuren van de luiden wegvoeren. en wegbrengen of storten, op de peene voors.

Van slijkkarren te staan

Van nu voortaan zullen de slijkkarren die dagelijks door de stad rijden en gehuurd kunnen worden, staan tussen de 'Coepoirt, nu geheyten Sint Janspoirte' en de Verwerstraat, tegen de stadsmuur aldaar en nergens anders, en de karren 's nachts zo zetten dat ze de straten of stegen niet belemmeren.

Onderaan, later bijgeschreven:

In tijden van pestilentie, zo is geordineerd dat de medegeburen van de Putstraat en de Korte Putstraat alle hun slijk en andere dingen die men gewoon is op de hoop te brengen of te dragen op de hoek van de Korte Putstraat, te weten voor de 'coekeren'. Wie contrarie doet, verbeurt iedere keer in drieën te delen als voor, zonder dat dezelve in de Peperstraat in de bak vuilnis zal mogen brengen.

Item dat alle karren, namelijk slijkkarren en molenkarren, zullen varen met plat 'beslag', fol. 14vo zonder scherpe nagels van ijzer, op de peene voors.

Slachten van kalveren en ander vee, 1530

'Zoey' van de Vughterstraat naast het torentje naar het oude raadhuis

Van 'calveren ende vleesch te slaene'

Al degenen die kalveren, schapen of jonge varkens veil brengen op zaterdagen of andere dagen, moeten voortaan staan en hun markt houden voor de 'Bonten Osse' en daaromtrent blijven binnen de 'zoeyen' die daar komt van de Vughterstraat 'vallende oft loopende inder Diesen beneven dat toerken aldaer totten ouden raethuys waerts', op de peene van 3 pond payment.

Item dat de burgers en ingezetenen van de stad binnen hun huis niet meer mogen 'slaen' of laten slaan, dan maar één schaap, kalf en één lam, op voorwaarde dat zij van het schaap of lam of kalf voor hun eigen eten of 'slyten' een geheel kwart zullen behouden en van een kalf een half kwart (sic!). In gevallen waarin burgers of ingezetenen meer in hun huizen behoeven voor hun 'slyten' en eten, mogen zij zonder iets te derven iemand 'over te settenen' dat te houden en te slijten, of zoveel kalveren, schapen en lammeren slaan als hen believen zal, anders moeten zij hen reguleren als voors. is. Op de peene van 3 pond payment, te delen als voor.

Afvoer van ziek vee, 1530

Van zieke beesten of ossen niet te slaan

fol. 15 De dekens van de vleeshouwers van deze stad hebben te kennen gegeven dat verschillende zieke en onbekwame ossen en andere beesten worden geslacht, waarvan het vlees en pensen aan de burgers en ingezetenen van de stad verkocht wordt, waardoor 'gescapen waer' meer inconvenienten van ziekten te komen.

Daarom gebiedt men dat zowel binnen de stad als in het vrijdom geen zieke beesten geslagen worden en geen vlees of pensen daarvan te verkopen, tenzij de dekens of keurmeesters van het ambacht eerst deze beesten of ossen bij leven en na hun dood gezien hebben. En wie contrarie doet verbeurt 3 oude schilden.

Afvoer van wedemoes, loog en ander afval van verwers, 1530

Van de verwers

Wollen- of linnenverwers zullen de 'weemoes' van hun verf of ander vuilnis dat daaraf komt niet door hen zelf of hun dienaren gieten, storten of dragen op de straten of in de 'zoeyen' van deze stad, op een peene van 3 pond payment, te delen als voor.

Om de grote ongeregeldheid te remediëren

fol. 15vo die de verwers en hun dienaren in de gemene stroom hanteerden, is geordineerd dat geen enkele verver of dienaar die binnen de stad woont voortaan hun loog of ander vuilnis van de ververij mogen uitgieten, storten of laten lopen in de voors. stroom of Dieze. Behalve alleen de voors. loog zonder het vuilnis daarvan, namelijk van Bamis tot Pasen toe één uur na zonsondergang 's avonds en 's morgens één uur voor zonsopgang. En van Pasen tot Bamis van tien uur 's avonds tot twee uur na middernacht, niet vroeger of later.

Wie contrarie bevonden wordt verbeurt iedere keer 10 oude schilden, te delen als boven.

De ververs of hun dienaren mogen bij dag en bij nacht hun wedemoes of vuilnis niet geheel of gedeeltelijk werpen, storten of gieten, noch ook andere personen. De moes en vuilnis zal buiten de stad moeten worden weggevoerd, alles op de peene voors.

Keuren over de pest, 1530, 1579 etc.

1 Van de pestilentie met hetgeen daaraan dependeert

De gebruikelijke bepaling over de strowis die moet worden gehangen aan de huizen en kameren waar iemand aan de pestilentie is gestorven of ziek is.

fol. 16 Lengte: 2 voet, ter dikte van de omspanning van twee handen. Deze moet daar zes weken hangen, de een na de ander, nadat de laatste mens gestorven is, op de verbeurte van 3 pond payment (later veranderd in 6 pond).

2 Van de vensters

Maar twee vensters openen in deze huizen. Etc., zie boven.

3 Van de witte roeden

Bepaling als boven, de 'zweesteren' of andere religieuzen zorgen voor de pestlijders.

fol. 16vo In marge, in jonger handschrift: deze drie voorgaande punten zijn gepubliceerd en gerenoveerd door de stadhouder in de presentie van schepenen, 4 september 1598.

Over personen die ziek van de pestilentie in de Sint Jan komen, etc., zie boven. Zij krijgen in het huisje op het Janskerkhof het H. Sacrament.

fol. 17 Degenen uit huizen die zijn uitgestorven van de pest of in een sterfhuis zijn, mogen zes weken lang eveneens niet in de Sint-Janskerk, etc., zie boven. Deze bepaling is hier doorgestreept.

Over het gevaar dat veroorzaakt wordt doordat degenen die een witte roede moeten dragen in de menigten in de Sint-Jan en andere parochiekerken verkeren, zonder witte roede, etc., zie boven.

Over degenen die voorvensters houden,

fol. 17vo zoals bakkers, viskopers, korenkopers, cremers, vettewariers en dergelijke natiën. Etc., zie boven.

Over het verblijf in huizen in de stad waar pest heerst door iemand van buiten: deze zal zes weken lang niet in de stad mogen gaan of in het openbaar waren verkopen etc., op de peene voors.

Item dat iemand die zieken van buiten in deze stad op wagens, karren of anders brengt, het stro of andere 'rouwaire' weer brengt naar de plaats waar het van is meegebracht. Insgelijks dat al degenen die uit de huizen, kameren van buiten de

fol. 18 stad komen binnen de zes weken dat daar pestilentie is geweest, in deze stad alleen met witte roeden in de hand mogen komen, gaan en staan, op de peene van 3 pond payment.

Item, over het stro en vuilnis uit een huis waarin iemand aan de pest is gestorven: niet op straat of in de Dieze te werpen, zie boven ...

Bepaling over de scrobbers en scrobberssen, zie boven.

fol. 18vo Over kleren en huisraad uit huizen waar de pest heerst.
fol. 19 Diverse gebreken van de scrobbers en scrobberssen.
fol. 19vo In marge, in jongere handen: Aldus gepubliceerd etc., 11 juni 1579.
Grenoveerd 11 augustus 1583.
Gerenoveerd 13 augustus 1587.

Vuilnis, drek etc. niet in de Dieze werpen, 1583

'Van vuylnissen inder Diesen oft stroome nyet te werpene'

Niemand mag overdag of 's nachts enige drek, slijk, ingewand van beesten, vuilnis, steen kalk, gruis of andere dergelijke onreinheid werpen, storten, keren of gieten in de Dieze of stroom, en mag het ook niet door enige goten of andere gaten ter Dieze waarts gieten, storten of werpen, heimelijk of in het openbaar, op de peene van 3 car.g.

Keuren over de pest, 1583

Ingeschoven vel, niet genummerd:

Punten die gevoegd moeten worden bij de ordonnantie over de pest in het placcaet ende geboeiboec pag. xv begrepen.

Geen aanvoer van proviand en victualiën uit besmette plaatsen of pesthuizen buiten de stad.

De wachters en schrijvers van de poorten zijn verplicht om aan alle personen die van buiten komen te vragen vanwaar zij komen. Indien zij bevinden dat zij uit steden, vlekken, plaatsen en dorpen komen waar de pest heerst, zullen zij hen buiten de stad houden, tenzij zij behoorlijke certificatiën hebben.

Omdat dagelijks bij 'experientie' bevonden wordt dat er vele en grote hopen van mest en andere vuiligheid op de gemene straten en zijstraatjes liggen en grote stank en 'quade corruptien' veroorzaken, waardoor de lichamen van de mensen worden geïnfecteerd en besmet ... verbod op het storten van vuilnis etc. op straat. Dat moet iedere dagen worden weggevoerd buiten de stad en de straten geveegd en gereinigd, op verbeurte van de mest en de pene van 3 g.

Item dat niemand enige varkens zal laten gaan of lopen op of langs de straten van deze stad, op de pene van 3 pond payment voor elk varken de eerste keer en de tweede keer op verbeurte van de varkens.

Aldus gepubliceerd ter pui van het stadhuis, 11 augustus 1583.

Leerafval op straat of in de Dieze, 1530

fol. 19vo 'Vander 'vleyssinghe vanden schoenmakers ende nastelmekers

fol. 20 Geen 'vleyssinghe' van de schoenmakers of nastelmakers te storten, gieten of dragen in de Dieze of stroom of op de straten. Dit moet worden gevoerd buiten de poorten met een slijkkar of andere 'vehetuere', op de peene voors.

Latere hand: En dat ter plaatse van de gestorven beesten en in gelijke manieren in de aarde te graven.

Vrijhouden van de Dieze, 1530

'Die Dieze nyet te versparren'

Men zal de Dieze niet versperren met schepen, pleyten of schuiten, maar in het midden zo veel plaats laten, dat men daardoor 'wel pacifelyck' mag passeren en repasseren.

En dat alle korenschepen, pleyten of schuiten die geladen zijn daardoor wel mogen varen 'onbecroent' door de Korenbrug of daaromtrent, op de peene van 3 pond.

Van pleiten en schuiten te ruimen

Wie schepen, pleyten, schuiten, 'vloeten' of ander hout in de Dieze liggende heeft, binnen deze stad en buiten in het vrijdom, zal deze moeten ruimen uit de stroom of Dieze, op de peene van 3 oude sch., en de verbeurte van deze schepen, schuiten, pleyten, vloten en ander hout die daarin liggen, en

fol. 20vo dit al na veertien dagen na deze.

Verkoop vanaf schuiten bij de Bokhoven trap, 1530

Latere toevoeging onderaan het blad: Item dat al degenen die met schepen of schuiten alhier wortelen te koop aanbieden, en hun schepen of schuiten omtrent de Kraan laten liggen tot nadeel van de burgers, dat zij met hun schepen of schuiten hun wortelen verkopen omtrent de Bokhoven trap, op de peen van 3 car.g., te delen als voor.

Vrijhouden van werven, 1530

fol. 20vo

'Vanden werff nyet te besetten'

Item dat niemand stenen mag 'veyl setten' om te verkopen op de werf van de Dieze, op de peene van 3 pond payment.

Geen stenen en andere bouwmaterialen laten staan bij de stadsmuur, 1530

'Van steenen vander stadt mueren te houdene'

Item dat men de zerken, stenen 'ende slypt steenen' aan de Vismarkt liggende rondom aan de stadsmuren of die aldaar mochten staan, moet wegdoen binnen acht dagen na deze publicatie, op de peene van 3 ponden payment.

En verder dat men deze stenen, kalk, hout of andere dergelijke niet zal mogen leggen of laten leggen voor iemands huis of erfenis zonder toestemming van de eigenaars of geburen, op de peene van 3 pond payment.

(Vlot)hout en andere bouwmaterialen uit de Dieze halen, 1530

'Van vluthout uuyten stroome te doene'

Item dat alle vlothout, balken en ander hout in de grachten of stromen van deze stad, zowel binnen als buiten in het vrijdom liggende, en deze ook 'becommeren' en ook dezelve liggende in de stads poorten of

fol. 21 in de wegen rondom de stad geruimd moet worden door degenen die het toebehoort 'om perickels wille dat daer duer mochte coomen', op de peene van 3 oude schilden en de verbeurte van het hout, gedeeld te worden als voor.

En ook dat ieder die voor zijn 'werven' in de voors. stroom of Dieze kalk, steen, gruis of ander vuilnis heeft liggen, schuldig is dat te ruimen of te doen ruimen binnen acht dagen na de publicatie dezes, op de peene voors.

Geen land ophogen buiten de stad met afval uit de stad, 1530

'Van lant nyet te hoogene buyten deser voirs. stadt'

Niemand zal buiten de stadsmuren enig land hogen met slijk, aarde, mest, gruis of anderszins in 'water graven, diepten bynnen stroems, zydel graven' of hoe dat zijn mocht of gebeurt in eniger manieren, tussen dit en een kanonschot ('schoet van eender slangen') uit de voors. stad rondom te schieten, op de peene van 8 oude schilden, als voor te delen. En daarenboven zal hij schuldig zijn deze aarde, gruis etc. weer van het land te voeren en ruimen of dat laten doen op zijn kosten, op de peene voors.

Bedelen, 1530

Van de armen buiten de kerken te blijven

Niemand van de arme mensen zal

fol. 21vo gaan bidden in de kerken, kloosters of andere godshuizen. Ze moeten blijven staan voor de kerken, kloosters of godshuizen.

Oude mannen en vrouwen mogen niet om een aalmoes bidden of dat ontvangen achter het koor van de Sint-Janskerk of daaromtrent, waarin de goede luiden devotie mogen hebben.

Met schalen niet te bidden

Niet bidden met schalen en schotelen voor de kerken, op de 'roestelstrate' of anderszins, tenzij met toestemming van de schout en schepenen, op de peene van 3 pond payment, te delen alsvoor.

Brood en de locatie van verkoop ervan, 1530

Zoey komend van de put van de Markt tegenover het Vleeshuis

Van het koren en het brood

Men zal geen 'vunsch cooren' bakken en geen brood dat van buiten of van binnen komt verkopen, op verbeurte van het brood en een peene van 3 pond payment.

Niemand zal brood op de manier van Brussel mogen bakken om te verkopen, fol. 22 tenzij dat de broden 3 ponden wegen.

Etc., nog een keur over brood.

Van gebakken brood

Item degenen die van buiten komen en gebakken brood ter markt brengen en plachten te zitten voor de deur van Jan vanden Wiel, zullen de broden voortaan veyl houden in manden of zakken achter de kramen die tegenover het Vleeshuis staan, langs de 'soeyen comende vanden putt vander Merct' en dat op de peene van 3 pond payment, te delen als voor.

fol. 22vo Met de duurte van de rogge en ander koren, zijn velen op hun eigen profijt uit in plaats van aan het gemene welvaren te denken Daarom heeft de stad besloten dat men van nu voortaan op alle toekomende marktdagen als de klok 's middags op het raadhuis twaalf uur geslagen zal hebben, alle burgers voor zichzelf rogge mogen kopen totdat de klok van het raadhuis half twee geslagen zal hebben ('een dalf ure'). De rogge zal dan niet verkocht worden aan kooplieden, bakkers e.d. Zij kunnen vanaf half twee kopen en niet eerder. Ook de mulders mogen op deze marktdag geen rogge kopen, behalve voor hun eigen eten, op de peen van 3 car.g., te delen alsvoor.

fol. 23 Vreemden van buiten mogen alleen op donderdag of marktdag na half twee na de middag koren kopen.

Etc. nog meer keuren over het verhandelen van koren.

fol. 23vo Van de zakdragers

...

fol. 24 Van de gezworen meters van kalk, koren etc.

...

Kruiwagenkruiers, 1530

fol. 24vo Van de kruiwagenkruiers

De kruiwagenkruiers zijn verplicht hun kruiwagens bij elkaar te zetten op een plaats die de schout en schepenen aanwijzen.

fol. 25 Van tarwe of 'weyte' naar de molen te doen

O.a. over de zakken waarin het graan zit, accijns etc.,

fol. 26 het ophalen van graan met molenaarskarren, etc.

Cijnzen, 1530

fol. 26vo Van het maalgeld en het betalen van de cijns

fol. 27 Van cijnzen te betalen

Men mag van nu aan voortaan geen nieuwe herbergen, cabaretten, bakkeren, brouweren of taveernen opmaken, timmeren of houden, binnen een halfuur mijl rondom op de buitenste palen van het dorp van Vught en Rosmalen. Niemand van de ingezetenen van Den Bosch en dorpen buiten de stad en dorpen zal mogen gaan teren, drinken of logeren om de voors. accijns te 'defrauderen'.

Weggeld, 1530

Steenweg te Vught

Van weggeld te geven van de wagens

Alle geladen wagens voor de steenweg te Vught of op de steenweg

fol. 27vo ontladen, die dus binnen deze stad niet komen, mijden het weggeld. Wagens die de Vughterpoort uit en in gaan betalen weggeld. Geen weggeld wordt betaald door mestwagens die hun mest op de steenweg beneden de steenweg of daaromtrent ontladen. Deze wagens zullen daar altijd mogen laden zonder voor het weggeld te betalen.

Etc., over gebroken (kapotte) wagens.

Op de Visbrug niet te laden

Item men mag op de Visbrug geen wagens, karren, haringtonnen of dergelijke pakken en laden of laten laden of ontladen door iemand anders, op de verbeurte van drie pond.

fol. 28 Van de brouwers

...

Afvoer van aarde e.d., 1530

fol. 28vo Van aarde weg te doen voeren

Al degenen die aarde, gruis en dergelijke uit hun huizen, kelders, 'grontslagen' of anderszins op de straten brengen, dragen, werpen of storten, zijn schuldig binnen acht dagen dezelve aarde of gruis van de straten met karren weg te voeren of laten voeren binnen aan de stadsmuren of op de dijken waar het het meest van node zal zijn, of op plaatsen waar de gecommiteerden van deze stad hen dat wijzen zullen, op de peene van 3 pond payment. Of

zij zullen de gecommitteerden voor elke kar een halve stuiver betalen, die dan schuldig zullen zijn de aarde of gruis met de stads karren weg te doen voeren.

Geen vuil storten voor stadspoorten, in grachten etc. of door de stadsmuur, 1530

Aan de stadspoorten geen mest of vuilnis te werpen

fol. 29 Niemand mag as, vuilnis, mest of andere drek brengen, laten brengen, uitgieten, storten of dragen voor de stadspoorten of in de stads grachten, stromen of op 'voerlant', zoals hiervoor genoeg is verklaard, op de peene van 3 car.g., te delen als voor. Welk feit zal moeten worden betuigd met wettige getuigen, zoals daarvan geordineerd is.

Niemand zal zijn vuilnis, wat het ook is, mogen stoten of werpen door de stadsmuren, op de peene voors.

[In latere hand: wie dit ziet is gehouden dit aan te brengen, op de peene van 7 st., te delen als voor.]

Onderhoud van de stadsmuur, 1530

Van de stads muren te maken

Een iegelijk die zekere 'quoten oft plecken' heeft en schuldig is aan de stadsmuren te onderhouden, binnen en buiten, zal binnen een half jaar als dat doenlijk is 'alsulcke gaten, schueren ende broecken' een iegelijk in het zijne waartoe hij gerechtigd is en schuldig is te maken, dat het op tijd nazien en repareren. Hetwelk men een iegelijk beveelt te doen, op een peene van 3 oude schilden, te delen als voor.

Privaten aan de stadsmuur, 1530

Van de privaten

Item al degenen die hebben staan enige privaten aan de stads muren en die daarmee dezelve muren bederven, zullen daarom schuldig zijn die te ruimen

fol. 29vo of te doen ruimen, van stonde aan binnen 14 dagen na deze publicatie, op de peene van 3 oude schilden, te delen als voor. Ten waar dat enige personen daartoe gerechtigd waren en daarvan brieven hadden onder het groot zegel van de stad, die zij aan de schepenen moeten tonen, op de peene voors., binnen een maand na deze publicatie.

Privaten aan de Dieze, 1530

Van privaten aan de Dieze staande [in latere hand: 'daer doeren oft vensteren voer te maken']

Item dat een iegelijk die privaten heeft staan aan de Dieze, schuldig is 'lege doeren aen die selve gaters vanden selven privaten te makene of te doen maken, op datse soo lelycken nyet en liggen', en dat binnen een maand na deze publicatie gemaakt te zijn, op de peene van 3 ponden payment, te delen als voor.

Privaten in huizen of kameren, 1530

'Van privaten inde huysen oft cameren staende'

Item dat in elk huis, kamer of kelder die verhuurd en bewoond worden, schuldig zijn een privaat te hebben, 'bequaem om daer op te moegen gaen ende hen gevoech te doene'. En dat ook voortaan wie hij zij geen mensendrek bij dage of nachte mag dragen, storten

fol. 30 of werpen, doen dragen, gieten, storten of werpen, in de stroom, op de straten, stegen of op enige hopen, en dat alles op de peene van 3 oude schilden, te delen als voor.

Hierin uitgescheiden dat twee kameren die bewoond worden door diverse 'huyslieden' zullen staan met een privaat dat hen beide gemeen en bekwaam mag zijn als voor.
Maar elke kelder die bewoond wordt en alsnog bewoond mag worden zal een privaat moeten hebben, op de peene voors.
[In latere hand: en zo waar die vol zijn, deze te laten vegen binnen 14 dagen, op de peen van drie car.g. of deze per keer te doen vegen op dubbele kosten en op de breuk voors.]

Hop, 1530

Van hop te meten

Alleen hop meten met gebrande maten door beëdigde meters.

Vuilnis aan de overzijde van de nieuwe brug op de Papenhulst, 1530

Van vuilnis op de Papenhuls

Niemand mag op de Papenhuls zijn vuilnis, drek [doorgestreept: of varkensmest] brengen, werpen, of laten brengen, werpen of dragen bij hen of iemand anders, dan alleen 'over die nyeuwe brugge aldaer gemaict [later tussen geschreven: dan xxi voeten over die selve brugge]', op de verbeurte van 3 ponden payments, te delen als voor.

Bierbrouwen: commen' voor het maken van mout en de afvoer daarvan, 1530

fol. 30vo Van mout te maken

Een iegelijk die mout maakt en 'commen' hebben staande in de kelders, en aldaar geen putten of kuilen daartoe, waar het water in kan lopen dat daar van het koren loopt of komt als ze de tap uit (= uit de kommen) getrokken hebben, zal dat water schoon uit moeten dragen of doen dragen en dat aleeer zij (dit) weer terug mogen begieten (= op de mout), op de peene van 3 pond paymentst voors.

Verkoop van vis alleen op de Vismarkt en bij de kraan, 1530

Van levende riviervis

Haring, bokking of 'grasvisch' niet te verkopen voor de Minderbroeders of ook op de Markt, maar alleen op de Vismarkt en achter de kraan, wie daar contrarie tegen doet zal verbeuren 3 pond payments.

Item dat degenen die 'geweickte stockvisch' willen verkopen dat moeten doen van nu voortaan op de Vismarkt en hier met deze stokvis te staan met hun 'vloeten' midden opde Vismarkt, beginnend van de slijkbak tot de Visbrug toe, of voor hun eigen huis of kamer en anders nergens, op de peene van 3 pond payment.

Locatie visbanken, 1530

Van de visbanken

fol. 31 De visverkopers zullen met hun banken staan binnen 'die drie hoecken', te weten binnen de hoek van Peter Strybosch en Cornelis de Raet en binnen de hoek van Peter Mathissoen en binnen de stenen daartoe geordineerd. In de Visstraat zal niemand verder mogen voortdoen of uitzetten met tonnen haring, bokking, stokvis en andere diergelijke vis of waren, dan maar één voet over de zoey, en hun banken zullen maar twee voet breed of groot zijn, op de peene van 3 g. payment, te delen als voors.

Gasten van herbergiers en tappers, 1530

Controle van vreemdelingen

Van de wijntappers en taverniers

Zij zullen niemand mogen tappen, logeren etc. nadat de klok van de Sint Jan 's avonds tien uur heeft geslagen, degenen die daar langer willen blijven zitten drinken of 'supen', verder ook dat de biertappers en herbergiers maar één soort bier mogen tappen of verkopen, op de peene van 3 pond payment, te delen als voor ...

Van de waarden en waardinnen hun gasten onder te brengen

fol. 31 Biljetten met de opgave van de namen, plaats van herkomst van de vreemde personen die gelogeed zijn en de namen van de herbergen etc, moeten 's avonds voor negen uur op het raadhuis in handen van Gerit Kuyst, die aldaar woont, gegeven worden.

Versperringen in de Dieze, 1530

'Aengaende den gemeynen stroome ende ander onreynicheyt'

Niemand mag de gemene stroom, Dieze genoemd, met enige palen, balken, planken, trappen en dergelijke versperren, betimmeren of benauwen of 'eyngene' of banden daarin te 'weckene', ten einde dat alle schepen en andere geladen pleyten des te beter 'vriedelycken' door de Dieze kunnen passeren en repasseren, tot gerief en profijt van de burgers en andere personen.

Daarom ook zal de Dieze

fol. 32 zijn breedte, diepte en 'reynicheyt' moeten hebben en houden.

Indien een burger van de stad de Dieze, hetzij aan zijn brug of achter aan zijn erf in de stroom met palen, balken, trappen etc., verspert, moet hij die weghalen en weer repareren, zoals de stroom geweest is, of tenminste zo te stellen dat daar geen klachten of gebreken van zullen komen en men kan passeren met schepen etc. Op de peene van 3 oude schilden, te delen als voor.

Geen vuil in de Dieze of op straat, 1530

Tot onderhouding en executie van alle geboden aangaande de stroom en het rein en vrij houden van de straten, zullen de meesters en meesterssen van de huizen of woningen waaruit de onreinheid, vuilnis en andere drek in de Dieze of op straat wordt geworpen of andere onbehoorlijke plaatsen contrarie de geboden, de peene en keur schuldig zullen zijn fol. 32vo te betalen. Ook wanneer dat gedaan is door de boden of huisgezin.

Trappen die de Dieze versperren, 1530

Aangaande de trappen

Ieder die trappen in de Dieze heeft staan die zo ver uitsteken dat daar geen geladen pleyten of schuiten goed kunnen passeren, zal deze trappen of andere timmeringen die in de stroom staan moeten intrekken en zodanig repareren dat er geen gebrek is of zal komen in dezelve stroom, of deze zo stellen of laten maken naast de gevel of werf van de stroom, 4 of 5 1/2 voet buiten de gevel in de breedte, ofwel die laten stellen op en binnen hun erven of achterhuizen. Dit alles op de peene van 3 oude schilden, te delen als voor.

Trappen van de blokken in de Dieze, 1530

Item dat de blokmeesters van de stad die hun trappen nog niet gemaakt hebben, deze terstond moeten laten maken en repareren, elk 'in synen bedrijve', binnen 14 dagen na deze publicatie. Anders zal de heer ze zelf laten maken op dubbele kosten van de blokmeesters, en niet op dubbele kosten van de nageburen. Als de trappen door de blokmeesters.

fol. 33 De blokmeesters zullen ieder in hun blok de goede luyden een redelijke penning zetten en die omgaan en innen. Wie weigert te betalen zal overgeleverd worden aan de laagschout.

Traliewerk op de uitmondingen van goten, 1530

Van ijzeren tralies te maken

Ieder zal in zijn blok binnen een maand voor alle goten die in de gemene stroom lopen goede sterke ijzeren tralies maken, opdat het vuilnis van de straten, dat door deze goten en 'soeyen' loopt niet in de stroom komt. Dit op de peene van 3 oude schilden, te delen als voor.

Deze tralies zullen ook uit tanden bestaan en zijn te betalen door de geërfdn in het blok.

Verder zullen de stadskloosters en andere gemene huizen schuldig zijn dit elk in het zijne te doen.

Alles wat voors. is zal door de trapmeesters of blokmeesters gedaan moeten worden, op de peene voors.

Stillenvegers, 1530

fol. 33vo Van de 'stilvegers'

De stillenvegers zullen niet eerder mogen vegen en uitdragen dan voordat de klok van de Sint-Janskerk tien uur in de avond geslagen zal hebben, en zij zullen om vier uur na middernacht ophouden, niet later of vroeger.

Zij zullen geen drek mogen werpen, gieten of storten op de straten, in de Dieze, maar het alleen buiten de stad voeren, benedenstrooms, zoals dat behoorlijk is. Zij zullen de goede luiden niet 'bescatten' om het werk te doen met enige 'eterij', en ook zullen zij het werk niet laten staan, op de peene van 3 car.g., te delen als voor.

[Later bijgeschreven: Om dit wel te doen zijn de slijkvegers verplicht een eed te doen en deze ordonnantie te onderhouden.]

Vermommingen, met speellieden, 1530

Niet te gaan mommen

Niemand zal bij dag en nacht mogen mommen, bedekt of onbedekt of met 'gemaelde aensichten', hoedanig dat dat zijn mocht, op de verbeurte van 3 oude schilden, te delen als voor.

Noch ook mogen de speellieden of tromslagers niet spelen of trom slaan, op de voors. peene, tenzij zij verlof van de schepenen hebben en de naam en de toenaam van dezelve 'mommen' noemen, op de peene voors.

Geen speellieden actief, tenzij in geval van brand, 1530

Met trommelen en trompetten niet slaan

Niemand mag trommelen en trompetten slaan of klokken 'trecken', als ware het in nood van brand, tenzij

fol. 34 met toestemming van de schout en schepenen in tijden van brand, wanneer de wachter vuur ziet, dan zal men mogen kleppen of luiden 'in dyen selve noot, met luttel luyens'

's Nachts niet gewapend op straat, behalve met lantaarn, 1530

Van de nachtgangers

Niemand mag na tien uur 's nachts op de straten gaan met lange messen of andere wapens van 'gavele' aan stokken of dergelijk geweer, zonder een licht of lantaarn bij zich te hebben, op de peene van 3 oude schilden, te delen als voor en op de verbeurte van hetzelfde geweer of wapen en daarenboven gecorrigeerd te worden. Hiervan uitgezonderd worden de dienaren van de heer.

Van ossen in de stad te kopen

...

Rogstekers en wolfjagers (= een spel), 1550

Beledigingen, kwaadspreken

'Vanden roch steekeren'

Rogstekers, wolfjagers of andere dergelijke 'naciën' mogen niet overdag of 's avonds met bedekte of onbedekte aangezichten of anders gekleed met lange messen, degens, hellebaarden etc. gaan.

fol. 35 Verder mag niemand van binnen of van buiten spelen of 'op sprake doen' waar iemand mee geschaad wordt, met woorden of werken, op de peene van 3 car.g., te delen als voor en daarenboven gecorrigeerd te worden. Hiervan uitgescheiden dat zij op de kermisdag 'tamelycken wel' zullen mogen spelen naar ouder gewoonte, zonder iemand te beledigen. (Mnd Wb: rog steken was de benaming van een spel in 's-Hertogenbosch, idem het wolf jagen: citeert Hermans en deze keur. Niet duidelijk wat de betekenis is.)

Processies met gewapende gildebroeders tijdens de kermis, 1550

In marge, jongere hand: de navolgende punten of geboden zijn gepubliceerd op 22 mei 1550.

Van de ambachten 'int harnis te gaene'

Alle meesters van ambachten of gildebroeders van denzelve, zullen met hun ambachten waar zij in zijn in hun harnas gaan dat hen zelf toebehoort, niet geleend of gehuurd, met hun geweer, zoals dat hoort, in de processie op kermisdag van begin tot einde. Dat wijzen de ambachtskaarten uit en wat anderszins gewoonlijk is te geschieden, 'te gaene int doere vander stadt', op de peene van 3 car.g., te delen als voor. Alleen uitgezonderd de overjarige en oude fol. 35 personen. Maar zij zullen wel om moeten gaan in hun kleren.

Item dat alle dekens met hun ambachtslieden om acht uur in hun herbergen zullen zijn, en terstond wanneer zij door de innegebieiders worden verzocht om te gaan, zullen zij moeten opstaan om zich te voegen in de voors. processie, zoals het behoort, en de vier schutterijen zullen terstond daarna volgen.

Vreemdelingen, 1550

Van 'uuytlendighe persoenen alhier metter woene nyet te coomene'

Omdat dagelijks vreemde personen, mannen en vrouwen, in grote getale uit alle hoeken binnen deze stad metter woon komt, zonder te weten wat voor lieden het zijn, wat hun staat, leven en conditie is etc.

fol. 35vo Daarom hebben de schout, schepenen en de drie leden besloten dat vreemde buitenlandse en onbekende personen, die metterwoon binnen deze stad gekomen zijn, tenminste 35 jaar en niet in de Meierij geboren, binnen drie dagen na publicatie deze stad

metterwoon zullen verlaten met hun families, ofwel persoonlijk voor de schout verschijnen en bescheid brengen in welke plaats zij geboren en opgevoed zijn of meest gewoond hebben, of met getuigenissen van goede eerlijke personen ... etc.

fol. 36 Namen van vreemde personen moeten doorgegeven worden door de eigenaren van hun huizen, kameren etc. Idem wat betreft de blokmeesters en eigenaren van huizen die deze aan buitenlandse en vreemde personen willen verhuren.

Geen nering op zon- en heiligendagen, 1550

fol. 36vo Op heiligendagen en zondagen niet te verkopen

Men heeft bevonden dat diverse personen op heiligen- of zondagen en andere plechtige vierdagen openbaar op de Markt en voor enige kloosters en kerken allerlei kramerijen, ijzerwerk, boeken, brieven en dergelijke veil houden en verkopen, contrarie Gods geboden, daarom gebiedt men dat dit niet mag op de genoemde locaties en ook in straten en stegen. Uitgezonderd de kermisdag binnen deze stad en uitgezonderd alleen 'eetwerck dat veyl gebrocht wordt'. Wie contrarie doet verbeurt 3 pond payment, te delen als voor.

Beledigingen, 1550

Van afdragende woorden te spreken en nieuwe tijdingen voort te brengen

Het gaat om afdragende woorden op enige heren, personagiën of andere heren die last en bevel hebben van het Land of van de schout

fol. 37 en schepenen, keurmeesters, weegmeesters, 'peckers' of andere goede luiden en dienaren van de stad. Ook geen kwade tijdingen te verspreiden, tenzij men de zegsman weet te noemen. Op de peene van 10 oude schilden, en arbitraire correctie van schout en schepenen

Bedelen langs de deuren, 1550

Niet te gaan 'questeren' of bidden

Niemand mag overdag of 's avonds bij huizen langs gaan om te 'questeren oft te bidden' onder 'tdexsele van huerder scalckheyt oft boverye voirts keerende voer enighe heylighen om penningen off kerssen te conqueren oft te gecryghene' zonder verlof van schout en schepenen. Dat is op de peene van 3 car.g., te delen als voor.

Het maken van zoeyen, d.w.z. mogen niet helemaal bedekt zijn, 1541?

'Van zoeyen te makene'

Item dat een iegelijk binnen de stad die voor zijn huis of kamer zoeyen heeft liggen die zijn bedekt met stenen, hout of ander

fol. 37vo bedeksel, deze zoyen moet openen en de zoeyen zo moet laten maken dat daarvan de wijde van niet meer dan die van de ingang van de poort of deur van zijn huis of kamer bedekt is, zodat het water des te beter daardoor kan lopen en ruimen mag. Huurders van het huis of kamer zullen de zoeyen laten maken en repareren op kosten van de eigenaar, op de peene van 3 oude schilden, te delen als voor.

Poten niet te beschadigen, 1541?

Van poten niet te schillen

Een iegelijk moet zorgen dat zijn beesten geen poten schillen of bederven, die zijn gezet achter de Tolbrug, Papenhuls en binnen de stad op andere plaatsen, buiten de stad op diverse dijken. Ook is het verboden dezelfde poten met messen te 'houdene', af te houwen of daar in te kerven en deze anderszins te bederven, door henzelf, hun kinderen of beesten, op de peene van 3 car.g., te delen als voor en voor het afhouden van de poten gecorrigeerd te worden en de schade aan de poten te betalen als emende zoals geordineerd zal worden door schout en schepenen.

Afvoer en begraven van dode beesten, 1541?

fol. 38 Van gestorven beesten

Gestorven beesten moeten uit de stad worden gevoerd of gesleept en vier voet diep in de aarde worden begraven. Namelijk degenen die bij de Vughterpoort wonen zullen de dode beesten begraven op de heide aldaar, die wonen aan de Hinthamerpoort en Sint Anthonispoort buiten de boom tot Hintham aan de galgenberg ('gallich berch'), degenen die naast de Sint Janspoort en Orthenpoort wonen zullen ze begraven buiten de Orthenpoort op de 'gemeeynte' aldaar. Op de peene van 3 car.g., te delen als voor.

De gestorven beesten zullen nergens anders begraven worden dan op de voors. plaatsen, noch binnen de stad of het vrijdom, tenzij op de eigen erfenis, op de peene voors.

Beledigen en bedreigen van de vier gecommitteerden, 1541?

fol. 38vo Verbod op het bedreigen of uitschelden van de vier gecommitteerden en hun dienaren, die zich bezighouden met lasten en bevelen op het gebied van het pegelen, innen van penningen etc.

Verbod op bepaalde spelen en het doen van zijn gevoeg, 1541?

Sint-Janskerk, stadhuis, schrijfkamer

Van 'speelen, colven ende dollen'

Niemand mag spelen met colven, 'dollen', ballen, 'clooten, cooten' en enigerhande spelen of 'tuysscheryen', of met 'leyden steenen, beenderen' te werpen in de kerken of op het kerkhof van de Sint-Jan en andere kerkhoven en kerken, noch ook op het stadhuis 'daer onder oft voer opter puyen oft daer omtrent, noch oyck en sal moegen aen oft staen seycken oft schyten op die voirs. plaetsen, noch insgelycx voer aenden inneganck vander scriftcameren oft daer omtrent',

[in latere hand: noch ook mogen werpen of klimmen 'op dat leijdack vander loeijven staende voer der Gaffelen'.]

fol. 39 op de verbeurte van 6 st., te delen als voor of op het opperste kleed of gegeseld te worden.

Verbod op bepaalde spelen, 1541?

Item dat niemand binnen deze stad enige tuysserye speelt, de bal slaat, kloot werpt en dergelijke spelen doet of hanteren of 'voirtskeren' of houden, hetzij met teerlingen, 'cortsen' of andere, op erven van andere lieden, hoeven of beemden binnen en buiten de stad, zonder toestemming van de eigenaren, op de verbeurte van 3 pond payment, te delen als voor, en voor de kinderen zullen de ouders betalen.

Lawaai in kerken, 1541?

Lawaai op de pui van het stadhuis en in de Gaffel

Geen getier in de kerken te maken

Niemand, man vrouw, hun kinderen en dienstboden, zal in de kerken van de Sint-Jan, Predikheren, Minderbroeders of in andere kloosters of op de raadhuispui of voor in de Gaffel mogen gaan met getier, roepen, lopen, spelen en met andere grote insolentie bedrijvende onder de missen of in godsdienst, waarmee de geestelijke plaatsen veracteerd en onteerd mogen worden, op de peene van het opperste kleed, te delen als voor, en gecorrigeerd of geeseld te worden.

Schieten en gooien op het Sint Jans kerkhof, kerken, godshuizen, stadsmuren etc., 1541?

Item want men heeft bevonden dat veel onwetende personen en kinderen zich dagelijks op het Sint Jans kerkhof bezighouden met het schieten met bogen, cloot pypen of andere instrumenten naar enige

fol. 39vo vogels of iets anders, of met stenen daarnaar te werpen, waarmee zij de glazen en werk van deze kerken breken en schade doen. Dat wordt verboden, idem omtrent de stadsmuren, vesten of andere kloosters en godshuizen, op de peene van 3 pond payment etc., te betalen door de ouders of meesters en daarenboven gecorrigeerd te worden.

Ongeregeldheden bij bruiloften, 1541?

Item dat niemand 's avonds in enige huizen waar men een bruiloft houdt onbehoorlijke, oneerlijke of onbetamelijke woorden zal spreken, roepen of zeggen, noch kloppen of werpen met enige stenen of slijk op deuren en vensters of in huis klimmen in enige manieren, op de peene als voor en daartoe nog geeseld of anderszins gecorrigeerd te worden, naar gelegenheid van zaken.

Van de turfmeters of dragers

fol. 40

Schieten, o.a. tijdens de kermis, 1541?

'Vanden bussen te schietene'

Niemand mag met enige bussen schieten binnen de stad om die te proeven of te reinigen. Dat zal men gehouden zijn te dien in de boogaard van de Kolveniers of buiten de poorten, op de peene van de bussen of roeren en daartoe nog 3 pond payment, te delen als voor.

fol. 40vo Omwille van het perikel dat daaruit voorkomt, zal niemand in de processie op kermisdag met bussen of roeren schieten, op de peene als voor. Ook mogen de vier gecommiteerden van deze stad niemand enig kruit geven of lenen op de kermisdag om daarmee te schieten.

Van buskruit

Niemand mag binnen zijn huis, kamer of woning buskruit dragen, maken, laten dragen of doen maken, behalve aan de voors. stadsmuren waar dat niemand hinderlijk is, op de peene van 3 pond payment, te delen als voor.

Aalmoezen, 1541?

Van de aalmoezen uit de Heilige Geest te ontvangen
Niemand van de arme mensen mag vanaf nu uit de Heilige Geest aalmoezen halen of ontvangen,
fol. 41 dan alleen voor zichzelf. Niet door te verkopen of te ruilen met vreemden, op de peene van het opperste kleed en arbitralijke correctie, etc.

Ongeregelde messen, 1541

Van met 'opsteken' en andere messen niet te werpen
Omdat landsknechten en andere kwaadwilligen dagelijks met opsteken, messen en andere kwade instrumenten 'int ballighen' naar anderen werpen of steken, gebiedt men dat niemand dat mag doen.
fol. 41vo Boven de voors. peene zal degene die contrarie doet verbeuren een som van 20 car.g., te delen als voor, en daartoe arbitralijke correctie.

Geen schaapsvellen drogen op het Sint-Jans kerkhof, 1541

Van schaapsvellen niet te drogen op het Sint-Jans kerkhof
Niemand mag schaaps- en lamsvellen of enige andere brengen of drogen op het Sint-Jans kerkhof [in marge: of op enige van deser stadt bruggen'] om die aldaar te drogen, maar moet dat elders doen, op de verbeurte van 3 ponden payment, te delen als voor.

Aangevoerd riet snel wegvoeren binnen de stad, 1541

Van riet te laten staan
Niemand zal riet binnenbooms in deze stad lossen en dat langer dan acht dagen laten staan, maar dit 'bynnen middelen tyde' wegvoeren, tenzij hij verlof heeft van schout en schepenen. Anders te verbeuren de peene van 3 oude schilden, te delen als voor.

Wassen van dierlijk haar in de Dieze of grachten, 1541

fol. 42
Van degenen die 'hen generen metten haere'
Wie zich bezig houdt met haar komend van de beesten, ossen, koeien, 'erlants' en dergelijk haar, zal dat voortaan niet meer mogen spoelen of wassen in de Dieze of in de stads grachten, maar alleen benedenstrooms buiten de stad, op de peene van 3 ponden payment, te delen als voor.
Nog twee bepalingen over boeten en geboden, vervolgens:
fol. 42vo Deze publicatie van al deze geboden en punten is gedaan 30 oktober op een zondag, anno 1541.

fol. 43 Van poorters te worden
....

Vlasmarkt, 1575

Ingeschoven vel:
Men gebiedt vanwege de koning en de schout en schepenen van 's-Hertogenbosch dat van nu aan de vlasmarkt en garenmarkt gehouden zal worden in de Kerkstraat, beginnend aan of omtrent de Putstraat aldaar tot het Crullart straatje toe, staande de personen bijeen, de een na

de ander om hun vlas en garen veil te houden in het midden van de straat en nergens anders, zodat de goede luiden en wagens of paarden aan beide zijnde bekwamelijk mogen passeren en repasseren. Niemand mag aan de ene of andere zijde hoger of lager in enige andere straat afwijken. Wel mag een ieder blijven voor zijn eigen huis of woning. Alles op de peene van 3 pond payment, te delen naar ouder gewoonte.

Actum op zaterdag 5 november 1575

fol. 44 'Van der vlasmeret'

Men gebiedt dat de vlasmarkt zal worden gehouden in de Kerkstraat, beginnend aan of omtrent De Zwaen , strekkend de een na de ander naar de Sint Janskerk toe, staande om hun vlas veyl te mogen houden in het midden van de straat, zodanig dat de wagens en paarden tussen beide zijden van de straat ook kunnen passeren en repasseren. Ofwel zij blijven voor hun huizen of winingen en nergens anders, op de peene van 3 pond payment, te delen als voor.

Vuilnis op bruggen, 1542

Geen vuilnis op bruggen te werpen

Niemand mag enige vuilnisse, drek of slijk dragen, gieten of storten op enige bruggen, op de peene van 3 pond voors.

Geen heiningen afbreken achter de grote liefdadige en religieuze vestigingen, 1542

'Van egheen heynisselen nyet aff te brekene'

Niemand zal afbreken noch 'scheynden' enige heinselen, hetzij achter het erf van de arme fraters, of elders waar ze zijn. [In marge: Heilige Geest, Predikheren en het Gasthuis], maar die te laten staan zonder iets te breken, op de peene van 3 pond payments voors., noch ook enige 'lenen' of banken voor de deuren of poorten van de goede luiden staande weg te dragen of daarin te houwen of te snijden, op de voors. peene.

Hakken van bomen en bosschages binnen de limieten, 1542

fol. 44vo Want in de verleden schepenstoel is zeker gebod gedaan geweest ter ordinantie van de drie leden van de stad, aangaande het afhouden van alle bossen, struwelen, opgaande wilgen en ander hout, staande binnen de limieten en de 'paelgenoten daer inne genoempt', daarom wordt wederom geordineerd vanwege als boven dat een ieder zich naar hetzelfde gebod reguleert en zijn bossen, bomen en struweel afhouwt voor Sint Maarten naastkomende, op de peene daartoe geordineerd en lestmalen gepubliceerd.

Waken, 1542

Aangaande de waken, om goede regels en ordinantie daarop te hebben

Een ieder, schepenen, gezworenen, raadsheren, dekens, schutters, burgers of andere goede luyden en ingezetenen en poorters van deze stad zullen schuldig zijn in eigen persoon te waken op plaatsen die hen aangewezen zijn, met hun geweer, als zij daartoe verzocht en geboden zijn, zonder plaatsvervangers aan te stellen, tenzij zij goede excuses hebben die zij eerst aan de heer en schepenen te kennen geven of meer dan 60 jaar oud zijn, ziek of niet in staat.

fol. 45 Die mogen zij tot hun last in hun plaats laten stellen. Omdat in het verleden vele abusen zijn bevonden in het zitten van de waken, omdat de waakmeesters vele personen

boven hun behoorlijk getal hebben geboden te waken, waarvoor zij geld namen, daarom is geordineerd dat dezelve waakmeesters in elke 'coninckstable' niet meer dan acht personen ter wake gebieden mogen. ... etc. over de procedures.

Bevelhebbers zullen alle burgers en ingezetenen van huis tot huis te waken te gebieden, zonder iemand over te slaan, etc. ..

fol. 45vo De geordineerde wakers

fol. 46 zullen terstond nadat de waakklok op het raadhuis geluid heeft, op het raadhuis de 'roep' komen halen, zonder enig gerucht, en dan heimelijk vandaar over de straten ieder naar de wake gaan die hen gevallen is, op de tijd die daartoe is aangewezen. Daar zal men blijven totdat de dagwakers op hun geordineerde plaatsen en poorten aangekomen zullen zijn.

Item degene die de wakers de 'roep' op het raadhuis zal uitgeven, is ook schuldig de naam en toenaam van de 'coninck stapele', van welk ambacht of natie ook, in de 'ceelen' op te schrijven, etc. ...

fol. 46vo De nachtwakers op het raadhuis, poorten, torens, muren en andere geordineerde plaatsen, zijn schuldig zorgvuldig en naarstig met goed toezicht te waken, zonder op hun waken te drinken of dronken aldaar te komen of ook te slapen, maar altijd twee en twee omgaande of meer.

Wachthuizen, privaten, 1542

fol. 47vo De wakers zullen zonder enig gerucht, 'ontycheyt' of andere excessen met woorden of werken hun wake doen. Zij mogen niet houwten, kerven of breken in enige sittens, stoelen, banken of andere timmeragie, noch ook binnen, voor of omtrent hun wake hun gevoeg maken of doen, maar vandaar gaan op plaatsen of privaten die daartoe zijn geordineerd, op de peene voors. en reparatie op kosten van degenen die de timmeragie etc. gebroken hebben.

De publicatie van al deze geboden en punten hiervoor geschreven en geordineerd is wederom gedaan, behalve degenen waar vacat voor staat en degenen over de haestelycke sieckten,

fol. 48 op 29 oktober 1542.

Geen nering op zon- en heiligendagen, 1550

Ingeschoven vel:

Men gebiedt dat niemand op zondagen of andere geboden heilige vierdagen zal brengen of neren binnen deze stad met wagens, kareren of anderszins met hout, turf, rijshout, hooi, stro, noch ook met brieven, boeken of dergelijk, 'schilderyen' te verkopen etc., op de peene van 3 oude schilden, teneinde dat de heilige zondagen en vierdagen die door de Kerk zijn geordineerd gevierd zouden mogen worden.

Item ook slijkvegers en andere personen mag zijn ambacht of nering doen of slijk van de straten voeren op zondagen of heilige vierdagen, op de peene van 3 oude schilden, etc.

Gedaan op [...] mei 1550.

Verbod op spelen, 1551

Item men zal niet spelen 'tuysschen, rauwauwen' of enige ... hanteren of te doen op of in kerken, kloosters, kerkhoven, noch op of in het raadhuis of pui binnen de stad staande, op de peene van 24 st., te betalen door de ouders, meesters en meesterssen of toezinders van de jongeren, etc.

Verbod in taveernen te zitten op zon- en heiligendagen, 1551

Men gebiedt dat niemand zal in tavernen of cabaretten zitten of logeren om te drinken op zondagen of heilige vierdagen die door de heilige kerk zijn geboden, om goede sier te maken en te drinken voor en nog ten tijde van de hoogmis, op de verbeurte van 30 st., te delen als voor, zowel te verbeuren door degene die 'geset wordt', als degene 'dise stet'.

Gepubliceerd op 19 november 1551.

Maartensvuren, spelen en vernielingen door de jeugd, 1542

Vestingwerken

Privaten

fol. 48 Geen 'Martens vuere' te stoken en op de stadsmuren niet te gaan of te spelen
Niemand zal toelaten dat hun kinderen, jong of oud, klein of groot, dienaren en dienaressen, overdag, 's avonds of 's nachts bijeenkomen of vergaderen op 'sheeren straeten' om te spelen met vuur of vuur te stoken, te maken of daarmee te werpen of anderszins te dragen 'inder locht' of langs de straten, de een tegen de ander te stoten, noch ook de een tegen de ander met stokken of andere instrumenten elkaar te bevechten, te schermen of te werpen met stenen of ander vuilnis, of elkaar te 'invaderen'.

Zij mogen niet komen 'met societeyten' om te spelen of op de stads muren, poorten, vesten of op andere muren, de pui en edificien van de stad komen. Dat is alleen aan degenen die daartoe gecommiteerd zijn toegestaan.

Noch ook mogen zij de stenen muren of andere heinselen in stukken houwen of te

fol. 48vo breken of de stenen van de muur of andere dingen die de stad toebehoren te nemen of weg te dragen, te breken of in de grachten of vesten te werpen of te stoten.

Noch ook op dezelfde muren, wallen of andere heinselen boven of beneden hun gevoeg te doen in eniger manieren, hoe het mag geschieden door iemand jong of oud, tot schade en schande van de stad, op de peene van 3 pond payment of het opperste kleed, te delen als voor.
Actum en gepubliceerd op zondag 12 november anno 1542.

In jongere hand: Gepubliceerd 8 november.

In jongere hand: Gerenoveerd 22 mei '18.

Bedrog met maten voor de haver van paarden in herbergen, 1543

Van de stads strijkmaten en de paarden te logeren

Men heeft grote ongeregeldeheid bevonden in de herbergen waar men paarden logeert, met name met de haver maatjes. Daarom is van stadswege een gebrande strijkmaat geordineerd.

[Hierbij staat in marge: te weten dat er maar tien 'spynt' in één sester zullen gaan.] Men gebiedt dat de herbergiers binnen de stad en in het vrijdom voortaan met geen oude maten mogen meten,

fol. 49 maar alleen maten die naar de geordineerde maat gemaakt en gebrand zullen zijn. De herbergiers zullen voor elk maatje een halve stuiver ontvangen ... etc., tarieven voor haver en 'rouw voeder'.

Alles op de peene van 3 pond payment, te delen als voor.

Hierbij staat in de marge: vacat pronunc.

Onderhoud van de stadsmuur, 1543

In jongere hand:

Men gebiedt vanwege de keizer en vanwege deze stad dat allen die schuldig zijn de muren te onderhouden, deze muren van stonden aan laten repareren en 'losbarlick' maken van binnen en

ook van buiten, binnen 14 dagen na de publicatie dezes. Op de peen van 3 oude schilden, te delen als gewoonlijk is, blijft men in gebreke, dan zullen de heren hetzelfde laten repareren boven de peen op dubbel geld.

In andere hand: Gepubliceerd zondag 15 april 1543.

Hierbij staat in de marge: vacat pronunc.

Zeeldraaiers (= touwslagers) op de stadsmuur, 1543

fol. 49vo Van de zeeldraaiers

Men heeft bevonden dat de zeeldraaiers die hun zelen bovenop de stadsmuren maken en draaien, deze muren daar zeer mee bederven en de stenen uithakken. Daarom is overdragen dat van nu voortaan niemand zelen meer op de stadsmuren mag maken of draaien, en dat op de peen van 3 pond payment, te delen in drieën als voor.

Dicht houden van de tochtsloten die uitkomen in de gracht van de stad, 1543

'Vanden tochtgraven'

Men heeft bij experientie bevonden dat ten tijde van oorlog deze stad in groot perikel kan komen door het mogelijk afnemen van het water, komende in de stads grachten van de tochtgraven. Daarom heeft de stad met hoge kosten veel van de tochtgraven buiten de Vughterpoort in de richting van de Boom laten vullen. Daarom is geordineerd dat niemand enige tochtgraven die naar de stadsgrachten komen zal mogen opgraven (= open graven) of doen opgraven, of ruimen op drie roeden naar de stadsgrachten, en dat op de peene van 6 car.g., te delen als voor.

Geldigheid van de geboden bij nieuwe schepenen, 1543

Hoe lang deze geboden duren zullen

Item omdat deze stad niet meer zonder geboden of executie daarvan zal wezen na Bamis, wanneer de oude schepenen zijn afgegaan, en men gewoon was de voors. geboden door de nieuwe schepenen en andere gedeputeerden te veranderen, is dit te niet gedaan, zodat de stad zonder geboden was. Daarom is besloten dat de geboden altijd van waarde zullen zijn fol. 50 en van tijd worden veranderd, vernieuwd en vanaf de pui gepubliceerd.

De officier mag de hele breuken eisen

....

Deze publicatie van al deze geboden is gedaan op 2 december 1543.

Niet baden of vissen in de stadsgrachten, 1543

In andere hand:

'Van inder stadt graften nyet te bayen ofte vysschen'

Men gebiedt vanwege onze keizer en de stad dat niemand overdag of 's nachts zal mogen vissen met netten, viskorven, noch ook 'poyeren (peuren?), noch oeck moegen wajen ofte baijen' (= waden of baden), in

fol. 50vo de stads grachten, noch ook met paarden door deze grachten te rijden, waarbij de paarden alleen in de 'wateringe' mogen drinken, op de peen van 3 car.g., te delen in drie delen naar ouder gewoonte, en daarboven nog arbitrairelijk gecorrigeerd te worden door de heer na 'terminatie' van de schepenen.

Gepubliceerd 9 december

Ophogen van het land buiten de stad, 1544

Van de stegen

Men gebiedt vanwege onze keizer en de stad dat niemand enige bomen, poten, 'wassende poetsel' of andere zaken omtrent deze stad die binnen de limieten en palen bij deze stad zijn afgehouden, weer zal poten, zetten en laten groeien, noch ook desgelijks enige opgegraven grachten wallen ('grachten wallen') die rondom deze stad, zowel binnen als buiten opgegraven (= open gegraven) zijn vanwege de oorlog, of ook wallen zal mogen 'inne slycken' of aarde daarvan buiten en binnen op zijn beemden of weiden te voeren. Desgelijks zal men geen molenwerven die omtrent de stad gelegen zijn, enigszins met gruis, stenen, aarde of anderszins mogen ophogen of verbreden. Omdat dit in het verleden tegen grote kosten van de stad is afgevoerd en 'geslycht', zal een ieder die dat deed binnen zes dagen naastkomende alles af laten voeren, op de peen van 6 car.g.,

fol. 51 in drie delen.

Gepubliceerd 20 april.

Put op de Markt, 1544

'Vanden putte staende op die Mercet'

Men heeft bij experientie bevonden dat verscheidene personen, mannen, vrouwen, kinderen en anderen, overdag en 's nachts vuilnis dragen en hun gevoeg doen of water maken aan of omtrent 'de putte staende op deser Mercet', en ook vuiligheden, dode beesten, hout, beenderen en stenen in de put werpen, zodat de put en het water in de put onzuiver wordt en onbekwaam om mee te koken of anderszins te gebruiken.

'Van gelyken' hebben sommigen de emmers en ketenen van de put door onachtzaamheid in stukken laten lopen, tot groot ongerief en kosten van de burgers. Om te verzien dat zulks niet meer gebeurt is door de stad besloten dat niemand vuilnis, dode beesten, hout, stenen, beenderen of andere zaken in de put zal werpen, noch enig vuilnis dragen of werpen bij ('omtrent') de put, noch aldaar zijn water te maken, noch ook mag men bij het water putten de emmers roekeloos laten aflopen, zodat ze in het water vallen.

Dit op de peen van 9 st., te delen in drieën, die door ouders, meesters of vrouwen zal worden opgebracht, dewelk deze peen

fol. 51 vo mogen korten of hun dienaren of meisjes.

Willende dat dit zal worden onderhouden aan alle gemene putten staande binnen de stad op de gemene straten.

Gepubliceerd op 22 mei anno 1544.

Privaten aan de stads wallen, 1544

Van de privaten staande rondom aan de stads wallen

Men gebiedt aan al degenen die privaten hebben omtrent de stadsmuren, grachten of wallen, die open en niet toegemetseld zijn, dat zij binnen zes weken de open privaten ruimen van de stadsmuren 32 voeten, op een peen van 3 car.g., te delen als voor.

Deze publicaties van al deze geboden en artikelen zijn gedaan en gerenoveerd, behalve waar vacat staat en uitgenomen de geboden van de waken aangaande, op 19 oktober 1544.

's Nachts over straat gaan, 1544

In andere hand:

Van de nachtgangers

Men heeft bevonden dat veel ongereguleerd volk 's avonds en 's nachts 'achterstraten gaen', die de burgers en inwoners grote 'fortse' en andere onbehoorlijkheden doen en dieverijen. Daarom wordt het vanwege de keizer en de stad geboden dat niemand nadat de nachtklok fol. 52 aan het einde van de avond omtrent tien uur zal zijn opgehouden te luiden, niemand zonder licht achterstraten mag gaan, op de breuk van 3 pond payment, te delen in drie delen. Overtreders mogen door de officier en zijn dienaars op de poort worden gebracht om gecorrigeerd te worden. Gepubliceerd 23 november 1544.

Geen onreinheid op juist geslijkte wegen naar de stadswallen, 1544

Item men gebiedt vanwege de keizer en de stad dat niemand vuilnis, straatslijk, gruis, as en dergelijke onreinigheden aan en op de wegen brengt die nu 'geslycht' zijn, zodat de slijkvegers met hun geladen karren daarover gevoeglijk kunnen rijden en het slijk op de wallen brengen. Deze wegen, die nu worden gemaakt en 'reyndelick' geslicht, zijn gelegen aan de Sint-Janspoort, de Heilig Kruispoort, achterde Sint-Barbarakapel en achter de Tolbrug. En dat op de peen van 3 pond payment, in drieën te delen, zoals gewoonlijk.

Gebod op het keren van straten en verzamelen van vuil, 1544

Item men gebiedt dat een ieder verbonden zal zijn zijn straten te keren en het vuilnis dat daarvan komt met het andere vuilnis van zijn huis of kamer bijtijds op iedere zaterdag voor de noon op zijn gewoonlijke hoop te dragen. Dit daarom, opdat deze hopen gereed zijn wanneer de slijkkarren des achternogens komen om de straten te zuiveren, zodat ze 's zondags schoon zijn.

Gepubliceerd 8 februari 1544.

fol. 52vo Van de bakkers

...

Van de 'soutbryven'

Geen zout verkopen zonder brief van schepenen dat het goed gezoden zout is, etc.

Van wijn, drank of vreemde bieren

.... doorgestreept

Wagens voor het vervoer van vracht en personen, 1544

Van de wagens te staan

De wagens die door de Hinthamerpoort komen mogen verblijven op de Windmolenberg. De wagens uit de Langstraat, Drunen, Cromvoirt, Vlijmen etc. zullen mogen verblijven in de Sint-Janspoort, dit tegen betaling van een ort voor iedere nacht. Op de peen van 3 pond payment, te delen als voor.

Met uitzondering van de wagens die vracht hebben, die mogen een uur staan voor of omtrent het Gulden Hoeft, om hun vracht en luiden te laden.

Gepubliceerd op 15 maart 1544.

Naderhand is geconsenteerd dat een of ten hoogste twee wagens mogen blijven staan recht voor het Gulden Hoeft, tot grieve van de lieden die ze zoeken.

Onderhoud van de sloten bij de stadsdijken, 1545

fol. 53 Van de graven die naast de stads dijken liggen

Omdat de stad tegen hoge kosten en tot gerieve van de burgers en inwoners heeft laten maken de wegen en dijken buiten de stadspoorten en deze tegen zeer hoge kosten jaarlijks moet onderhouden, welke wegen en dijken elk jaar met het water onder lopen en spoelen in de 'grachten' die daarnaast liggen en die door de geërfden worden opgegraven (= open gegraven), en de afgelopen aarde op hun erven, beemden of weiden wordt geworpen, bij welke deze stad dagelijks 'verlant'. Daarom is door de stad geordineerd en besloten dat voortaan niemand die enige erven heeft naast de stads wegen of -dijken aarde daaruit zal mogen graven en op zijn land werpen, maar deze werpen op de wegen of dijken, op een peen van 3 car.g., te delen in drie delen als voor.

Slijkhoop voor het 'roestel' van het Sint Janskerkhof in de Kerkstraat, 1545

Van de slijkhoop voor het 'roestel' van het Sint Janskerkhof in de Kerkstraat

Men zal geen vuilnis mogen dragen op de hoop gelegen voor het roestel van het Sint Janskerkhof in de Kerkstraat, maar de geburen die vanouds daar hun vuilnis te dragen, moeten dat nu in een mand binnen hun huis houden. Iedere week komen twee of drie maal slijkkarren met bellen in de Kerkstraat, waarop men zijn vuilnis zal storten, zonder dat men voortaan tegen de muur, rooster of ijzeren tralie van het kerkhof enige hopen zal mogen maken. Dat op de peen van 3 pond payment, te delen in drieën als boven.

Verder zal niemand, hetzij klerk of ander, aldaar zijn gevoeg doen, op de peen als boven of op zijn opperste kleed.

Aldus gepubliceerd op 31 mei 1545.

Oude kleerkopers en de pest, 1545

fol. 53vo Aangaande de oude kleerkopers

Over kleren en huisraad die zij uit huizen die met de pestilentie zijn besmet hebben gehaald en verkopen. Dit wordt verboden. Eerst moeten de huizen zijn gereinigd en de strowis voor deze huizen moet een maand tevoren zijn afgedaan.

Gepubliceerd op 14 mei anno 1545.

Begroeiing verwijderen van de rivieren en tochtgraven buiten de stad, 1545

Van de stroom te ruimen

Vanwege de keizer en de stad wordt geboden dat wie erven bij de gemene stromen en tochtgraven, binnen het vrijdom of daaromtrent heeft, en daarop heeft staan bomen, bossen, struweel of andere 'stocken',

fol. 54 waardoor de loop van het water wordt belet en behinderd, deze bomen etc. moet ruimen, zodat de stromen en tochtgraven hun breedte behouden en hun vrije loop hebben

Gepubliceerd 12 maart.

Aangaande de gecommiteerden van de 20ste penning

(Over de bejegening van degenen die de 20ste penning innen.)

Regulering van het naar de wallen afvoeren van aarde i.v.m. bouwwerkzaamheden, 1545

'Vander eerden'

Niemand mag enige aarde komende van nieuwe timmeringen, kelders of dergelijke, geen straatslijk wezende, en ook gruis buiten de stad voeren, maar zal aan de gecommiteerden van

de stad moeten vragen waar hij de aarde of gruis zal voeren. Zij zullen een gevoeglijke plaats binnen aan de stads wallen aanwijzen. Wie bevonden wordt contrarie te doen zal verbeuren 6 car.g. voor iedere keer.

Gepubliceerd op 19 maart anno 1545.

fol. 54vo Over de slijkvegers en anders

Men heeft bevonden dat de slijkvegers, mosselhuiden (= mosselluiden) en anderen hun drek uit de mosselen en ander vuilnis met pleyten of schuiten heimelijk storten in de Dieze en zo de gemene stroom bederven en vullen. Daarom is besloten dat slijkvegers binnen deze stad voortaan geen mosselhuiden die drek hebben, vuile mosselen (= ?) of ander vuilnis met pleyten of schuiten in de Dieze of stroom mogen storten, maar ze voeren beneden de 'pompen na Engelen waert'. En dat op de peen van 9 car.g., te delen na ouder gewoonte en arbitralijke correctie.

Toegevoegd: en zij zullen niet mogen bestaan des winters voor 10 uur in de avond en 's zomers voor 11 uur.

Het opruimen van de Dieze voor ieders huis, 1545

Van de stroom te vegen

Men gebiedt vanwege de heer en de schepenen van deze stad dat een ieder binnen de eerstkomende drie weken uit de Dieze en de stroom voor zijn huis en erf gruis en vuilnis moet ruimen dat door zijn toedoen in de stroom is beland, op peene van 3 car.g., in drieën.

Gepubliceerd op 9 augustus 1545.

Kwakzalvers, 1546

Van de kwakzalvers

Dat voortaan geen kwakzalvers of vreemde mannen en vrouwen die zich als medicijnmeesters, 'driakelen', 'metridatum', andere confecten, zalven, wortels of kruiden zullen mogen verkopen, tenzij met toestemming van de schout en schepenen, op de peen van 3 car.g., te delen als voor en daarenboven uit deze stad geseld of anders arbitralijk gecorrigeerd te worden.

Bier, 1546

fol. 55 Over het brouwen van bier

De brouwers binnen de stad en vrijheid mogen geen ander bier brouwen dan één soort bier, met zoveel mout als het behoort. Men mag het niet voor meer verkopen dan voor 18 stuivers.

Op de peen van 3 oude schilden, voor elke aam die tegen dit gebod in gebrouwen wordt.

Verder een vaststelling van de prijzen van het bier dat in herbergen wordt getapt. 'Bremer, Houwerger, Joepen, Besonst' en dergelijke vreemde bieren worden daarvan uitgezonderd.

Brouwers mogen alleen brouwen van weit, tarwe, gerst, haver of spelt.

Gepubliceerd 13 maart 1546.

fol. 56

De stad heeft tijdens de vergadering van 18 februari 1546 besloten ... etc. over de zetting op de huurwaarde.

fol. 56vo Item over turfmeters

fol. 56vo Gepubliceerd op 27 februari 1546.

Maten van meel, 1547?

fol. 57 Over de betaling van de 20ste penning, die te wensen overlaat.

Item over de maaltekenen van koren, die men in persoon op de Rodenborch moet halen, of dat dienstboden moet laten doen, en niet bij de mulders, op de peen van 3 pond payment, te verbeuren van elk sester koren te derde na ouder gewoonte.

Item verbiedt men om te voeren of te dragen voorbij de 'weechtas' van het maalgeld van de stad enig meel zonder dat eerst de vereiste maaltekenen geleverd zijn aan de weger, op de peen van 3 pond payment.

Afvoer van vuilnis, 1547

fol. 57vo Na een ordonnantie over het poorterschap, gepubliceerd op 15 mei 1547:

Item is besloten, want veel burgers klagen dat enigen eisen dat zij hun vuilnis dragen op 'ongewonelyck plaetse ofte die hoopen verleggen, doende also 'tegen de oude usantie, 'om dan daer op behoerlicke voorzien te worden', zullen de schepenen daarvan visiteren en ordonneren in zulk gebrek zoals zij het zullen bevinden te behoren, op dezelve peene.

Luifels en voordeuren, 1547

Aangaande de 'loijven ende voertdoen'

Omdat sommige burgers anderen met hun luifels en 'voertdoeren' aanmerkelijk veel licht en 'afsyen' benemen, waardoor in het verleden grote processen zijn gerezen om dat te verhoeden, is geordineerd en besloten dat niemand voortan luifels verder, langer, hoger en breder zal uitsteken dan dit van oude tijden gewoonlijk is en als men dat binnen korte tijd bij nieuwigheid contrarie van dezen

fol. 58 heeft gedaan, zal men dit behoren te repareren op zijn behoorlijke staat, op zo'n manier dat de luifels van elke gebuur behoort van één breedte, lengte en hoogte te wezen, op een peen van 3 car.g., elke keer verbeurd te worden en te delen als voor.

Gewapende personen, 1547

Omdat mensen van 'lychter condicie ende maelfactoers' (= kwaadwilligen) 's avonds en bij ontijde 'voerderen' om de burgers en hun kinderen of anderen met scherpe wapens te 'invaderen ende te bespringen', waardoor goede personen 's avonds niet vreedzaam over straat kunnen gaan, is besloten dat wie deze personen onderbrengt of verbergt verbeurt 50 car.g. en wordt voor een jaar uit de stad verbannen, etc.

Slijkvegers, 1547?

Ingeschoven briefje:

Item gebiedt als voor dat de slijkvegers schuldig zullen zijn op zaterdag de hopen weg te voeren en als daar nog achterblijft moeten ze dat 's maandags zuiveren. Wanneer zij daar gebrekelijk in zijn zullen de 'moermesters' dit dinsdags laten wegvoeren door anderen, op dubbel geld, en ze zullen het geld halen bij de 'rentesters', waar de moermesters de helft van zullen hebben voor hun arbeid en salaris.

'Moormeesters', 1547

Item is geordineerd dat door de nageburen van elke straat geordineerd zullen worden twee 'moormeesters; die macht hebben over de karlieden om het slijk en vuilnis van de straten weg te doen voeren. Wanneer het gebeurt dat de slijkvegers de straten niet vegen of de hopen en slijk 's zaterdags of op zijn allerlangst 's maandags niet weg voerden, dan zullen de moormeesters dat slijk

fol. 58vo of hopen op dinsdag door andere 'kersten' laten wegvoeren, welke 'kersten' men zal lonen door de stads rentmeesters, te korten op de gage van de slijkvegers.

Ophogen van straten, 1547

'Van egeen straten te moegen hoegen'

Men gebiedt dat niemand zijn 'straeten' zal mogen 'hoegen' buiten de 'ouder manieren', buiten de wil en consent van de schepenen en nageburen die daar omtrent wonen, op de peen van 6 car.g., in drieën als voor.

Gepubliceerd 4 december 1547.

Spelen in en bij de Sint Jan, 1548

Men gebiedt vanwege de heer en de stad dat van nu voortaan geen 'cleijn spuelen ofte kynder die inden naeme vanden drie gilden spelen', en bij elkaar komen in de Sint Janskerk of op het kerkhof van de Sint Jan, noch daar door gaan of passeren, op de peen van het opperste kleed te verbeuren en van 3 car.g. voor de ouders, te delen in drieën etc.

En van nu aan mogen geen jonge gezellen, kinderen, of wie dan ook, gaan met zwepen of 'catsvelen' binnen de Sint Janskerk, het kerkhof of langs de straten, op verbeurte van het opperste kleed en daarenboven te worden geselsd, zo dikwijls als ze bevonden worden.

Gepubliceerd 21 maart.

Zegelen van laken, 1548

fol. 58 Aangaande de hoge zegelaars en van het drogen van lakens

Men gebiedt vanwege de heer en de stad dat niemand binnen de stad en de vrijheid enige lakens, hoedanig dat die zijn, aan enige 'clauwijeren' mag slaan of laten slaan om te drogen, dan alleen in de 'gemeyn ramen', waar de zegelaars dagelijks zegelend zijn, staande binnen de stad en de vrijheid en in tegenwoordigheid van de zegelaars. Op de peen van 3 oude schilden in drie delen.

Hiervan uitgezonderd 'flotteer lakenen, haermans ende andere onbereyde Engelssche lakens'.

Die zal men wel mogen drogen buiten de gemene ramen, hetzij voor de deur, op zolder of achter in de hoven van de huizen, behoudelijk dat de clauwyeren waaraan zij zulke lakens willen drogen tenminste een halve el van elkaar staan en niet dicht en dat men zulke lakens alleen boven zal mogen aanslaan, zonder die beneden ergens aan vast te maken. Dat op de peen voors.

Item dat degene die zijn slechte lakens niet in de voors. ramen droogt, deze wel zal mogen drogen voor of achter zijn huis op de roeden, zoals men dat hier voortijds placht te doen.

Iten dat men voortaan geen Brugse lakens aan clauwyeren zal mogen drogen, maar aan of op de roeden, op de peen van 3 car.g., te delen als voor.

Item dat niemand van binnen de stad enige lakens aan enige ramen staande buiten de stad en haar vrijheid mag drogen of aanslaan om dezelve lakens binnen deze stad of daarbuiten te verkopen. Men zal deze lakens aan de gemene ramen binnen de stad of haar vrijheid moeten drogen en in presentie van de zegelaars. Wie contrarie van deze bevonden wordt fol. 58vo verbeurt de lakens en daarenboven 3 oude schilden, te delen als voor.

Item dat degenen die private ramen of enige andere instrumenten binnen hun huizen, op zolders, of achter in hun plaatsen of hoven hebben om lakens daaraan te drogen, deze binnen acht dagen uit te trekken, latende alleen clauwyeren staan op een halve el van elkaar. Dat op de peen van 3 oude schilden als voor.

Item dat men voortaan geen 'Weertse grauwen noch witte lijsten, noch Kesselsche grauwen ofte witten zal mogen ' nat mag maken om in de ramen te drogen, op de peen van 3 oude schilden, te delen als voor.

Item zullen de zegelaars gehouden en verbonden wezen naar hun eed tenminste vier of vijf maal om te gaan en wel en ordelijk volgens hun eed de lakens te visiteren, zonder iemand te favoriseren en zullen verbonden wezen alle keuren en breuken getrouwelijk aan te brengen om elk recht daarvan te ontvangen.

Gepubliceerd 27 mei 1548.

Vervoer van hout, 1548

'Vanden hout'

Niemand mag enige balken of welk hout ook binnen deze stad of binnen de bomen en vrijdom van deze stad laten slepen of voeren op stads erven, tenzij met toestemming van de rentmeesters van deze stad, en dat op de peen van 6 car.g., te delen in drieën.

Visbanken, 1548

Van de visbanken

Viskopers mogen hun banken waarop zij hun vis verkopen niet stellen buiten de stenen of andere oude gewoonlijke plaatsen, van ouds geordineerd, op de peen van 3 car.g., te delen als voor.

Slijkvegers, 1548

fol. 60 Van de slijkvegers en andere goede lieden die de straten van de stad gepacht hebben

Item men gebiedt als voor dat de slijkvegers en andere goede lieden die gepacht en aangenomen de straten, bakken en andere hoeken of winkelen te vegen en te zuiveren, van nu voortaan gehouden zijn alle dagen en weken ieder in het kwartier dat hij gepacht heeft 'alle vuylnissen, slyck ende ander onreynischeyt opte straeten oft in backen liggende ewech te vueren ende te veghen', zonder enig excuus contrarie.

Zij mogen geen ander werk of dienst van steen, kalk, leem, gruis of dergelijke halen, voeren of iemand anders dienen voor aleer zij hun straten, bakken etc, gereinigd zullen hebben.

Wie contrarie vandien bevonden wordt zal iedere keer verbeuren de peene van 3 car.g., te delen ... doorgestreept, in marge: wordt aan zijn gage gekort, ook doorgestreept.

Opdat dit nagevolgd wordt gebiedt men dat de gecommiteerden en dienaren van deze stad zullen nemen, halen of verkrijgen andere karlieden of andere goede luiden die terstond met hun karren of wagens op plaatsen waar daar gebrek aan is, slijk en vuilnis wegvoeren en reinigen en daar niet mee uitscheiden totdat alles wel gedaan en gereinigd is, niettegenstaande dat de pachter dit graag zou willen doen. Voor het wegvoeren

fol. 60vo krijgt men van elke kar slijk of vuilnis die geladen wordt voor zijn loon 3 stuivers van de gecommiteerden of rentmeesters, te korten op de pachters van het straatslijk die in gebreke zijn.

Wanneer de voerlieden weigeren voor dit loon te werken zullen zij een boete van 3 pond payment vervallen zijn, te delen in drieën.

Wanneer de pachters van het straten in gebreke blijven, of de gedeputeerde dienaren, andere goede luiden, karlieden etc. lelijke woorden geven etc., zullen ij daarenboven gecorrigeerd worden door de schout en schepenen.

Aangaande de turfmeters en turfdragers

....

Gepubliceerd 24 november 1548.

Andermaal vernieuwd en gepubliceerd 4 ...

fol. 61vo

Al deze geboden zijn gerenoveerd op 30 november 1550.

Korenmarkt, 1549

Van de korenkopers

Men gebiedt dat men voortaan de korenmarkt zal moeten houden van de Wildeman tot [doorgestreep: de watertrappen ook staande aan dezelfde zijde staande] Koepoortstraatje toe, op de peen van 3 pond payment, te delen als voor.

Hierbij in marge: vacat

Poorters, 1549

Aangaande de poorters

Men kan alleen poorter worden als men brieven brengt waaruit blijkt dat het poortergeld betaald is en de 60ste penning wordt betaald, op de peen van 3 car.g., te delen als voor.

Hierbij in marge: nota

Stallen in verband met inkwartiering, 1549

fol. 64 'Van stallinghe te maekene etc.'

Men gebiedt vanwege de keizer en de stad dat een iegelijk binnen drie dagen naastkomende zijn achterhuizen ruimen zal en daarin op zijn kosten stallingen laat maken voor paarden, op een peen van 12 car.g.

In marge: degenen die in gehuurde huizen wonen, moeten de stallingen repareren om ze als stallen geschikt te maken, staat ter discretie van de schepenen.

Gewapende burgers, 1549

Verder gebiedt men ... etc. mannen tussen de 20 en 60 jaar moeten in harnas, krijgsgewijs met spiesen, hellebaarden, degens etc. verschijnen ter geordineerde plaatsen, uitgezonderd de raadsheren van de stad, die te paard moeten verschijnen naar ouder gewoonte.

Verder is een iegelijk geordineerd toortsen te dragen van 1 1/2 pond, op eigen kosten, tenzij men dat niet kan, en zich gereed te maken.

Verder in marge: vacat

fol. 64vo Deze voors. publicatie is gerenoveerd op 10 september 1549.

Later nog eens op 19 september 1549.

Zoutmaten, 1551?

Van de zoutmaten

Ieder die met zoutmaten omgaat moet deze laten ijken en met het stads brandmerk te laten branden, opdat iedereen rechtvaardige maten ontvangt, op de peen van 3 car.g., te delen als voor.

Markt bij het Minderbroederskerkhof, 1551?

Van het Minderbroederskerkhof

Niemand zal op het Minderbroederskerkhof of in de gang ('ganck') of poort van de Minderbroeders enige kramen mogen zetten of daar iets mogen veyl houden of iets anders op mogen zetten, buiten toestemming van de gemene Minderbroeders, op de peen van 3 car.g., te delen als voor.

Spelen in verband met de kermis, 1551

fol. 65 Titel te kort afgesneden:

Verbod vanwege de keizer en deze stad op het spelen, voor of na de kermis, nl. 'den roch te steeken, ofte den wollif te jaeghen, noch oec den bartolomeus te villene', noch enige andere spelen, die 'in spot ofte in oneer goids almechtisch ofte den menschen tenderen', noch ook in enige andere spelen, die niet verboden zijn, te spelen met woorden of werken, waar iemands eer of faam mee benoemt of hinderlijk mocht wezen, op de peen van 3 car.g., in drieën na ouder gewoonte en daarenboven door de schepenen gecorrigeerd te worden.

Niet schenken tijdens de processie, 1551

Men gebiedt vanwege als voor dat men niet zal mogen schenken de schutten en de luiden van de ambachten als zij in de processie gaan, op de peen van 6 st., te verbeuren door de schenker en de drinker en te delen in drieën.

Geen lawaai in de kerk, 1551

Men gebiedt als voor dat niemand in de kerk gerucht zal mogen maken met zwepen of met trommelen te slaan, op de peen van 3 pond payment, te delen in drieën.

In andere hand: Nog van gelijken dat geen kinderspelen na de kermis in de kerk zullen mogen komen.

Actum 24 januari 1551.

Geen gaten in straten maken om bomen e.d. te planten, 1546

fol. 65vo Van de straten op te breken en 'meyen' te halen

Niemand mag enige straten of stegen opbreken binnen of buiten het vrijdom van de stad, uitgraven of losmaken, zonder consent van de heer en schepenen van deze stad, om daarin door hen enige bomen, 'meyen', stellage of andere housteren te bezetten of te stellen, noch de bomen, meyen of takken van goede luiden af te houwen, te breken of te halen zonder consent. Indien iemand contrarie dezès doet, die zal verbeurd hebben voor iedere keer 3 oude schilden, te delen als voor en hij zal de schade en interest moeten betalen. Bij weigering zal hij door schout en schepenen gecorrigeerd worden.

Actum 10 juni 1546.

Aanvoer van meel, 1559

fol. 66 Titel afgesneden ... 'der someren'

Over de aanvoer en verkoop van gemalen meel in de stad in de zomer wanneer de zon schijnt, nl. dit niet eerder te doen dan wanneer de zon is ondergegaan, en 's winters van Bamis tot Pasen 's morgens wanneer de klok acht zal hebben geslagen tot vijf uur 's avonds en niet later, tenzij met verlof van de pachters van het maalgeld, op de peen van 3 pond payment, in drieën en daarenboven arbitrairlijk gecorrigeerd te worden.

Graanschepen, 1550

Men gebiedt dat alle schuiten, pleyten of andere 'scepinghe' die van 'Herveren' (Heerewaarden?) komen, af te komen de lage stroom en niet de hoge stroom. Als de schipluiden de lage stroom afkomen moeten zij aanleggen aan de paal buiten de Vugterpoort, zoals men dat van oude tijden gewoon was, en aldaar te 'pachynssen' (= van patience, geduld hebben?) aleer zij binnen de stad mogen varen, zodat de weger van het maalgeld deze schuit of pleyt mag visiteren, op de peen als voor.

Men gebiedt vanwege als voor dat wie meel in deze stad wil brengen, dat op het ene eind van de pleyt of schuit te zetten, tenzij de schuit te klein is, zodat de wachters het hard koren, meel of mout goed kunnen zien, op de peene als voor.

fol. 66vo Bovenaan te kort afgesneden, waardoor een deel van de tekst afgefallen is.

Over de aanvoer van meel door de stads poorten, in verband met accijnzen etc.

Gepubliceerd 23 oktober 1550.

Aanvoer van wijn en drank, 1549

fol. 67 Over de aanvoer van wijn en dranken door schipluiden en voerlieden van buiten en van binnen de stad, in verband met de accijnzen.

Publicatie gedaan 9 februari 1549.

Drinken buiten de stad, 1549?

fol. 67vo Van te Herlaer niet te gaan drinken

Geen enkele ingezetene mag drinken in Engelen, Herlaer of Empel, op de peene van 3 car.g. Verder over het octrooi dat de stad heeft op de ingezetenen van Vught.

Onderhoud van de Aa, 1552?

fol. 68 Titel weggefallen :

Men gebiedt vanwege de keizer en de stad 's -Hertogenbosch dat alle geërfden vanaf deze stad tot aan Berlicum en op de Dungen gehouden zullen zijn de stroom van de Aa te reinigen en te vegen, zover als ieders erf en grondstuk reikt, en daarenboven de stroom uit te diepen, ruimen en graven van dezelve zijn erf 'gestopt ende toegeleeght', in zulker voegen dat de rivier de Aa zijn behoorlijke loop heeft en het water uit alle beemden lopen en ruimen mag. Alles binnen de tijd van acht dagen. Wanneer deze acht dagen zijn gepasseerd zal de officier ter plaatse dit op dubbele kosten van de gebreklijken laten doen.

Onderhoud van Diezemuren, 1552?

Men gebiedt als boven een iegelijk als boven om de muren beneden, in of aan de Dieze in de Sint Jorisstraat of elders overal in deze stad, voor of aan fol. 68vo zijn erf staande, te ruimen en in te trekken op zijn behoorlijke wijde, zodat de pleyten binnen de stad volkomen 'zweijen' door de stroom kunnen passeren en repasseren, binnen de tijd van acht dagen. Wanneer men gebrekelijk is, wordt dit door de heer op dubbele kosten gedaan, ten laste van degenen die in gebreke blijven.

Tuinen laten staan, 1552

'Van tuynen nyet af te breeken'

Men gebiedt dat niemand binnen deze stad enige 'thuynen' binnen de stad geheel of gedeeltelijk afbreekt, op de Dungen of elders binnen de vrijheid van de stad, die daar als heiningen of anderszins zijn gemaakt en de geërfd en aldaar en de goede luiden toebehoren, op de peene van 3 pond payment om geappreheert te worden of op het opperste kleed.

Andere hand: Dit is gepubliceerd op 4 juni 1552.

Geen onrust in de kerk, 1550

fol. 69 Van in de kerken niet te gaen wandelen of 'clappene' in de dienst Gods

Teneur van de keur als boven, alleen nu een wijelopige inleiding over de kerkelijke en keizerlijke richtlijnen ('reformatie').

fol. 70vo Gepubliceerd 4 mei 1550, gerenoveerd 6 november 1550.

Korenmarkten, 1552

fol. 71 Van de korenmeters en verkopers markten en vrij te houden

Gebruikelijke keur over de verkoop van koren op de markt in Den Bosch,

fol. 71vo vanaf het luiden van de klok om half één tot twee uur na de noon.

fol. 72vo Gepubliceerd 14 augustus 1552.

Controle van vreemdelingen, 1553

Gebruikelijke keur over de waarden en waardinnen die 's avonds de namen van hun gasten moeten doorgeven aan Gerard Kuyst of zijn bode.

fol. 73 Gepubliceerd 7 maart 1553.

Onregelmatigheden korenmarkt, 1558

fol. 73vo Over de weekmarkten

Wie op de dag van de weekmarkt op de Markt komt wanneer de korenmarkt gehouden wordt en geen koren begeert te kopen en niets te doen heeft dan 'te gapen toe te sien', rumoer, 'clapperyen' etc. maakt, of behindert de biljetten van de omgang van het verkopen van het koren, tot nadeel van de ingezetenen, die zal zijn opperste kleed verbeuren, en de ouders en vrienden zullen verbeuren 3 pond payment, wie mondig is zal verbeuren 3 car.g., te delen als voor, etc. en nog een arbitralijke straf.

Geordineerd op 24 april 1558.

fol. 76 Ordonnantie over de verkoop van gemalen meel in de stad.

Zie boven voor soortgelijke keuren.

Gepubliceerd 13 oktober 1549.

fol. 78 Over het omgaan in kerken en godshuizen voor schamele huisarmen.
Over de wakers.

fol. 79 - 80vo Inhoudsopgave
fol. 82 Het Pappierenboek

Procedures stadsbestuur, 1538

Vergaderingen van de dienaren voor de ingang van de Gaffel verboden

fol. 87vo-96vo

Certificaat van de schepenen, geaccordeerd door de notaris, van 17 oktober 1538, over gevolgde procedures in het bestuur van de stad, namelijk over de bevoegdheden van het stadsbestuur en de laagschout inzake de geboden, waarbij (voormalige) stadsbestuurders, klerken, schouten e.d. getuigen over de procedures die in hun tijd gevolgd werden, etc.

fol. 93vo In het verleden jaar was een 'puntken' gepubliceerd, dat luidde: niemand van de dienaren van de korte roeden van deze stad, schouthet en schepenen of andere dienaren zullen dagelijks voor in de ingang van de Gaffel 'oft aenden candijs' ('candijs' = ?) hun vergaderingen 'ende clapperie' mogen houden, 'want tselve die plaetse vanden heeren is', op de peen van 7 st., te delen als voor, 'mer zullen die selve hen houden voordien Vleeshuys onder ende voer der poeyen ofte anderswaer'. Het stadsbestuur wilde dit eruit laten, maar de schout heeft niet willen instemmen met de publicatie.

Etc. over de afkondiging van de geboden van de pui van het stadhuis.

Kramen gewandsnijders op de Markt, 1565

Vrouwenhuisje

fol. 97 Diverse en verscheidene ordinantiën en statuten door de drie leden op de policien van deze goede stad 's-Hertogenbosch

Deze zijn geordineerd, gevisiteerd en gecorrigeerd en in 1565 door de drie leden overgedragen en gesloten, in dier voege als hierna beschreven staat in dit register of gebodenboek.

De publicatie ervan moet ieder jaar worden vernieuwd en de punten aangepast 'nae heysche vanden tyde ende gelegentheyt der saicken'.

Ten eerste: over de kramen van de gewandsnijders op de Markt.

fol. 97vo (zie boven, de geboden:) de eerste gherde van de gewantsnijders moet beginnen tegenover het huis van de heer van Geffen, strekkende tot tegenover het huis het Root Cruys van Jan Kuijsten, naast elkaar. Elke kraam mag niet langer zijn dan vijf ellen. Aan het einde van deze gerde zal een weg open blijven ter grootte van een lakenkraam, etc., zie boven; alleen wordt nu de naam van het huis van wijlen Daniel Daemsz de Cremer gegeven: De Gulden Poirt.

fol. 99 Bij de vijfde gherde staat dat deze strekt van de voet van het Vrouwenhuisje tot het huis van wijlen Herman Kethelaers,

fol. 99vo 'totten nyeuwen straetken gemaict van greysse, te wetene tot de groote steenen aldair inden steenwech geleedt'.

Onder de bepalingen m.b.t. de zesde gherde is later toegevoegd: Men zal een lege gang van acht voet breed open houden, strekkende van de [doorgestreept gra...?] tot onder de kameren, zodanig dat men kan passeren en repasseren.

fol. 100 Bij de zevende gherde staat: Wel verstaende dat de voors. weg die over de Markt gaat zal beginnen tegenover het voors. het Root Cruijs, bijf ellen breed en wijd zijnde, naar het huis genaamd Die Werelt 'ende soe voirts ter stadt huys waert'.

Mandenmakers, 1565

fol. 100vo Van de mandenmakers.

Idem als in voorgaand, alleen

fol. 101 bepaald (doorgestreept) dat zij hun banden of rijs niet in de stroom binnen de stad mogen leggen, of vastmaken om te weken.

Meelkooplui, 1565

Van de 'meelluydens'

Hun plaats op de Markt is achter de laatste gerde van de cremers, tegenover de Sterre. Iedere week op vrijdag en zaterdag moeten zij de onreinigheid en slijk die door hun toedoen zijn gemaakt op een hoop 'stotene' en keren, omdat zij de Markt dagelijks gebruiken.

fol. 101vo De slijkvegers van de Markt kunnen dit dan beter opladen en wegvoeren.

nieuwe foliëring:

Verkoop aardewerk en fruit, 1565

fol. 8vo punt 18 Van aarden, stenen potten en kannen en ander dergelijk aardewerk en fruit veyl te houden

Zie boven, verkoop voor het huis etc., en: aangaande de buitenlieden die potten, kannen en dergelijk aardewerk veyl houden, zij moeten staan achter '(t)buyten (t)broot' na het huis De Werelt en nergens anders, teneinde dat de Markt met al zulke waren overal niet 'geoccupeert oft beclammert en wordde'.

Buitenlieden die op donderdag of andere dagen met fruit binnen deze stad komen zullen hun markt moeten houden voor het huis van IJsselsteyn, tot het Straatje van Best toe.

Verkoop linnen lakens, 1565

fol. 11 punt 25

Van linnen laken te verkopen

De linnen laken kopers of verkopers zullen hun markt houden in de Kerkstraat, beginnend van de grote school af tot de Gasthuisstraat toe.

Verkoop in andere straten of huizen is toegestaan.

Verkoop linnen garen, 1565

fol. 11vo punt 26 Hier zullen ook de linnen garen verkopers en kopers hun markt houden.

fol. 12 Niemand van binnen of buiten de stad 'ende besondere die drebsleren (dair inne meest fouten gebueren)' zal met lantaarns of ander licht of anderszins bij dag of nacht binneen of buiten de stad mogen gaan om garen te kopen, maar alles laten brengen op de voors.

gestatueerde markt, etc. over ongeregeldheden bij de verkoop van garen, afdragende woorden e.d.

Banken op de Markt, 1565

fol. 12vo punt 28 'Generalycken' van de kramen van de Markt te doen

Iedereen die donderdag of op de gerechte marktdag van de week op de markt staat met banken, stellingen of kramen, of hun markt daarmee gehouden hebben, 'uuytgenomen het vrydom vander kermessen', zullen al hun banken etc. vrijdags op de noon of des anderen daags als de marktdag gehouden en gedaan zal zijn, van de markt en plaatsen weg doen en ruimen. Doorgekrast: ten waar dat iemand toestemming van de schepenen heeft.

Locatie oude schoenlappers, 1565

fol. 13 punt 29 Over de oude schoenlappers

Zie boven, alleen staat hier dat zij voor hun huizen hun werk mogen doen en mogen staan, tot vier voet van het huis vandaan en niet verder.

Locatie oudekleerkopers, 1565

fol. 14 punt 31

Over de plaatsen waar oudekleerkopers en uitdragers hun

fol. 14vo waren mogen verkopen: vier of voet voet voor hun huizen of woningen binnen de soeyen, voor zover daar plaats is in de straten, anders niet. Waar geen soeyen, plaats of breedte van de straat is, zoals de Stooftstraat, 'het toerken after dWilt Vercken' of andere dergelijke straten of plaatsen die niet breed genoeg zijn om de wagens te laten passeren en repasseren, zullen ze in hun huizen of erven moeten zitten. Op 3 pond payment.

Locatie houtverkopers, 1565

punt 32 Item dat allen die scheenhout te koop brengen hun markt moeten houden en 'veyl staen' met hun wagens voor het Sint Geertruiklooster in de Ortenstraat, tussen beide poorten of Zevensteense brug aldaar, en daar te staan altijd

fol. 15 met hun wagens aan de ene zijde van de straat achtereenvolgens, etc., zie boven.

Locatie turfverkopers, 1565

punt 33 Alle turf wagens binnen deze stad die met turf geladen door de Vughterstraat komen om dit te verkopen, moeten staan in de Sint Jorisstraat, vanaf de Sint Joriskapel tot 'Massereels huiysingen' toe, enzovoorts, afhankelijk van de menigte van de wagens en zodanig dat andere wagens daar kunnen passeren, op de peene van 1 pond payments.

Turfmaten, 1565**Maten op het stadhuis**

punt 34 Van de turfmeters en zakdragers

fol. 15vo De tonnen zullen eens per jaar geijkt moeten worden door gezworen ijkmeesters. De tonnen moeten inhouden 109 kannen 'gelijcx den cant ende in beyde den bodemen boeven ende beneden alzoewijdt zij met den duygen dair inne gerekent', zoals de ijzeren reep of 'bant' die op de rentmeesterskamer van het stadhuis hangt [er stond eerst: op het stadhuis in de raadskamer).

Op de straf van 6 car. g. (er stond eerst 3) en (later bijgeschreven:) arbitralijke correctie.

Locatie turfdragers, 1565

Vrouwenhuisje

fol. 16 punt 36

De turfdragers en -meters zullen, om de goede luiden niet te hinderen, niet bij wagens, pleyten, schepen etc. gaan staan, maar

fol. 16vo vergaderen voor [doorgestreept: 'omtrent het vrouwen huijsken staende byden putte opten Merckt' van deze stad], op de Korenbrug of Visbrug. Daar kunnen de goede luiden hen vinden en halen om hun gekochte turf te meten en te dragen, tegen een behoorlijk salaris.

Locatie houtwagens, 1565

fol. 17vo punt 39

Tarieven van de turfmeters.

punt 40 Van de houtwagens

Alle houtwagens binnen de stad die met hout en mudsaerts door de Vughterpoort en Sint Janspoort gekomen zijn om te verkopen, zullen

fol. 18 gaan staan in de Postelstraat en Stofstraat, de een bij de ander. Etc. over de beloning.

punt 41 Alle wagens die met turf, hout of mutsaerts zijn geladen en door de Hinthamerpoort en Sint Anthonispoort komen, zullen verkopen in de Kerkstraat of de Peperstraat, achter elkaar staande etc.

Behoudelijk dat de goede luiden hun hout en turf wel mogen verkopen 'int incomen aleer sy ter geordineerder merckt coemen'.

In andere hand: Behoudelijk dat het rijshout dat te koop komt door de voors. Hinthamerpoort en Sint Anthonispoort zal moeten wezen ..[staat er niet] voeten lang en van de dikte volgens de voors. 'bant' die voor het stadhuis hangt, op de peene voors.

Varkensmarkt, 1565

punt 42 Van de varkensmarkt te houden

Wie op marktdag met enige magere beesten of varkens komt om deze te verkopen, is gehouden te staan in de Beurdsestraat omtrent de Sint Barbara kapel, namelijk de varkens achter de

fol. 18vo de kapel naar de Hekel toe en de andere beesten in de rechte straat. Wanneer iemand buiten de marktdag enige kudden van vette of eikelvarkens brengt, die moet op de principale Markt gaan staan, omtrent de put, twee uren voor en twee uren na de noon.

Verbod storten varkensmest, 1565

Van de varkensmest niet te storten op de straten of de Dieze

Etc., zie boven, alleen staat er bij het laten weglopen van de mest (verboden dus): door enige gaten of 'soeden'. Verder geen varkenskooien plaatsen op de Dieze, muren, werven of enige bogen van de voors. stad. Op de peene van 3 car.g.

Reinigen van de straten, 1565

fol. 19 punt 44 Van de straten te keren en te vegen

Alle huislieden, burgers en ingezetenen van de stad zullen iedere week op zaterdag of de laatste werkdag van de week de straten en soijen voor hun huis, erf, deur of poort moeten keren, vegen, reinigen of doen keren alle vuilnis, drek, slijk of andere onreinigheid des avonds

'goets tyts'. Etc. alles dragen, voeren of storten op slijk hopen, plaatsen en bakken die daartoe vanouds geordineerd zijn, zodat de slijkvegers karren het kunnen wegvoeren, elk in zijn blok. Op de peene van 3 st., te verbeuren en gedeeld te worden als voor.

Hopen afval, 1565

fol. 19vo Van geen nieuwe hopen te mogen maken

Geen nieuwe hopen maken van vuilnis, slijk of andere onreinigheid op straat, behalve de hopen die vanouds gewoonlijk zijn, op de peene van 1 pond payment.

Uitgescheiden de hoop liggend op de Kruisstraat tegenover 'den huyse Ons Lieff Vrouwe' genaamd. Maar een iegelijk die daar woont zal zijn vuilnis dragen in de bak op de Vismarkt staande of enige andere hopen of bakken in de buurt.

Later bijgeschreven: een iegelijk, met name aan de Markt van deze stad, zal gehouden zijn de onreinigheid te dragen op de hoop die de rentmeesters met witte of andere 'geteekenden' stenen zullen inleggen of tekenen, etc.

Afvoer van afval, 1565

punt 46 Van de slijkbakken en ander vuilnis daarin te brengen

Niemand mag zijn vuilnis of andere onreinigheid brengen, dragen etc. dragen op enige ongewoonlijke of onbehoorlijke plaatsen. Alleen binnen de muren of borden ('boerderien') van de slijkbakken of gemene plaatsen die vanouds daartoe zijn geordineerd,

fol. 20 en niet te laten liggen voor zijn deur of huis.

punt 42 Van de slijkvegers en degenen die de straten hebben gepacht om te vegen etc., zie boven.

fol. 20vo punt 43 De slijkvegers moeten aan hun paarden een grote bel hangen. zodat de goede luiden en burgers hen horen komen, om het slijk en onreinheid op de karren te laden en te werpen, zodat het weggevoerd kan worden. Zij mogen geen andere diensten vervullen, zoals van steen, kalk etc. te vervoeren, tenzij ze eerst het vuilnis en slijk weggevoerd hebben. Verder zullen zij hun karren niet zo hoog met slijk en ander vuilnis laden dat het weer op straat valt bij het wegvoeren, zodat zij de straat vuil maken. Op de peene voors.

fol. 21 Uitgezonderd echter vuil, gruis, aarde of dergelijk vuilnis dat van timmeragieën komt of van het afbreken van enige structuren, die door burgers of hun boden dikwijls op de straten of hopen wordt gedragen. De slijkvegers zijn niet gehouden dat weg te voeren, tenzij ze een behoorlijk loon van de burgers ontvangen.

Wanneer burgers in gebreke blijven om hun gruis etc. weg te voeren binnen acht dagen nadat ze het hebben uitgestort, zullen zij verbeuren 3 pond payments.

Wanneer de burgers de slijkvegers hebben verzocht om het gruis etc. tegen een behoorlijk salaris weg te voeren, zullen zij dit moeten doen, op de peene voors.

Alternatieve afvoer van vuil, 1565

punt 49 Wie het toezicht heeft op alles wat boven is verhaald, zal

fol. 21vo zorgen dat er andere voerlieden met karren of pleyten zullen komen om het vuilnis af te voeren wanneer de slijkvegers in gebreke blijven, teneinde dat de straten, bakken en hopen gereinigd worden, tegen betaling van 2 st. voor elke kar van de rentmeesters van de stad, waarvan de vreemde karsman een halve stuiver zal hebben, te korten op de slijkveger of pachter die in gebreke blijft.

Locatie gehuurde slijkkarren, 1565

fol. 22 punt 50 Van de slijkkarren te staan

De slijkkarren die gehuurd kunnen worden om in en buiten de stad rijden, zullen moeten staan vanaf de Visbrug tot de Korenbrug, de een na de ander, zodat wagens kunnen passeren en repasseren. 's Nachts moet men de karren ook zo plaatsen dat de straten of stegen niet 'becommert' worden, op de peene van 1 pond payment.

Verkoop van vee, 1565

fol. 22vo punt 51 Van kalveren, schapen en jonge varkens veylbrengende

Dat zal gebeuren op zaterdag of andere marktdagen, voor De Bonte Os en aan het Wilt Varken en daaromtrent, niet in de Vughterstraat maar binnen de 'soyen' die loopt in de Dieze naast 'dat thoerken', mede te gebruiken 'die plaetse oft strate after dat oude raedthuys ende nergens anders', op de peene van 1 pond payment.

Slachten, 1565

punt 52 Van kalveren, schapen, lammerkens en varkens te slaan.

Men mag binnen het eigen huis niet meer dan

fol. 23 een stuks van alles, een bepaald stuk voor eigen consumptie te behouden. Zie boven.

Afvoer van dode zieke dieren, 1565

punt 53 Van zieke ossen, kalveren en andere beesten niet te mogen verkopen

fol. 24 Zieke gestorven of geslagen beesten moeten uit de stad naar de heide of andere plaatsen waar zij niemand hinderlijk of schadelijk zijn, gevoerd worden en in diepe kuilen begraven, zodat niemand gehinderd of 'geïnficieert' wordt.

Gezouten en ongezouten vlees dat geslagen is buiten het vrijdom van de stad moet eerst door de stedelijke keurmeesters zijn gekeurd, anders mag men het hier niet kopen of verkopen.

punt 54

fol. 24vo Nogmaals over het afvoeren van dode beesten. Moeten vier voeten diep begraven worden en goed bedekt. Gespecificeerd waar de inwoners de dieren zullen begraven. Zie boven.

Afvoer afval van wol- en linnenververs, volders, zeemschoenmakers, 1565

fol. 25 Punt 55 Van de wollen en linnen ververs en van de volders

Deze personen zullen hun vuilnis of onreinigheid storten of dragen in de 'zoeyen' of op enige wallen of steenwegen van de stad, waar het vier dagen kan blijven liggen, zonder dat de burgers en nageburen daar schade van lijden, op de peene van 3 oude schilden, te verbeuren en gedeeld als voor.

fol. 25vo

Ververs en zeemschoenmakers zullen hun vuilnis en andere onreinigheid niet in de Dieze mogen gieten, behalve hun 'puere looge nijt geminght' en zonder enig vuilnis of andere onreinigheid daarin. Uitgezonderd de 'meedevloeten', te weten op bepaalde tijden, nl. van Bamis tot Pasen een uur na zonsondergang en 's morgens een uur voor zonsopgang en van Pasen tot Bamis tussen tien uur 's avonds en 2 uur na middernacht.

Afvoer afval van ververs en zeemschoenmakers, 1565

punt 57 De verwers of zeemschoenmakers mogen overdag of 's nachts geen 'weemoes' of vuilnis storten, gieten etc. in de Dieze, maar
fol. 26 buiten de stad.

punt 58 Over het spoelen van de lakens door de volders. Zie boven.

Geen land ophogen buiten de stad, 1565

fol. 26vo punt 59 Geen land ophogen buiten de stad. Zie boven.

Hier vermeld dat men ook geen onbehoorlijke molenwerven met stenen mag maken of hogen dan betamelijk, behoorlijk en van node is, hoe dat in enigerhande manieren zou mogen geschieden. Tussen dit en een schot van een 'slangen' uit de voors. stad mag men rondom niet ophogen, teneinde dat men de stad niet zou 'verlanden', op de peene van 3 oude schilden, in drieën als voor.

Verder moet al het slijk, mest, vuilnis etc. dat voor het ophogen is gebruikt weer worden afgevoerd van het land, weide of molenwerf, op kosten van de overtreder.

fol. 27 Uitgezonderd dat een iegelijk zijn 'dyck van synen lande aenden voirs. stroome liggende, wel betamelyck zal moegen maken, beschieten ende met plancken, eerde oft met gruyts versien voer tschoeren, aff lopen oft smyten vanden water, zonder argelist'.

Geen bouwmaterialen op werven en straten, 1565

punt 60 Van werven en straten niet te mogen bezetten en de kraan niet te belasten

Niemand mag stenen, kalk, hout of planken zetten en leggen of veijl houden op enige werven van de voors. stad stroom of Dieze, noch in of op de straten die strekken vanaf de Visbrug tot de Boom, noch enige molenstenen, slijpstenen of iets anders onder de kraan van de stad mogen

fol. 27vo laten liggen. Maar tzelve vandaar te ruimen binnen 14 dagen. Verder geen buiskolen of 'nieuwe Gensche' wortels op doen, behalve op de Bokhoven trap binnen de stad, op de peene van 3 car.g., in drieën te delen.

Geen mest etc. in de stadspoorten en elders, 1565

punt 60 Van mest in de stadspoorten niet te werpen

Niemand zal zijn as, mest, vuilnis, slijk, aarde, gruis of andere drek of onreinheid gieten of storten noch voeren noch werpen voor, noch in de stads poorten, noch ook door de voors. stadsmuren of in de grachten van dezelve stad werpen of stoten in eniger manieren. Op de peene van 3 oude sch., te delen als voor.

fol. 28 Van vuilnis niet stroomwafwaarts in de Dieze te werpen

Geen vuilnis in de Dieze, 1565

punt 61 Van vuilnis in de Dieze of stroom niet te werpen

Zie boven, geen vuil, drek, slijk, vuilnis, steen, kalk, gruis, hooi, stro, mest, pensen, 'moken' of ingewand van beesten, gestorven beesten en dergelijke in de Dieze binnen en buiten de stadsvesten, door de goot gaten van de muren of straten, noch uit de huizen, kameren, vensters of deuren. Idem wat betreft onreinigheid komend van nastelmakers, looiers, bontwerkers en dergelijke natiën. Dit alles ten nadeel van de Dieze of muren.

Op de peene van 3 oude schilden, gedeeld als voor, en verwijdering van het gruis

fol. 28vo en onreinigheid op dubbele kosten. Uitgezonderd dat de looiers en dergelijke natiën hun kalk wateren wel mogen laten uitlopen en hun huiden weken en spoelen in de stroom.

De Dieze niet versperren, 1565

Van de Dieze aan de Vismarkt of kraan niet te versperren

Niemand van binnen of buiten de stad mag de Dieze versperren of toeleggen met enige hooi pleyten, turf pleyten, houtskolen, schepen die met steenkolen, kalk of leien geladen zijn, of ook met enige schepen, schuiten, pleiten, dammen, manden, korven, die zij laten in het midden van dezelve stroom, op zoveel plaatsen en breedte dat men daarover gerieflijk passeren kan, varen, keren, 'weynden' en repasseren. In het bijzonder aan of omtrent de kraan, zodat alle schepen, pleyten of andere schuiten met graan of goed die aan of naast de voors. kraan en door

fol. 29 de Korenbrug of daaromtrent te doen hebben, ongehinderd kunnen passeren en repasseren tot hun gerief en gemak. Op de peene van 1 oud schild, te delen ...

Geen versperringen in de stromen en grachten, 1565

punt 63 De gemene stroom aangaande

Niemand zal in de stromen en stadsgrachten binnen en buiten de stad tot de Maas toe gebroken schepen, pleyten, schuiten, balken, planken of andere dergelijke gezonken houteren leggen, maar de Dieze en stadsgrachten zuiver houden en ze hun breedte en diepte laten behouden.

fol. 29vo Op de verbeurte van een oud schild en de gezonken schepen etc., te ruimen binnen acht dagen, alsnog op de verbeurte van 3 oude schilden. Verder al het zand, aarde en andere onreinigheid te ruimen.

In latere hand: mandenmakers zullen geen banden of rijshout in de Dieze te weken leggen.

fol. 30 punt 64 Verbod op het versperren, bezetten, betimmeren, benauwen of bekommeren van de Dieze binnen en buiten de stad met palen, balken, planken, staketten, trappen of dergelijke houteren, teneinde dat de schepen, schuiten, pleyten daar kunnen passeren en repasseren.

Wanneer er iemand is die dezelve stroom 'becladt', betimmerd of geëngd heeft met alzulke onbehoorlijke timmeragie en 'uutstepelen, hoender cauwen, waschuysen, brouwerijen, palen, balken, trappen of 'metseryen', die geen 'behoedt van deser vooirs. stadt onder den comme segel' heeft, is schuldig al deze

fol. 30vo constructies af te breken, uit en in te trekken van en uit de Dieze en deze weer te repareren en in oude staat te herstellen, zodat de stroom onbelemmerd is.

De voors. trappen en palen te stellen naast en binnen de eigen erven of werven, vier voeten in de breedte waar de stroom breed is, en anders niet.

Aangaande de timmeragiën met 'seleryen, uuyt- oft overstepelen en andere 'heynselen', zal een iegelijk gehouden zijn die te stellen en te maken op zijn erf van zijn huis of achterhuis, ten ware dat hij enig bescheid als voor heeft. Op de verbeurte van 3 oude schilden en daarenboven

fol. 31 het opruimen van de constructies en afval binnen 14 dagen, etc.

punt 65 De wegen en poorten aangaande

Geen balken, planken of ander hout, getimmerd of

fol. 31vo ongetimmerd, op de dijken, wegen, in de poorten, binnen en buiten de voors. stad.

Geen hout in de Dieze, 1565

punt 57 Geen hout in de Dieze te leggen

Niemand van binnen of buiten de stad

fol. 32 zal mogen leggen enige vlotbalken, 'claphout' of enige andere planken of houteren in de Dieze, langer dan acht dagen voor zover dat doenlijk is, op een peene van 1 oud schild. Het hout moet gelegd worden in de wiel bij de Orthenpoort, in de gracht van de Lange Brug, of daaromtrent. Men zal daar een weg moeten laten waar men met een hooipleyt gevoeglijk kan passeren, op de peene van 1 oud schild.

Geen hout op de dijken, 1565

punt 67 Degenen die hun hout op de dijken hebben liggen, moet dit uit de weg leggen, zodat degenen die hun hout uit de stroom willen opslepen dit gevoeglijk kunnen doen, op der peen van een 1 oud schild.

Geen (bedelende) armen in de kerk of elders, 1565

punt 68 Van de armen uit de kerken te blijven

Zie boven.

fol.. 32vo punt 69 Van met schalen niet te bidden of in te gaan

Idem. Alleen staat hier: niet te staan of zitten voor of in enige kerken, noch 'opten roestoel vanden kerchoven'.

fol. 33 Niet langs de deuren gaan met schalen, kommen etc., om penningen of kaarsen, hetzij om peligrimage te doen of op enige heiligen of 'gulden' of zieke luiden, met listige 'scalcheyt ofte bouverye onder tdexele van dueght voetskerende'. Tenzij men toestemming heeft van de schepenen van deze stad.

Vervolg: over het brood en de gezworen meters van koren, hout, kolen etc.

Locatie kruiwagenkruiers, 1565

fol.34vo Van de kruiwagen kruiers

punt 72 Deze zullen hun kruiwagens de een achter de ander zetten op de plaatsen waar zij gewoonlijk staan, zodat zij niemand hinderen.

Niet laden op de Visbrug, 1565

punt 73 Op de Visbrug niet te laden

Zie boven. Alleen wordt hierbij vermeld: het laden of ontladen van zware pakken of lasten, ten nadele van de stad en de brug.

Onderhoud stadsmuren, -werven en -trappen, 1565

punt 74 Van de stadsmuren te maken

fol. 35 Iedereen die een quote of deel in of aan de stadsmuren, werven, trappen of iets anders moet onderhouden, zal verbonden zijn elk jaar of als het nodig is alle 'gateren, schutren aff oft uuytgevallen steenen oft gebroken mueren' of andere werken binnen en buiten deze stad, elk in zijn quote of zijn gedeelte, te maken, metselen, stoppen, verzien en repareren, zodat geen gebrek aan de muur of 'onsterckte', schade of hinder voor de stad ontstaat. Dat zal men aan deze personen op dubbele kost verhalen, op de peene van 3 oude schilden, gedeeld te worden als voor.

Privaten aan de stadsmuren, 1565

punt 75 Van de privaten aan de stadsmuren

Wie privaten heeft staan aan de stads

fol. 35vo muren, grachten of wallen, waarmee de muren of wallen zijn bedorven, zal schuldig zijn die privaten 'oft stillen' die open en nog niet toegemaakt zijn, ; vander stad mueren oft wallen te ruijmen oft doen ruijmen ende toemetsen zonder vertreck oft tegenseggen', op de voors. peene.

Wie echter zekere brieven van de stad onder het groot zegel, zal deze aan de gecommiteerden (er stond eerst: heren schepenen) moeten tonen en daar een kopie van te laten maken, op de peene voors. van 3 oude schilden, gedeeld als voor.

In geval van weigering zullen de gecommiteerden ze laten afbreken op kosten van degene die ze gebruikt en aan wie ze toebehoren.

Vensters aan privaten maken, 1565

punt 76 Van de vensteren aan de privaten te maken

Een iegelijk die privaten of stillen heeft staan aan de Dieze, zal schuldig zijn zijn deuren of vensters aan de 'gateren vander zelve privaten ofte stillen' te maken, hangen of doen maken, of hangen met gehengen

fol. 36 of klinken, ten tijde dat men dit gevoeglijk zal mogen doen en bekomen, teneinde dat ze zo 'leelijcken nyet en liggene', op de peene van 1 oud schild, te delen als voor. En hetzelfde zal door de huurder gemaakt en 'verleet' worden, en de eigenaar te korten.

Privaten binnenshuis, vuil voor de huizen, 1565

punt 77 Van privaten in de huizen of kameren te hebben en geen onreinigheid voor iemands huis, deur en soen te brengen

Zie boven: iedereen moet een privaat of stille hebben in zijn huis, kelder of op zijn erfenis die bewaard, bewoond, geoccupeerd of verhuurd zijn, om daarop te mogen gaan en [zijn gevoeg behoorlijk te doen dit is doorgestreept en vervangen door:] de vuiligheid ontvangen waren (?), zonder iemand daarmee tot last te zijn.

Vervolgt met het verbod op het storten van mensendrek.

fol. 36vo in de Dieze of op straat, op hopen, in bakken of zoyen of voor iemands huis, deur, poort of erfenis, op de peene van 3 oude schilden, te delen als voor.

Hierin zijn uitgescheiden twee kameren die bewoond worden door diverse huysluydens. Die mogen volstaan met één privaat of stille, gemeenschappelijk te gebruiken.

Elke kelder die bewoond wordt moet een privaat of stille hebben.

Wanneer de privaten of stillen vol zijn, moeten zij zo snel mogelijk worden geveegd en gereinigd. Anders zal de heer dit mogen doen, op dubbele kosten en de peene voors., te verbeuren door de gebrekkelijke.

Stillenvegers, 1565

Van de stilvegers ['en mosselluydens]

Alle stilvegers en mossellieden moeten

fol. 36vo de drek in hun pleyten, schuiten of karren niet uitstorten etc. op de straten, stegen, wegen, of in de Dieze, noch ook enige trappen, muren of wallen binnen de stad of in het vrijdom daarmee te 'onreynigen' of het daar te laten liggen, maar die te zuiveren, maar zij moeten het wegdragen in de schuiten en het niet van boven de muren of trappen in dezelve

pleyten of schuiten te laten lopen, en die buiten de stad te varen, ontladen en benedenstrooms laten, aan gene zijde van de stroom van de Lange Brug aan de Orthense zijde en buiten de hekel 'opt mere' van de stad, waar zij het mogen lossen en uitstorten, en nergens anders. Op de peene van 3 oude schilden.

punt 78 Van de stilvegers [en de mosselluydens doorgestreept]

Alle stilvegers

fol. 37 en hun helpers zijn schuldig niet te vegen voordat de klok van de Sint Janskerk 's avonds tien uur heeft geslagen en op te houden om vier uur na middernacht. Zij zullen niemand weigeren of afpersen of werk dat zij begonnen hebben laten staan, maar volbrengen. Op de peene van 3 oude schilden, te verbeuren door de meester die contrarie van dezen doet.

fol. 37vo punt 79 De stilvegers en anderen die drek en andere onreingheid wegvoeren mogen dit niet laten uitstorten, laten vallen etc. op de straten of in de Dieze. Zij moeten dit opruimen en reinigen.

Derhalve zijn zij schuldig de drek en vuilnis voors. van de trappen of leren af te dragen in hun schuiten of pleyten, zonder het van boven de muren of trappen daarin te storten of te laten lopen, en het dan buiten de stad te voeren en benedenstrooms van de Lange Brug te lossen aan gene zijde van de stroom aan de kant van Orthen en buiten de hekel op het 'mere' van de stad. Op de peene van 3 oude schilden.

Ingeschoven briefje: over de verkoop van mosselen.

Alleen mosselen verkopen die gekeurd zijn door de overmans van de viskopers, etc.

De mosselluiden zullen de mossels die bevonden worden niet goed te zijn niet mogen werpen of gieten op de straten of in de Dieze, zowel binnen de stad als in het Vrijdom. Dit vuilnis moet buiten de stad gevoerd worden en gestort benedenstrooms van de Lange Brug aan de Orthense kant. Op de peene van 3 pond payment.

Hopmaten, 1565

fol. 38 punt 80 Over het meten van hop

....

Afvoer van water na het maken van mout, 1565

punt 81 Van mout te maken

Zie boven, alleen staat er dat het water dat van de 'commen' uit de kelders komt mag dragen, gieten en storten in de 'soyen', aler men de mout weer mag begieten. Op de peene van 3 pond payment, gedeeld in drieën als voor.

Verkoop van vis, 1565

Etc. punten 82 en 83 over de verkoop van levende vis en van geweekte stokvis, zie boven.

fol. 39 De stokvis mag ook verkocht worden voor de kamer of het huis van de verkoper, binnen de 'zoijen', en als die niet aanwezig is, binnen vier voeten vanaf het huis of kamer.

fol. 39vo Van de visbanken

Zie boven, alleen wordt hier als locatie gegeven: Binnen Peter Strybosch' hoek, het Cleverblat genoemd, gelijk de hoek van de slijkbak van Cornelis die Raet, Die Merijminne genoemd, twee banken lengte vanaf de soeyen naar de Visbrug toe, elke bank van 7 1/2 voet lengte, en van Peter Mathysen hoek insgelijks twee banken als voor. Op de peene van 3 car.g.

En in de Visstraat of elders in straten van gelijke wijde zal niemand mogen doen of uit zetten zijn tonnen, haring, bokking, stokvis of dergelijke vis of waar, dan maar twee voeten over de zoye. En tot dien ook hun banken niet breder te maken dan twee voeten. Op de peene van 3 pond payment, te delen als voor.

Item de viswijven die met riviervis of andere zeevis omgaan zullen niet verder of wijder fol. 40 mogen uitstaan dan de einden van de voors. visbanken strekken naar de herberg genaamd Bourgoignien, op de peene als boven.

Verkoop wijn, bier en vreemde bieren, 1565

punt 85 Van wijn, bier en andere vreemde bieren tappende

Niemand zal binnen de stad of vrijdom tappen, opsteken, verkopen of uitzenden, in het gros of met kannen, stopen of 'legeren' uitzenden enige wijnen, dranken of andere vreemde bieren, nieuw ontvangen of opgedaan, voor en aleer hij deze heeft laten proeven en waarden aan de schepenen van de stad, die ze waarden op hun prijs en valeur.

fol. 40vo Daar mag men niet van afwijken, op de peene van 12 car.g., te delen als voor.

's Nachts op straat, 1565

punt 86 Van de nachtgangers

Niemand mag op de straten, stegen hoeken op plaatsen gaan staan of converseren met enige lange messen, 'gelavien, gavelijnen', stokken, hellebaarden, bussen, roeren, 'werpbylen', ijzeren of stenen cloten, of andere dergelijke geweren of wapens, nadat de klok van de Sint Jan tien uur 's nachts zal hebben geslagen, zonder licht, brandende lantaarns of toortsen bij zich te hebben. Op de peene van 3 oude schilden, te delen als voor en verbeurte van hetzelfde geweer of

fol. 41 wapen. Hiervan uitgescheiden de heer en zijn dienaren.

Documenten vreemdelingen, 1565

punt 87

Van uitlandige personen die alhier metterwoon komen

Zie boven, moeten wettig bescheid meenemen van de plaatsen waar ze vandaan komen en dat aan schepenen laten zien

fol. 41vo en poorter van deze stad worden.

fol. 42 Etc. geen huizen, kameren etc. te verhuren aan suspecte personen van buiten.

Geen verkoop op zondagen, 1565

punt 89 Op zondagen etc. niet te verkopen of 'verwaren'

fol. 42vo Zie boven, geen kramen, ijzerwerk, boeken, brieven, schilderijen of andere dergelijke dingen verkopen op zondagen of heiligendagen met vigilie en Onze Lieve vrouwe dagen, Heilig Sacrament en Ascensiedagen. Alleen op kermisdagen, uitgescheiden alle 'eetwerck', tenzij tot onderhoud en 'lassenisse' van de mensen.

Verder zal op deze dagen niemand mogen 'verwaren, noch verhuysen, wercken doen oft laten wercken' dan alleen in noodzaak. Op de peene van 3 oude schilden, te delen als voor.

Later bijgeschreven: Wel te verstaan als het op marktdag avond, namelijk 's woensdags en vrijdags heiligen dagen zijn, dat men in zekere gevallen gedurende het vrijdom van de markt in de stad allerhande zaken zal mogen brengen (? moeilijk leesbaar).

Etc., over de verkoop van hout en turf en kwakzalverij op zondagen etc.
Zie boven.

Kwakzalverij, 1565

fol. 43 Wat betreft de kwakzalverij: het gaat om 'eenige quacsalve olie oft andere speceryen' en dergelijke zalven. Op de peene van 3 pond payment.

punt 91 Geen kwakzalver of vreemde man of vrouw die zich kwalificeren als medicijnmeesters of meesterssen zullen enige 'driakelen, metridaten' en andere confecten en zalven, wortelen, poederen, kruiden of andere dergelijke specerijen, hoe men die mag noemen, verkopen, tenzij ze toestemming van de schepenen hebben. Op de peene van 3 oude schilden, te delen als voor en daarenboven arbitrairlijk gestraft te worden.

punt 92 Van bussen of roeren te schieten

Zie boven.

Van buskruit

Zie boven.

Torenwachter is tevens slijkveger, 1565

fol. 44 punt 94 'Vanden koer oft roeper'

Item dat de roeper en koer van de stad samen al het slijk dat op de Markt zal vallen, verbonden zullen zijn bijeen te vegen, te keren en te vegen 'dat zelve soe leelycken nyet en blyve liggen' en opdat de slijkvegers het beter op hun karren mogen leggen en laden. De roeper en koer zullen daarvoor van de rentmeester van deze stad ontvangen samen 4 stuivers alle weken van Bamis tot Pasen, en niet in de zomer, namelijk van Pasen tot Bamis, maar zullen dan toch gehouden zijn het slijk op hopen te brengen zonder meer loon daarvan te hebben, op de peen van 1 pond payment.

Geen slijkvegen op zondagen, 1565

punt 95 Van geen ambacht te doen of slijk te vegen op zondagen of heiligendagen

Niemand

fol. 47vo van de slijkvegers of andere personen zal binnen- of buitenshuis een ambacht doen of met of zonder loon slijk van straten voeren op zondagen of heilige vierdagen, op de peene van 3 pond payment, te verdelen als voor. Behalve wanneer men de generale processie houdt of bij andere noodzaken, dan zullen de gecommitteerden van de stad (er stond heren schepenen) consent en bevel geven om dit te moeten doen. Op de peene voors.

Onderhoud van soyen, 1565

punt 96 'Vanden soyen te makene ende te reijninghen'

Een iegelijk die voor zijn woning, huis, kamer, kelder of erf enige zoyen heeft liggen, die bedekt of gelegd mogen zijn met stenen, housteren of andere 'dexelen', toegemetst of toegemaakt zijnde, langer of wijder dan de ingang van de deur, kelder of poort,

fol. 45 van het huis, kamer of kelder, is schuldig deze zoye op te breken, te 'refunderen' en te maken niet meer in lengte van de voors. ingang van de poort, kelder of deur vereist, of het deksel zodanig te stellen dat men het gevoeglijk altijd kan openen en afnemen.

Dit opdat het water en ander vuilnis daardoor beter kan lopen.

De voors. huurder van dezelve huizen of kameren zal de voors. soye moeten doen maken en repareren op kosten van de eigenaar van het huis, kelder of kamer.
Op de peene van 3 pond payment, te delen als voor.

punt 97 Een iegelijk die soyen of goten voor zij huis, kelder of kamer, poort en erf heeft, zal schuldig zijn deze soyen iedere week één- of twee maal te reinigen en te keren, het slijk en ander vuilnis dat daarin ligt daaruit te trekken en dat op een hoop of op de straat bijeen te 'scarren ofte te kerene', teneinde dat het water door de voors. zoyen zijn koers, loop en gang te beter mag hebben, opdat dezelve soijen zo lelijk, schandelijk en
fol. 45vo onbekwaam niet zien en liggen, blijvende ongeveegd, tot grote schade en oneer van de stad en tot verdriet en achterdeel van de nageburen, op de peene van 1 pond payment, te verbeuren door wie contrarie daarvan doet, en in drieën te delen als voor.

punt 98 Als het gebeurt dat enige van de voors. eigenaren of huurders van de huizen, kameren, kelders of erven enige soyen of goten hebben met stenen, houten of andere deksels die onbehoorlijk zijn gemaakt of gebroken, of dat de grond onbehoorlijk is gehoogd boven de behoorlijke waterpas, of in voege dat de naaste geburen aan de ene of andere zijde wonende daarbij grotelijks geïnteresseerd waren of gebrek hadden ten aanzien van een iegelijk, en deze goten zijn niet opgemaakt, gerepareerd, gereinigd of geveegd. In die gevallen zal degene die in gebreke blijft zo vaak hij daarop wordt bekeurd, verbeuren de peene van 3 pond
fol. 46 payment, gedeeld te worden als voor.

Later bijgeschreven: de straatmaker zal de gebreken verhelpen, op kosten van degene die in gebreke is gebleven.

Verhogen van straten, 1565

punt 99 Van de straten te verhogen en op te breken

Niemand mag enige straten of stegen binnen of buiten de stad en haar vrijdom verhogen ('verhuegen'), opbreken, hogen ('hooghen'), betimmeren of anders maken ten nadele en interest van de stad of medeburgers en nageburen, anders dan die van rechtswege en na gelegenheid 'des gronts oft plaetse behoiren beseten, betimmert ende bewoent te wordden', ten waar dat hij daar af autentiek bescheid had dat hij de rentmeesters (doorgestreept: schepenen) kan laten zien zonder enige weigering wanneer hij daarom verzocht zal zijn. Op de peene van 3 car.g., te verbeuren en te delen in drieën als voor en daarenboven weer op te maken in de oude staat zoals het behoort.

Later bijgeschreven: bij weigering zullen de rentmeesters hetzelfde mogen doen maken op dubbele kost van de gebrekelijken.

Opbreken en graven in straten, 1565

Afhouwen bomen

fol. 46vo punt 100 Van 'meyen' te halen, straatstenen op te breken, bomen of 'meyen' afhouden

Niemand mag opbreken, opgraven of kuilen maken door hem zelf of iemand anders van heurentwegen voor zijn huis, kamer of woning binnen of buiten de stad of vrijdom in enige straten, stegen, stenen of keien uit te breken, te trekken of los te maken. zonder toestemming van de rentmeesters (schepenen doorgestreept) van de voors. stad, om daarin enige bomen, 'meyen', stellagiën, houderen te zetten of stellen. Noch ook dat niemand de goede luiden hun bomen, meyen, takken, rijs of ander hout mag afhouden, breken, halen of nemen, zonder consent, wille wete van de eigenaren vandien. Wie contrarie vandien anders heeft gedaan, zal

fol. 47 3 ponden geven, te delen als voor, en daartoe te betalen het gebrek en schade die hij aan de eigenaar of stad heeft veroorzaakt aan de stenen, keien, afhouwing of breking van de bomen, takken of meyen gedaan, op de peene voors., gedeeld in drieën, en daartoe gecorrigeerd te worden.

Afbreken heiningen, 1565

Stelen van fruit

punt 101 Van 'heijnsele' niet af te breken, appelen of peren niet te nemen

Geen heinselen muren, hout en tuinen af te breken, halen, nemen, schenden of 'ontvrijen', geheel of ten dele. Te weten op

fol. 47vo Die Dungen, Orthen, Hintham of Vrankenhofstad of binnen deze stad of elders, noch op of in kloosters, gasthuizen of Heilige Geest erven te beschadigen of hen van hunnen heiningen te ontvrijen en het recht dat daarvan competeert te nemen, noch ook van hun fruit, appels of peren en dergelijk ooft te 'priveren' of afhandig te maken bij dag en nacht in enige manieren. Op depeene van 3 car.g., te verbeuren en gedeeld te worden als voor.

Geen varkens in het veld of binnen de stad, 1565

punt 102 Van varkens uit het veld of weide te houden

Niemand binnen en buiten de stad en in haar vrijdom gezeten, mag zijn of andere luidens varkens tot geen tijden binnen of buiten het vrijdom van de stad laten lopen, gaan of drijven in of op de erven, kampen en wegen van de goede luiden, tot schade, hinder of belet van de goede luiden,

fol. 48 hetzij in hun weiden, haver, dijken en gronden van erven of kampen om wroeten en het gras daarop af weiden, tot groot achterdeel en schade van de eigenaar of huurder. Op de peene van 3 car.g., te verbeuren en gedeeld te worden als voor, en daartoe te reformeren de schade of hinder die de varkens gedaan hebben.

Afvoer van slijk, 1565

punt 103 Van enig slijk op enige bruggen af aan de werf van de Dieze niet te mogen brengen Niemand mag vuilnis, slijk, gruis, steen. aarde en dergelijke onreinigheid brengen, storten of gieten op enige bruggen van de stad, noch onder bij de kraan of daaromtrent. Noch ook zullen de luiden die wonen vanaf de Visbrug tot de Boom toe wonen voor noch op de straten aan de werf van de Dieze mogen brengen

fol. 48vo enig slijk en onreinigheid, maar dat dragen en storten achter en aan de stadsmuur of wal die daar gemaakt is, of anders hetzelfde slijk in geordineerde slijkbakken te brengen, op de peene van 3 pond pajment, te delen als voor.

punt 104 Van poorter te moeten worden

....

fol. 49 punt 105 Over het spreken van afdragende woorden of nieuwe tijdingen voortbrengen

fol. 49vo

Vlasmarkt, 1565

punt 106 Van de vlasmarkt

Die zal gehouden worden in de Kerkstraat, beginnend vanaf of omtrent de Swaen aldaar, strekkende naar het Crullen straatje, de een na de ander staande, om hun markt en vlas veyl te houden en

fol. 50 te dragen in het midden van dezelve straat en nergens anders, zodat de wagens en paarden van de goede luiden aan beide zijden kunnen passeren en repasseren. Of anders voor hun huizen of woningen te moeten blijven, op de peene van 3 pond pajment, gedeeld te worden als voor.

Sint Maartensvuren, 1565

Spelen op stadsmuren

punt 107 Van Sint Maartensvuren of op de stadsmuren niet te spelen, of 'heynsele' of stenen te nemen of te breken

Zie boven.

Aangevuld met: Geen stenen of keien uit de straten nemen of trekken en ook met hete kolen van vuren en 'spuysssele' daarop liggend, smijten en geluid maken, in zulker voegen dat de keien en stenen bedorven en verloren worden, tot schade van de stad. Later bijgeschreven: op de peene van 3 pond payment, te delen als voor, en gecorrigeerd te worden.

Verder zich niet laten vinden met 'getallen oft societyt' om te gaan spelen op de stadsmuren, poorten, vesten, wallen of andere muren en gebouwen van de stad, dan alleen degenen die daartoe gecomitteerd zijn.

Niet de muren of 'heymsselen' van de stad in stukken houwen of af te breken, noch ook de stenen van de stadsmuren of andere edificien die aan de luiden toebehoren te nemen of weg te dragen, te breken of in de grachten of vesten te werpen of te stoten.

Doorgestreep: noch ook op dezelve muren, wallen of andere heynsselen, bomen of beneden hun 'gevoech' te doen.

Wie contrarie doet,

fol. 51 en schade toebrengt aan de stad of andere luiden, verbeurt de peene van 6 car.g. (er stond eerst: 3 pond payment), te delen in drieën.

punt 108 Van in de stadsgrachten niet te mogen vissen of ook te rijden

Zie boven.

Putten op Markt en elders, 1565

'Vanden putte opter Merckt ende oyck anderswaer staende'

fol. 51 vo Niemandzal enige vuilnissen, dode beesten, hout, steen, kalk, beenderen, onreinigheid of andere dergelijke 'nocivelycke dinghen' te werpen, dragen, doen dragen of werpen in de put, zowel op de Markt als anderszins binnen deze stad staande, tot gerief van alle burgers of ingezetenen gemaakt, op de peen van 3 ponden pajment. Noch ook omtrent dezelve put enig vuilnis of drek te dragen of te werpen, noch zijn water of gevoeg aldaar te doen, noch ook de emmers roekeloos te laten lopen door degenen die daar puttende zijn, teneinde dat die emmers of ketens niet gebroken of 'verruekeloest en wordden' en opdat het water of de put daarbij niet 'gevelst en wordden' door zijn toedoen. Op de peene van 1 pond payment of zijn opperste kleed, te delen als voor.

Opslag van zout, 1565

punt 110 Van zoutbrieven

Niemand, schipper of ander, zal zou mogen lossen of opdoen in zijn huis of kamer om weer

fol. 52 te verkopen, tenzij hij een zoutbrief heeft getoond aan de schepenen, alsdat het zou is gezoden van goed oprecht zout, op de peene van 6 g.
Etc. ...

Tochtsloten, 1565

punt 111 'Van tochgraven'

Niemand mag enige tochtgraven rondom en naar de stad komende opgraven of laten opgraven en ruimen op drie roeden 'weghs' na de voors. stadsgrachten of stroom, op de peene van 6 car.g., te verbeuren en te delen in drieën.

Schepen, 1565

punt 112 Van kool-, kalk- 'maess'- en riet schepen te lossen

fol. 52vo Kool- kalk, leidak schepen en Maasschepen binnen deze stad geladen komende, zijn schuldig zodra ze gelost zijn terstond te vertrekken en plaats in de stroomte maken en uit de weg of buiten het verlaat te varen. En insgelijks ook de rietschepen die met riet geladen zijn en binnen de boom komen, zullen niet mogen lossen om dat aldaar te laten staan, langer dan 14 dagen, ten waar met toestemming van de rentmeesters. Op de peene van 3 pond pajment.

Opslag van hout langs het water, 1565

punt 113 Van de boom af tot aan het Verengat toe geen vlothout te slepen

Niemand zal enig vlothout of ander hout langs de wateren, vlietende binnen de stad op het land slepen of opdoen vanaf de boom tot het verengat toe, op de peene van 3 pond payment, te delen als voor.

Afmetingen van luifels, 1565

fol. 53 punt 114 Van de 'leijven' en van voorts doen vandien

Niemand zal zijn luifels of andere uitsteeksels hoger en breder uitsteken of maken, noch presumeren verder voorts te doen, te stellen of te zetten voor noch aan zijn huis of kamer, dan zulks naar de eis van de kamer of huis behoort of van oude tijden onbekreund gewoonlijk is geweest van doen, zonder iemand te kort te doen of te beletten. Wie contrarie dit heeft gedaan, zal het gebrek repareren en hermaken in zijn behoorlijke oude staat, in zulker voegen dat de burenen niet gehinderd worden. Alles op de peene van 3 car.g. gedeeld in drieën als voor.

Verbod op spelen in kerken e.d. , 1565

punt 115 Van in de kerken en op de kerkhoven en andere godshuizen niet te mogen spelen
Zie boven.

Verbod op spelen op het raadhuis, 1565

Verbod op doen van behoefte bij het raadhuis

fol. 53vo punt 116 Op het raadhuis niet te spelen

Item dat niemand zal mogen spelen, 'colfven, noch dollen, coothen, rabauwen' of enige andere insolentie

fol. 54 maken, zijn water of gevoeg doen of iets onbehoorlijks hanteren op of omtrent het raadhuis en schrijfkamer van de stad, noch met stenen of slijk aldaar te werpen, noch in de

vensters of op het leidak te klimmen of te zitten, of aldaar iets te breken, op de peene voors. (= 7 stuivers (er stond eerst 24 st.) of verbeurte van het opperste kleed), gedeeld te worden als voor. Maar aangaande de buitenluiden die hier hun water of gevoeg maken, zij zullen verbeuren 6 st., te delen als voor. Behoudelijk dat men eerst zal stellen in schrift, op blik of anderszins, ter plaatse waar de rentmeesters van de stad dat ordineren zullen: 'hier en mach nyemant syn gevoech doen oft water maken opte peene van sess stuvers'.

Verbod op spelen op andermans erven of erven van kloosters, 1565

punt 117 Van op iemands erven of kloosters erven niet te spelen

Niemand zal mogen gaan of staan om te spelen 'met verlinghen, carthen, den bal te slaen en den cloot werpen op doelen oft papegayen te schietene', of andere dergelijk 'nocyvelycken spelen te hanteren' of houden op kloosters of in goede liedens erven, hoven, of beemden, zowel binnen als buiten de stad of vrijdom zonder toestemming van de eigenaar, op de peene van 3 pond payment.

Geen schaapsvellen drogen op het Sint Jans kerkhof en bruggen

fol. 54vo punt 118 Geen schaapsvellen drogen op het Sint Janskerkhof of enige bruggen

Geen schaaps- of lamsvellen of andere dergelijke vellen brengen om te drogen of op te kloppen en stank te verspreiden op het Sint Janskerkhof of muren of traliën derzelve, of op enige bruggen. Op de peene van 3 pond pajment.

Opruimen van begroeiing bij de stroom en tochtgraven, 1565

punt 119 Van de bossen van de stroom te ruimen

Wie op enige erven aan of omtrent de gemene stroom en 'tochtgraven', binnen en buiten de stad en haar vrijdom, enige bossen, bomen, 'stravelgien' (= struweel) of andere stokken en rijs hebben staan, waardoor de voors.

fol. 55 stroom en tochtgraven belet en behinderd worden in hun breedte, loop en diepte van het water. Degenen die hun erf bij de stroom hebben zullen gehouden wezen dit alles af te houwen en te ruimen binnen 14 dagen na deze publicatie, zodat de stroom en tochtgraven niet verlanden en verzanden, op de peene van 3 oude schilden, te delen als voor. Als iemand in gebreken blijft zullen de heren dit mogen laten doen op dubbele kosten van degene die in gebreke is bevonden.

Geen lawaai in kerken tijdens de dienst, 1565

punt 120 Van in de kerken onder de missen en sermoenen niet te mogen gaan 'clappen' of wandelen

Zie boven.

punt 121 Idem.

Ijken van maten en gewichten, 1565

fol. 56 punt 122 Van gewichten en maten

Niemand die zich geneert met enige gewichten, schalen, maten of ellen, tinnen of metalen kannen of houten maten groot of klein,

fol. 56vo hetzij smidsmaten of muldersmaten en pannen, meten of wegen of nering daarmee doen, zonder dat die maten en gewichten rechtvaardig zullen zijn geijkt, gepegeld, gemeten,

getekend en 'gelyckt' met de stads gerechte tekenen en maten, door de ijkmeesters die daartoe zijn geordineerd. Op de peene van 3 oude schilden te verbeuren en in drieën gedeeld.

punt 123

Item, wie maten en gewichten hanteert die niet getekend of gepegeld zijn, moet deze brengen ten huize van de gezworen ijkmeesters van de stad, zodat zij ze kunnen tekenen, ijken, pegelen en meten,
fol. 57 zowel nieuwe maten, gewichten, ellen en schalen als oude versletene of die vergaan zijn, zo verre zij die niet willen breken. Op de peene voors.

punt 124

Item in wijnhuizen, brouwerijen, herbergen of taphuizen, kramers huizen e.d. moet met geijkte, gepegelde en gemeten maten, stenen of metalen kannen etc. gemeten, getapt etc. worden. Op de peene van 3 oude schilden, te delen als voor.
Etc. over maten en gewichten.

fol. 58vo punt 128

De ijkmeesters zijn op hun eed verplicht om zo dikwijls als het hun goeddunkt om te gaan naar alle plaatsen waar men maten en gewichten gebruikt, om deze te visiteren.
fol. 59 Men is verplicht aan hen alle maten en gewichten te overhandigen. Op de peene van 3 oude schilden, te delen als voor.

punt 129 De ijkmeesters zullen voor hun arbeid of loon hebben: 1 oude zwarte of negenmenneken voor elk gewicht, maat, schaal, tinnen, metalen of koperen kannen voor het tekenen, meten en pegelen. Voor stenen of aarden kannen of potten een halve stuiver. Voor hetgeen maar 'tekenens en behoeft' een halve zwarte en niet meer, zonder iemand te weigeren.

punt 130 Garen en vlas alleen te wegen met geijkte schalen en gewichten, en niet met enige 'ponderen', waarmee grote onrechtvaardigheid geschiedt, op de peene van 3 oude schilden, gedeeld als voor.

Begrafenisgebruiken, 1565

fol. 59vo punt 131 Van de gildekleden op de baren of dode lichamen te leggen
Niemand zal meer gildekleden op dode lichamen of baren van denzelven leggen of brengen als zij op de aarde staan of begraven zullen worden, dan de goede luiden begeren te hebben. Noch ook geen kaarsen op hun eigen autoriteit te nemen of halen, behalve wat de goede luiden van dezelve dode hen begeren te geven.

Op de peene van 3 pond, te delen als voor, te betalen door degene die de kaarsen of kleed zonder 'ontheyt' van de voors. vrienden of goede luiden van de dode heeft gewrocht of na hen genomen, en de restitutie van de kaarsen.

Later bijgeschreven: Item dat niemand de 'rysen ende lyck stroeijen' voor het stoffelijk lichaam zijnde mag wegnemen of slepen, tenzij het lichaam weggedaan wordt ... Op de peen van 1 pond payment, te delen als voor.

Reglementen over de lakennering, 1565

punt 132 Van geen ramen in zijn huis te hebben

Niemand mag binnen zijn huis, erf of plaats hebben enige ramen

fol. 60 vo om daar lakens boven en beneden aan te slaan of te rekken, op de peene van 16 oude schilden.

punt 133 'Van vlocke oft dromme lakenen' niet te verkopen
Etc., deze lakens van 'vlocke oft dromme ende andere cort stoff' moeten eerst zijn getekend, zodat men ze openbaar kent. (Mnd Wb: drom = eind van de draden)

Het luiden van klokken alleen in enkele gevallen toegestaan, 1565

fol. 60vo punt 134 Van klokken niet te trekken

Niemand mag enige klokken trekken of luiden bij dag of nacht anders dan het behoort, tenzij bij consent van de schout en schepenen, op de peene van 4 oude schilden, te delen als voor, ten ware in noodzaak of in brand of wanneer de wachter vuur ziet, dan zal men ze betamelijk mogen kleppen of dat met goede manieren roepen en te kennen geven, zonder daaraan te misdoen.

Reparatie van trappen, bakken en werven door de blokmeesters, 1565

punt 135 Van de blokmeesters de trappen aan de werven die vervallen zijn te maken

De blokmeesters binnen de stad zijn gehouden ieder in zijn 'bedryve ende residentie' de trappen, bakken en werven die vervallen, bedorven of vergaan zijn te laten maken als het hen goed dunkt en het van node is, ten grieve en profijt van een iegelijk binnen de stad.

Nadien dat de trappen,

fol. 61 bakken en werven gemaakt zijn, zullen de goede luiden een penning moeten afstaan volgens de zetting. Wie weigert verbeurt de peene van 3 pond payment, te delen als voor. De blokmeesters zullen de namen van de onwilligen en de bedragen doorgeven aan de schout en schepenen, die hen dubbele kosten zullen opleggen.

Ijzeren tralies voor goten en soijen te maken door de blokmeesters, 1565

fol. 61vo punt 136 Van ijzeren tralies te maken

de blokmeesters zijn ook schuldig aan en voor alle goten en soijen, zowel aan de stad, kloosters en andere huizen, die aan de Dieze liggen, zekere goede ijzeren tralies te maken, sterk en eng, ten einde dat het slijk en andere onreinigheid uit de soijen of van de straten niet door de gaten of tralies kan stromen.

Over deelname aan de processies door leden van de ambachten, 1565

punt 137 Van de ambachten in het harnas en de ommegang te gaan

Item de goede mannen en gezellen van de ambachten van de stad en vrijheid moeten op kermisdag om acht uur 's morgens in hun herbergen zijn geordineerd, teneinde om als de klok van het raadhuis negen uur geluid heeft en hen kennis of wete door de ingebieders is gedaan, fol. 62 in goede orde, de een na de ander, en als eerlijke en vrome geschikte burgers in de processie te volgen in hun harnas en met andere goede geweren, ter ere Gods en zonder enige insolentie. Op de peene van 3 car.g.

Overjarige en oude personen of anderen die een goede wettige 'excusatie' hebben onder verlof van de heer, zullen nochtans in hun kleren om te gaan, voor zover ze niet ziek zijn.

Geen drankgebruik tijdens de processies door gildeleden, 1565

punt 138 Niemand zal iemand van de ambachten of schutten in de ommegang van de processie mogen roepen, bier of wijn schenken, vragen om te drinken, maar

fol. 62vo ze ongemolesteerd en in goede orde in hun omgang laten gaan, zodat de processie door de schenkers niet wordt opgehouden, op de peene van 1 pond payment.
In marge, doorgestreept: ten ware dat men in de processie stil staat en iemand van de ambachten of schutten dorst heeft.

Schieten tijdens de processie, 1565

punt 139 Geen lood schieten met bussen tijdens de omgang of processie.

Verbod op bepaalde spelen tijdens de processie, 1565

punt 140 Van de 'rochsteckeren' [bijgeschreven: en andere spelen]

Zie boven.

Spelen die genoemd worden: de roch steken, 'ofte dair aff speelen', de wolf jagen of vangen, of van de 'pater van Ruckendael, villers, steenders oft dyer gelycke oneerlycke speelen', in of buiten de processie,
fol. 63 of in de nacht.

Niet gaan mommen, geen wapens of vanen uithangen etc., 1565

punt 141 Van niet te gaan mommen of schenken

Niemand zal mogen gaan mommen of schenken met bedekt of onbedekt aanzicht, aan hebbende enige geestelijke klederen, van kappen, koorklederen of dergelijke habijten, noch ook op gestelijke of wereldlijke personen van binnen of buiten de stad gezeten iets te spelen of enige opspraak of oproeping met woorden of met werken te doen, noch ook enige vanen of wapens oneerlijk of schandeloos uit te hangen uit of voor enige huizen of kameren waar ze zouden willen teren of drinken,

fol. 63vo in enige manieren, in oneer en kleinigheid van een iegelijk en de justitie. Op de peene van 3 car.g., te delen als voor, en daartoe nog arbitrairlijk gecorrigeerd te worden.

Geen meisjes van gilden op het Sint Janskerkhof rond de kermis, 1565

punt 142 Van de 'meyskens' van enige gilden uit de Sint Janskerk te blijven onder de dienst.

Niemand van de burgers of ingezetenen zal voor of na de kermis zijn kinderen of meisjes van enige gilden mogen laten gaan of laten leiden op het Sint Jans kerkhof onder de dienst Gods, om gezien te worden, maar daaruit te laten blijven, teneinde dat de dienst Gods daarbij niet behinderd of verkort wordt, op de peene van 3 pond pajment, te verbeuren door de ouders van de meisjes of kinderen., te delen als voor.

Over meel en brood, 1565

Volgt een aantal keuren over bakkers en voorschriften over het brood.

fol. 64 punt 144 Geen meel van rogge, tarwe en weit vermengen met meel van boekweit, gerst, haver, bonen, erwten of wikke, of dergelijk koren of graan of zemelen. De zemelen van weit niet te doen of te bakken onder roggemeel

fol. 64vo punt 145 Item de bakkers of bakkerssen mogen geen brood bakken in de vorm of op de manier van Brussel. Elk brood moet zijn behoorlijk gewicht hebben, volgens de proeve die daarvan is gemaakt.

fol. 65vo punt 148 Zij mogen hun witte of roggebroden niet voor meer verkopen dan zoals het brood gezet zal zijn naar de valeur en de waarde van de rogge door de gedeputeerden 'opten gerechten merckt dach', tot de volgende marktdag toe, tot het uur van de roggemarkt, te weten één uur, of de zetting vandien. Op de peene van 6 car.g., te delen in drieën als voor.

fol. 66 punt 149 Bakkers of bakkerssen zullen schuldig zijn voor de weegmeesters of keurmeesters hun kameren, kelders en dergelijke plaatsen te openen, waar men brood zou kunnen verbergen, om hun roogeboden en wittebroden te visiteren en wegen. Op de peene van 6 car.g. en correctie naar gelegenheid van zaken.

punt 150 Item bakkers of bakkerssen zullen schuldig zijn hun 'tafelbroot' dat zij bakken voor de burgers in ingezetenen van de stad of dat ze voor zichzelf bakken om te verkopen, te wegen, achtereenvolgend de proeve die daarvan is gemaakt door de keurmeesters.

fol. 67vo Van de bakkers en de molenaars hun koren en graan niet te mengen

Geen rogge vermengen met tarwe of weyt of andere granen.

fol. 68 punt 155 Van koren of zakken die bij de molenaars verloren zijn

Dat wil zeggen, zakken graan die zijn opgehaaldom gemalen te worden, maar verloren of bedorven schijnen te zijn. De molenaar moet dan compenseren.

fol. 68vo punt 156 Van de molenaars en zakkendragers op de Markt niet te komen

Molenaars, hun dienaren en zakkendragers zullen niet mogen komen op de Markt van de stad of daaromtrent en ook niet op de Korenbrug, korenmarkt of elders bij wagens, karren, schepen of schuiten met koren of graan

fol. 69 geladen zijnde, die dat hier komen verkopen, ten tijde van de korenmarkt.

Zij mogen niet kopen of verkopen.

punt 157 Van de zakdragers en karliedens

...

Zakdragers, 1565

fol. 69vo punt 157 (2 maal) Zakdragers zijn geen gilde; iedereen mag hier zakken dragen etc. om loon.

fol. 70 punt 158 Iedereen mag goederen dragen, voeren, bearbeiten etc. Zakdragers en karsluiden mogen niemand weigeren om te dienen voor een redelijk loon.

punt 159 Niemand van de zakdragers, karsluiden of slijkvegers zal mogen loten om iemand te dienen, tenzij met toestemming van dezelve.

fol. 70vo Zij zijn schuldig om voor een loon voor iedereen te werken.

Handel in graan, 1565

punt 160 Van de burgers en ingezetenen van deze stad om op marktdagen en uren eerst rogge te kopen voor hen zelf

Dat duurt van twaalf uur tot de klok op het raadhuis

fol. 71 een en een half uur heeft geslagen.

Etc. regulering van de graanhandel. Men wil het maken van prijsafspraken en voorraadvorming (om de prijs op te drijven) voorkomen.

fol. 72 punt 164 Wie met koren, rogge of andere granen op de markt binnen deze stad komt, moet ter behoorlijker ure zijn zakken, buidels of andere monsters openen, ontbinden en goed tonen, zodat een iegelijk behoorlijk kan kopen of verkopen, zonder insolentie op de markt te maken.

Behoudelijk dat de korenkopers in de stad hun markten zullen mogen houden, zoals zij vanouds gewoon zijn geweest.

fol. 72vo punt 165 Een iegelijk die graan brengt binnen de stad om dat te verkopen buiten de marktdagen, zal dat openbaar verkopen voor het stadhuis op de Markt aldaar, ter plaatse waar het degene die het koren brengt goeddunkt.

fol. 73 Onverkocht graan zal men buiten de stad of op de zolders of in huizen brengen. Op de peene van 3 oude schilden en daartoe gecorrigeerd te worden.

Opslag van hout op straat en voor de huizen, 1565

fol. 74vo punt 169

Van balken of hout op de straten niet te mogen leggen

Niemand binnen de stad wonende mag houteren of balken binnen de stad op de gemene en openbare straten, stegen of wegen leggen, behalve binnen en voor hun huizen of woningen, binnen de 'soijen', zonder iemand daarmee hinderlijk te zijn, op en bijeen gestapeld tot hopen. In zoverre daar geen soijen zijn en zij ruimte genoeg hebben, zonder iemand te 'vercortteren', zullen zij hun hout, balken en planken aldaar mogen leggen en opeen stapelen, vier voeten van en aan hun huizen of woningen.

In zoverre de straat wijd of ruim genoeg is, zonder de wagens hun koers of passage te hinderen, zal een iegelijk zijn hout vrijelijk zonder klachten van iemand op de straat mogen leggen, in zoverre de wagens van beide zijden gevoeglijk

fol. 75 kunnen passeren en repasseren, en anders niet. Op de peene van 3 car.g. te verbeuren en te delen als voor.

Ruimen van de Aa tot Berlicum, 1565

punt 170 Van de stroom van de Aa tot Berlicum toe

Een ieder is gehouden de stroom de Aa komend van Berlicum door het vrijdom van Dungen naar deze stad, te vegen en te ruimen en doen ruimen het toe- of aflopen van de Aa van alle impedimenten daarin. En daartoe ook de openen en te ruimen de 'graven' van hun erven die verstopt en toegelegd zijn, in zulker voegen dat de stroom en de tochtgraven hun behoorlijke rechte koers en loop mogen hebben en dat het water van alle beemden of weiden lopen en ruimen mag.

Zo wie hierin gebrekkelijk zal bevonden worden, zal verbeurd hebben een peene van 30

fol. 75vo stuivers, te delen in drieën als voor, en hij moet het gebrek repareren, anders zullen de dubbele kosten voor de reparatie door de heer op hem verhaald worden.

Maten en ijken, 1565

punt 171 Van sesteren, lopenen en andere korenmaten

Deze maten moeten van nu af aan op één grootte en wijdte gehouden worden, zonder enig bedrog, door degenen die daartoe zijn aangesteld door de ambachten van de korenkopers en andere en door de stad.

fol. 76 punt 172 De voors. zesters, lopenen en andere maten moeten zo groot en klein gemaakt worden en geijkt van goede stof en droog hout en op één grootte en wijdte, door degenen die daartoe bekwaam zijn. Dezelve sesters etc. zullen zo veel groter en wijder worden gemaakt en geijkt dat men bij het meten van het koren en andere granen 'geen hoopselen, groot noch cleyn', toe zal mogen geven, werpen of nemen. (Mnd Wb: hoopsel = toegift) Op de peene van 6 car.g., te verbeuren als voor.

punt 173 Over het werk van de ijkmeesters, die verplicht zijn alle maten te ijken en te branden op behoorlijke tijden.

fol. 76vo punt 174 De ijkmeesters zullen maar één brandijzer hebben, hetwelk driekantig moet zijn, wel 'gefationeert'. De gecommiteerden van de stad zullen ook een 'principale brantijseren' in hun bewaring hebben, om daarnaar de ander als het nood is te maken. Op de peene voors. en gecorrigeerd te worden door de schepenen.

punt 175 Over het loon van de ijkmeesters.
Etc. over het gebruik van geijkte maten.

Korenmarkt, 1565

fol. 78 punt 178 Van de korenmarkt

De korenmarkt wordt gehouden op de weekmarktdag, op en langs de straat vanaf het huis genaamd De Wildeman tot aan het hoekhuis of trap toe, strekkende aan de brug tegenover de straat van de Sint Janspoort en nergens anders opdat de wagens en karren en de goede luiden hier door deze straat en over de brug des te beter kunnen passeren, op de peene van 1 pond pajment, te delen als voor.

Geen spelen onder de Korte Kameren en aan de put op de Markt, 1565

punt 179 'Van rabauwen oft jongeren onder de cortte cameran ende put aldaer nijet te spelene'

Item dat geen jongens, rabauwen,

fol. 78vo vagebonden of andere deugnieten, zich ophouden, schuilen, spelen, 'tuijsschen' (= dobbelen of een of ander hazardspel) of andere boeverij en insolentieën hanteren of doen onder de korte kameren, aan de put op de Markt als ook op kerkhoven, stadsmuren of elders binnen deze stad. Op de peene van 1 pond payment, te delen als voor, en in gebreke vandien arbitralijk gecorrigeerd te worden.

punt 180 Van de ouders of toezinders die de breuken of peene 'generalyck' van de boden en kinderen moeten betalen

Etc., over de betaling en voldoening van keuren en breuken.

Controle op het schoonhouden van de Dieze, 1565

fol. 80 punt 183 Visitaties met een schuit met de dienaars te doen

Opdat men de voors. stroom beter zal zuiveren en rein houden is geordineerd dat de dienaren van de korte roeden met een schuit te allen tijde mogen varen om visitatie van alle onreinigheid, hopen gruis of andere impedimenten

fol. 80vo van de stroom dat door de 'gootgateren', privaten of van steigers, trappen of achterhuizen geworpen is of daar gelegen is. Zij zullen de eigenaren of gebrekelyken vandien 'becalengieren' en de namen noemen bij de schout of zijn stadhouder, om na de breuk te staan zo het hun goeddunkt, zonder 'becroon' van iemand, behalve dat de becalengeerde of bekeurde 'hen' (= zich?) zullen mogen 'expurgeren' als voor (= zich rechtvaardigen).

Het neerzetten van bierwagens en kruiwagens, 1565

punt 184 Van bierwagens of kruiwagens op de straten niet te laten staan

Brouwers of andere burgers mogen bij nacht en ontij geen bierwagens of andere kruiwagens en karren hebben of laten staan op de gemene straten. Zij zullen die brengen naar plaatsen waar ze niemand hinderlijk zijn, te weten de brouwers wonende aan de Hoge Steenweg zullen hun wagens moeten zetten tegen en achter het huis van Jan

fol. 81 van Loon, en zij die wonen in de Vughterstraat zullen sommige wagens stellen in de Kruisbroederspoort achter de watertrap aldaar, en andere in de Arnt Berwoutstraat aan de kant waar de passage het minst is.

Zij die wonen in de Hinthamerstraat en bij de Sint Anthoniskapel zullen dezelve stellen op de Papenhuls aan de muur van de Claren ('Claere muere') of in de Windmolenbergstraat of elders waar zij de minste last geven.

En die wonen op het Hinthamereinde zullen de wagens stellen op de hoek waar de straat het breedst is en daar uit de 'gemeynen wech' staan. En die in andere plaatsen woonachtig zijn zullen hun wagens stellen van de gemene heerstraat op plaatsen waar ze het minst hinderlijk zijn.

Niemand zal ook zijn bierwagens of dergelijke wagens 'ongespannen' mogen zetten op wat voor plaats dan ook, maar de wagens aan een paal of ring moeten sluiten met een ketting, of het ene rad aan het andere spannen, zodat de raderen niet kunnen draaien, om 'periculen' en inconvenieten te verhoeden.

fol. 81vo En dat ook niemand zijn bierwagens, karren of andere wagens zal zetten of laten staan op enige straten waar de processie of 'omganck' passeert ten tijde van de omgang. Alles op de peene van 3 pond pajment.

Zegelen van lakens, 1565

punt 185 Ordonnantie op het zegelen en het drogen van lakens in de ramen

Al degenenen die wollen lakens in hun geheel willen verkopen of uitsnijden, zullen voortaan geen lakens aan de ramen mogen aanslaan of drogen of op de knapen leggen, tenzij in het bijzijn van zegelaars. En men zal het laken op de knapen uitleggen, de einden na de 'sceijden' neerhangende, zonder de einden vast te maken. Dat zal men dan aanslaan zonder 'drijven', en niet meer uitleggen totdat men komt aan

fol. 82 de laatste bank, dan zelf dat eind opgeven.

Men zal hier geen Engelse lakens mogen uitsnijden of verkopen, tenzij ze eerst aan de ramen zijn geweest en hun zegel hebben ontvangen. Op de peen van 3 oude schilden, te delen als voor.

punt 186 De zegelaars zullen schuldig wezen om van alle Engelse aangeslagen lakens een goed rechtvaardig en onpartijdig oordeel te geven. Als zij bevinden dat er een gebrek of ongelijkheid is aan een eind, zal men het gelijke eind met het groot zegel bezegelen, en het ongelijke afsnijden en met het kleine zegel bezegelen, zodat niemand bedrogen wordt.

Wanneer iemand zo'n laken heeft en dat niet

fol. 82vo van elkaar wil snijden, zal het hele laken met het kleine zegel gezegeld worden.

Lakens die in lengte en breedte zijn uitgerekte en die men buitenslands zal bereiden 'op Vranckevoirt' (= Frankfurt?) en nergens anderswaar te vervoeren en te verkopen, zullen bezegeld worden met een zegel dat aan de ene zijde is geconfigureerd met een leeuwte, aan de andere zijde blind.

punt 187 Over het loon van de zegelaars.

punt 188 Nadat de lakens met het grote of kleine zegel bezegeld zijn, mag niemand zijn lakens in lengte of breedte meer uitzetten, op de peene van 10 oude schilden, te delen als voor.

fol. 83 punt 189 De zegelaars zijn verbonden om op alle lakens die zij met het grote of kleine zegel hebben bezegeld hier hun 'marck' naast te slaan. Wanneer daar gebreken aan bevonden worden, zal men dan weten wie zulk laken bezegeld heeft en het gebrek aan hem verhalen. Op de peene van 3 pond payment, te delen als voor.

Etc. over het werk van de zegelaars.

fol. 83vo punt 192: zij mogen hun eigen laken niet bezegelen, maar hier iemand bij roepen die daar geen deel aan heeft.

fol. 84 punt 193 Degenen die uitsnijders zijn of willen worden, moeten hun 'slechte lakenen' die zij in de ramen willen drogen, uitleggen op de wijze zoals boven verhaald is bij de Engelse lakens en in tegenwoordigheid van zegelaars, zodat zij niet meer gewinnen dan een laken van 30 ellen op een roede gedroogd.

Etc. tarieven.

fol. 84vo punt 194 Men zal geen Vlaamse lakens of andere slechte grauwe of witte lakens die niet 'verrouwt' zijn brengen om in de ramen aan te slaan, op de peene van 3 pond payment, te delen als voor.

fol. 85vo punt 201 Men zal geen lakens van korte stof verkopen, zonder dat te zeggen. Er moet ook een wit papier van een half vierendeel in het vierkant op bevestigd zijn, waarop dat geschreven is.

Het ijken van vaten, tonnen en zoutmaten, 1565

fol. 87 punt 207 Meters of ijkers die vaten of tonnen meten in deze stad mogen geen olie- en medetonnen, heel, half of vierendelen mogen tekenen of branden met de stads boom of teken, tenzij deze tonnen heel, half of vierendeel eerst behoorlijk zijn gebodemd, 'gepluyckt' en geheel volmaakt op de gerechte en behoorlijke maat en grootte, op de peene van 3 pond payment.

Vervolgt met het haringpakken en het branden van de tonnen en vaten.

Verder met ijken en meten.

fol. 89 Over zoutmaten, die gemaakt moeten worden van goede droge 'slope' of hout van één hoogte en wijde, en getekend en gebrand moeten zijn met de nieuwe 'brant' van de stad en door gezworen ijkers geijkt, op de peene van 4 g.

Openbare verkopen in herbergen, 1565

fol. 89vo punt 216

Item dat niemand in enige herbergen komt waar men openbaar zit op enige gronden van erven of andere 'goeden' zit om deze te verkopen, tenzij men in handen geeft van de waard waar men de verkoping doet, nl. in wijnherbergen 10 st en in bierherbergen 5 st. Als men geen 'lyffcoop' maakt zal de waard of waardin zijn gelag moeten halen en zoeken aan degenen die in het gelag geweest zijn. Hiervan uitgezonderd degenen die door de verkopers zijn genodigd.

fol. 91 Deze navolgende octrooien hebben zij uit haar boek gelaten:

volgt een opsomming, vanaf nr. 68

Bekende octrooien, zie boven.

fol. 92 Opsomming van octrooien die ingevoegd en bijgesteld zijn:

23, 75, 84, 85, 86

107 zeer veranderd

123, 193, 196

201 tot het einde toe

fol. 93 Missive van het hof waarbij de schout en schepenen geordineerd wordt de ordinariisse rol te houden etc.

Na klachten van verschillende zijden dat in 's-Hertogenbosch de 'gerechtdagen' en de rol zeer kwalijk worden onderhouden, niet alleen tegen de ordonnantie op het stuk van de procedure, maar ook tot nadeel van de ingezetenen ..., hetgeen deels veroorzaakt wordt door de turbulente tijd ... etc.

fol. 93vo Gedateerd 5 november 1582.

fol. 94 Missive aangaande de beschrijfbrieven in plaatsen van ingebod.

fol. 94vo Gedateerd 24 december 1582.

hieronder:

Verkoop van verschillende soorten rijshout op de markt, 1489

Men laat vanwege de koning en de schout en schepenen van deze stad weten dat voortaan niemand enige rijs met twee banden binnen deze stad ter markt veil zal mogen brengen, tenzij deze 'heggenrijs, eijckenrijs oft elsenrijs' lang zullen zijn zes voeten en twee voeten dikte, op verbeurte van dezelve rijs. Wel verstaande dat deze publicatie alleen voor deze tijd maar zal plaatsvinden in respect van eikenrijs, die nog dit jaar zal komen te 'blecken'. Aangaande de eiken en deze rijs zal de 'calengieringe' (= aanspraak) eerst

fol. 95 plaats grijpen half maart toekomende en dat om redenen.

Gepubliceerd vanaf de pui door de schout en schepenen, 23 maart 1489.

GAHt

OSA 191

Register met o.a. verordeningen van de stad- en hogere overheden, 1566-1571, resp. 1579-1582.

Achterin (vanaf 674) een aantal verordeningen met betrekking tot eenvoudige zaken.

Bijv.

696 nr. 103 geen herbergen houden onder de korte kameren omwille van de brandveiligheid.

714 nr. 111 alle strooien hutten in de stad, bij de poorten, vesten, muren en elders, moeten worden afgebroken i.v.m. brandgevaar.

19 juni 1581.

719, nr.-116 verbod op het lossen van tonnen, pakken etc. op de stads bruggen, omdat deze beschadigd kunnen raken. Ook over het onderhoud van stadsmuren, werven en trappen. Over privaten aan en in de stadsmuren, -grachten e.d.

23 juni 1581 (naderhand ingebonden).

742, nr. 125 Maatregelen wanneer iemand aan de pest is gestorven.

769, 770 uit nr. 127: over vuilnis, drek, slijk, 25 mei 1568.

778, nr. 130 over de stadsmuren, -wallen, -bruggen etc.

782, nr. 132 over het stampen met klompen in kerken, kloosters en op het Janskerkhof en andere insolentiën, 4 december 1570.

784, nr. 133 uitgebreider, ook pestkeuren, storten van vuil etc., 4 september 1567.

843, nr. 149 over stadsmuren en – werven.

844, afbraak van de steiger bij de Visbrug van Henrick De Raedt.

1 juli 1567.

863, nr. 161 o.a. over de stadsmuren, 1 juli 1567.

879, nr. 169 over het reinigen van de straten,

Hierin zitten nogal wat herhalingen van verordeningen.

Een deel gefotografeerd.

Het gedeelte vóór 674 bestaat voornamelijk uit ordonnanties en publicaties in verband met de oorlog, 1568-1570, grotendeels met bekende inhoud. Daarom zijn deze overgeslagen.

Ook de keuren en ordonnanties vanaf 674 hebben deels betrekking op de oorlogstoestand.

Wachten, 1570

fol. 679

Te publiceren vanaf de pui, en rondom de stad met de trompetter

Men gebiedt dat niemand van enige blokken zal mogen gaan rondom, dan alleen met een bevel van de overheid.

Item zal niemand van de wachten de 'luesch ofte dwoon' (?) eisen op de straten of in de vesten, op de peen van gericht en gehouden te worden ...

Omdat vele vreemdelingen, zowel geestelijken als wereldlijke personen, gekomen zijn, en niet zullen komen in de schutterijen, gebiedt men dat tussen nu en aankomende zondag al deze personen aangebracht zullen worden, ieder onder de kapitein van zijn blok of wijk, op de peene van 3 car.g.

Gepubliceerd vanaf de pui, 30 oktober 1570.

Wachten, 1579

Geschut

Geen beesten op de vesten en in muurtorens

fol. 683 nr. 95

fol. 683vo Item de kapiteins van de wacht moeten er ieder in zijn respect scherp op toezien dat de wachten geen waakhuizen vernielen, verbranden of afbreken of dergelijke schade doen aan de stad en aan particulieren burgers en inwoners, te verhalen op dezelve kapiteins of rotmeesters waar het misbruik onder geschiedt. De delinquenten zullen arbitrair gecorrigeerd en gestraft worden.

Dat ook de kapiteins het grof geschut rondom aan de stadsmuren op de vesten van deze stads staande, 's nachts met wachten zullen laten bewaren, zodat ze niet worden beschadigd of verergerd op enigerlei manieren.

Item dat niemand enigerhande beesten op de vesten of 'inde thoorens vander stadt mueren oft onder de mueren der selver en zal moegen setten', op de verbeurtenis van deze beesten.

Aldus gepubliceerd vanaf de pui van het stadhuis

fol. 685 van 's-Hertogenbosch, 30 november 1579.

fol. 686 Omdat men verstaat dat binnen deze stad onder de burgers en ingezetenen grote zwarigheden en 'difficuliteiten vallen, opten ontfanck ende uuijtgeven vanden gelde', etc. ... over de gangbare munten in 's-Hertogenbosch.

Gepubliceerd op de pui van het stadhuis, 10 december 1579.

Niet vermomd over straat, 1580

fol. 687

Verbod om 's nachts 'in masques oft mommen' over de straat te gaan in enige bruiloften, maaltijden, 'werscappen' of dergelijke feesten, op verbeurte van 6 car.g.

Dit om alle disorders en inconveniënten die daaruit zouden mogen voorkomen te vermijden en de stad van gevaren te bevrijden.

Gepubliceerd vanaf de pui 15 januari 1580.

Bij gevaar geen ongewenste personen op de verdedigingswerken, 1580

fol. 689 nr. 100

Door de drie leden van de stad is op advies van de kapiteinen van de stad gewillekeurd dat wanneer enige vijanden van de stad en de majesteit of andere huurlingen bij de stad komen en daardoor enige 'beroerte' binnen deze stad ontstaat, niemand van de stad die geen 'halsgeweer' voert, of jongens, kinderen, vrouwen of vreemdelingen zullen mogen komen op de wallen, muren of 'fortressen' van deze stad, noch omtrent de poorten of wachten, op de peene van terstond te verbeuren hun opperste kleeid, dat door de wachten aan de poorten aldaar afgenomen zal worden of door degenen die de 'ronde' alsdan heeft of rond gaat.

Wachten, 1580

In zulke tijden zal niemand van de schutterijen of blokken uitlopen, tenzij met voorkennis en toestemming van hun 'overicheyt' of van de wachten aan de poorten. De anderen komen en blijven voor het logement van de vendrighs of 'geordineerde loopplaetsche en die wacht

hebbende op hun wacht doen de gewoonlijke ronden of dubbele indien het hun 'noodt dunct', en ook 'schietwachten' uitstellen aan alle binnenpoorten en straten, op de peene van 15 st.

Geschut, 1580

Dat ook niemand mag komen omtrent het geschut, behalve de busmeesters en die aldaar 'bescheyden syn'. De busmeesters zullen verbonden zijn zich terstond te laten vinden, op de verbeurte van hun opperste kleet als voor van degenen die daar verschijnen en door de wachten aldaar afgenomen.

Drinkende/etende wachten, 1580

fol. 690 Geen waarden die omtrent de poorten wonen en de gewone wachten van de stad, zullen mogen 'setten' in hun huizen leden van de schutterijen, 'wycken' of aangenomen soldaten ten tijde dat zij wacht hebben, om aldaar gelagen te drinken. Wel mogen zij één, twee of drie potten bier tappen om ze op de wachten te brengen en te drinken, op de peene van 30 st., te verbeuren door de waarden of waardinnen, te executeren door de eerste provoost die ze bevinden zal.

Niemand van de wachten mag naar huis gaan om te eten of vanwege enigerhande zaken, in het bijzonder de aangenomen soldaten.

Waarden en waardinnen mogen 's avonds na negen uur niet meer tappen, alles op de peene voors.

Geen beesten op/over de wallen, 1580

Niemand mag zijn beesten bij nacht laten op de wallen van de stad, noch ook deze drijven over de wallen, omdat de beesten 'de wallen geheelycken van een treden ende inaccessibel maecken' voor de ronden, op de verbeurte van deze beesten.

Niet zonder licht achter straten gaan, 1580

fol. 691 Dat niemand zonder licht 's avonds nadat de schildwachten uitgesteld zullen zijn, achter straten zal mogen gaan.

Beesten op tijd in de stad brengen, 1580

Dat 's avonds om 8 1/2 uur de poorten van deze stad gesloten zullen worden en dat voor die tijd de beesten binnen deze stad gebracht moeten worden.

Dat een iegelijk zich aangaande deze punten zal hebben te reguleren na publicatie hiervan, en zijn schade 'verhueden ende schutten'.

Aldus gepubliceerd van de pui af, 11 juli 1580.

Dat die van de 'wycken' des morgens voor zes uur niet van de wachten zullen mogen gaan, op de peene van 12 st.

Dat gedurende deze periculosen tijd de vendels van de aangenomen soldaten hun wachten zullen bezetten met zes rotten

fol. 692 nr.101

Inwoners of ingezetenen van deze stad die geen poorters zijn, maar toch de poorters nering of andere trafieken excereren en de vrijheden van de stad genieten, zullen binnen acht dagen na deze publicatie hun namen overbrengen aan de rentmeesters van de stad, met een verklaring hoe lang zij in de stad gewoond hebben, etc., 18 augustus 1580.

Schade aan verdedigingswerken, 1580

fol. 693

Niemand zal 'in prejuditie ende groot achterdeel vande fortificatie ende defensie deser stadt' bij dag en nacht demolieren, schenden en afbreken de borstweringen van de bolwerken en de wallen

fol. 694 tot defensie en verzekering van deze stad, 'tot grooten excessiven oncoste deser stadt onlanxx gemaect', noch ook enige 'rossen' (= ?) daarvan te trekken, te halen of te verbranden in enige manieren. Op de peene dat degenen, hetzij van de wachten, hetzij van anderen die men zal kunnen betrappen, voor het eerstvolgende jaar uit de stad 'gesleeght' zal worden. En de ouders moeten in dezen responderen voor hun kinderen.

Dat ook niemand zal vernielen, verbranden of afhandig maken de bedden waar het grof geschut rondom de stad op staat, of enige wachthuizen schenden of afbreken of geheel of gedeeltelijk 'verargeren'.

Of ook dat enige burgers of inwoners van de stad hinder of beletsel doen door hout op de straten te leggen of aan hun huizen of woningen, dat komt op arbitrale correctie van de heren. Aldus gepubliceerd vanaf de pui, geen datering (7 september 1580).

Verplicht turf steken voor de wachten, 1581

fol. 695 nr. 102

Al degenen die paarden en wagens hebben zullen die op het uur dat door de trompetten gepubliceerd wordt gereed moeten houden, 'om met groot convoy onder hun betamelicken loon te varen int moer om torff te haelen voor de wachten deser stadt ende nyemanden anders'. Op de peene van 6 g. te verbeuren, prompt geëxecuteerd en zonder enige oppositie.

Controle van vreemdelingen, 1581

Men gebiedt ook dat alle waarden en waardinnen voor 's avonds 7 uur de namen en toenames van hun gasten over brengen, evenals alle anderen die gehouden zijn zelf hun namen over te brengen, op dezelfde peene.

Aldus vanaf de pui gepubliceerd, 16 januari 1581.

Geen herbergen onder de Korte Kameren, 1581

fol. 696 nr. 103

Vanaf nu zullen geen herbergen worden gehouden onder de korte kameren, 'om te verhueden de periculen vanden brande' en anderszins, zoals hetzelfde van allen ouden tijden verboden is geweest.

Item mag niemand buiten de stad varen om daar schade te doen aan huizen, bomen of ander houtgewas, op de peene van 6 car.g. en arbitralijke correctie.

Aldus gepubliceerd vanaf de pui, 21 januari 1581.

Niet vermomd over straat om naar feesten te gaan, 1581

fol. 697 nr. 104

Van nu voortaan zal niemand 's avonds of 's nachts 'in masquen ofte mommen' over straat gaan, in enige bruiloften, maaltijden, weertschappen of andere dergelijke feesten, op de verbeurtenis van 6 car.g., in drie delen, etc. en arbitralijke correctie daarenboven. Dit vanwege alle 'disordren ende inconvenienten die daer uyt souden moghen rysen te eviteren ende te schouwen en de stadt van alle periculen te bevrijen'.

Briefjes i.v.m. malen van graan op de molen

Men gebiedt dat iedere burger of bakker zijn 'teecken en vanden graen' dat hij ter molen wil doen, zelf in persoon of door enigen van zijn huisgezin zal moeten laten halen. Geestelijken zullen de briefjes zelf of door iemand van hun familie moeten halen, zonder de 'cedullekens der mulders' op te laden, om bedrog te verhoeden.

Op de peene van 9 car.g.

Lijfrenten, 1581

Item de rentmeesters zullen lijfrenten vanwege de stad verkopen, 'den penninck sess' op een lijf en de penning acht op twee lijven.

fol. 698 Al degenen die lijfrenten begeren te kopen zullen dat aan de rentmeesters laten weten, die hen bescheid zullen geven.

Aldus gepubliceerd vanaf de pui, 28 januari 1581.

Brand, 1581

fol. 699 nr. 108

Men gebiedt dat een ieder goed toezicht zal houden dat in of aan het huis dat hij bewoont geen brand wordt gesticht. In die gevallen staat hij ter arbitrale correctie van de schout en schepenen.

In zover iemand bevonden wordt zelf de brand gesticht te hebben, het zij door hem zelf of iemand anders, zal hij aan lijf en goed worden gestraft, zonder enige dissimulatie.

Etc. opgeven van de namen van gasten die zij sedert 14 dagen voor deze publicatie herbergen door herbergiers, op het stadhuis, op straffe van 6 car.g.

Controle vreemdelingen, 1581

Verder moeten mensen die in de stad willen overnachten aan de wacht opgeven hun naam, overnachtingsadres en verklaring dat hij in een stad of dorp resideert, op der peene van 6 car.g.

Verbod op gevechten tussen jongens, 1581**Stadswallen**

Men verbiedt dat voortaan jongens of wie dat dan ook zullen wezen, op de stads wallen, straten of andere plaatsen binnen de stad tegen elkaar met stokken, staven of andere instrumenten slaan 'te schermutseren ofte vechten', of naar elkaar met stenen werpen. Op de peene van het opperste kleed en daarenboven arbitralijk gecorrigeerd te worden, ook te verhalen op de ouders.

Gepubliceerd vanaf de pui, 25 maart 1581.

Controle van vreemdelingen, 1581

Rebellen

fol. 701 nr. 106

Men gebiedt ... opgeven van namen van gasten die hier sedert 14 dagen voor deze publicatie verbleven door herbergiers en ingezetenen aan groenroede Gielis Bormans op het stadhuis.

Op de pene van 100 car.g. en arbitralijke correctie.

Wanneer enige vijandelijke soldaten en rebellen, die 'in huysluyden ende andere onbekende cleederen' bedektelijk binnen deze stad komen, en zij worden aangebracht dooe iemand die deze soldaten kent, zal de aanbrenger voor zijn pot wijn beschonken worden met 25 g. en wat hij misdaan heeft wordt vergeven.

Etc. over het aanbrengen van verklede soldaten binnen deze stad, verbod op het verspreiden van nare geruchten over de majesteit.

fol. 702 Vanaf de pui gepubliceerd, 27 maart 1581.

Geen houtgewas van buiten in de stad brengen, 1581

fol. 703 nr. 107

Verbod op gevechten tussen jongens etc., zie boven.

Verbod om voortaan te paard, met de wagen of voet de stad uit te trekken om enige 'meijen, boomen, poeten' of dergelijke te halen en binnen de stad te brengen, op de peene van 10 car.g., in drieën etc.

Geen hoven binnengaan om (exotische) planten te stelen, 1581

fol. 108 Niemand mag in enige hoven of andere plaatsen binnen de stad overdag of 's nachts over muren en poorten of andere 'heijnselen' klimmen, om aldaar 'lauwerboomen, roosemarijnboomen' of andere degelijke planten of 'meijboomen' te halen, op de peene van 6 car.g.

Deze en de voorgaande boeten zal men moeten betalen voordat overtreders in oppositie en recht zullen worden ontvangen en gehoord.

Gepubliceerd vanaf de pui,

fol. 709 29 april 1581.

Herhaalde publicatie i.v.m. afbreken van strooien hutten binnen de stad, 1581

fol. 714 nr. 111

Het is vanwege de schout en de drie leden van deze stad meermalen gepubliceerd dat men de strooien 'hutten' binnen deze stad staande zou afbreken om gevaar van brand en andere periculen te verhoeden en voorkomen.

Omdat dit conform de voors.publicatie tot nog toe niet is gedaan, noch ter executie is gesteld geweest, hebben de drie leden deze stad op de tiende dag van deze maand 1581 gepubliceerd en besloten dat men terstond en zonder uitstel zal moeten afbreken alle strooien hutten binnen deze stad, en bijzonder aan de poorten, vesten en muren van de stad staande. Blijft men hiervan in gebreke, dan zal de stad dit doen effectueren en ter executie stellen op dubbele kosten van degenen van wie de hutten zijn.

Aldus gepubliceerd vanaf de pui, 19 juni 1581.

Geen ongewenste personen op de verdedigingswerken, 1581

Wachten

fol. 716 nr. 113

Men gebiedt dat voortaan geen vrouwen, jongens of kinderen op de wallen komen in tijden van alarm of andere commotiën binnen en buiten de stad. Ook zullen geen manspersonen in gelijke gevallen zonder 'hals geweer' op de wallen komen, noch ook zonder toestemming van de oversten van de wachten buiten de poorten gaan of binnen de wachten blijven staan, behalve na verzoek aan de kapiteins of oversten van de wachten, op de peene van het opperste kleed, te lossen met 6 g., geëxecuteerd te worden door de wachten die de overtreders zullen achterhalen.

Ook zal niemand 's nachts zal gaan 'ronden' zonder 'halsgeweer', op gelijke boete.

Aldus gepubliceerd vanaf de pui, 19 juni 1581.

Geen kramen of winkels op de Markt tijdens de kermis, 1581

fol. 717 nr. 114

Niemand, hetzij ingezetene van de stad of iemand anders, zal enige kramen, 'winckelen' op dergelijke 'beletselen' op de stads markt mogen zetten gedurende de kermis, op de peene van 6 car.g., en daarenboven arbitralijk gecorrigeerd te worden na executie van de zaak. Men mag dezelve stellen in de Hinthamerstraat, wanneer de wacht 'liggende in het bisschops huys' daarbij niet wordt belet.

Geen batementen of spelen tijdens de kermis, 1581

Niemand mag in maskers of mommen gaan. ...

Niemand mag gedurende deze kermis enige 'batementen ofte spelen' spelen, nl. de 'rochsteeckers, densers, cleppers en alle andere, geen enkele uitgezonderd. Op de peene en correctie als hierboven.

Niet met schuiten in stadsgracht varen, 1581

Niemand mag overdag of 's nachts 'poeren' of met schuiten 's nachts in de stadsgracht varen, op de peene van 6 car.g. en arbitralijke correctie.

Aldus gepubliceerd vanaf de pui, 6 juli 1581.

In andere hand: deze publicatie is gerenoveerd 7 juli 1582.

Brandgereedschap bij elk huis, 1581

fol. 718 nr. 115

Een ieder, van welke 'state, condicie ofte qualiteyt' hij zij, moet terstond na de publicatie van dezen voor zijn huis en deur een lange leer plaatsen met een kuip water, op de peene van 3 g., te delen naar ouder gewoonte.

Niet met karren verhuizen na acht uur, 1581

Item dat niemand na acht uur 's avonds op straat te vinden is 'int stuck van verhuysen met wagens, rollewagens, karren, cordewagens ofte bierwagens', op de peene van 6 car.g., te delen als boven.

Etc. over de verkoop van lijfrenten door de stad...

Aldus gepubliceerd vanaf de pui, 13 juli 1581.

fol. 719 nr. 116

zie de jongere versie van deze verordening boven, is identiek

Verkoop van turf en brandhout, 1569

Turfdragers en -meters

fol. 739 nr. 124

Niemand van de turfmeters of turfdragers zal vanaf nu met enige buitenluiden of iemand anders van hunnentwegen, die hier binnen deze stad of haar vrijdom hun turf, bleckelinck, rijs of ander hout, spaanders veil en te koop brengen met hun wagens of pleyten geen conventiën mogen maken of heimelijke accoorden of heimelijke of openbare verkopen doen ... etc. Ook zullen zij geen turfmeters of -dragers bij dezelve turflieden voeren, noch gaan staan of in persoon zijn bij hun wagens om turf, hout of dergelijke te bezien, aan te tasten of te onderhandelen op

fol. 125 de markt, noch op de straten, behalve op de brug van de heer van Deventer of op de Vismarktbrug en nergens waar de goede luiden hen weten te vinden en halen om hun turf te meten en te dragen, op hun gewone salaris. Etc. over de taken van de turfmeters en -dragers en hun positie ten aanzien van de verkoop van turf en brandhout.

fol. 740 Aldus gepubliceerd vanaf de pui, 17 september (15)69.

Huizen waarin pest heerst, 1571?

Maatregelen i.v.m. pest

fol. 742 nr. 125

Van nu voortaan zal met voor alle huizen of kameren waarin iemand van de pestilentie gestorven is of daaraan ziek was een strowis hangen van twee voeten lang en te omspannen met twee handen, gedurende zes weken.

fol. 743 Op de peene van 3 car.g. Etc., over het gesloten houden van vensters, het feit dat het de personen die in het huis wonen

fol. 744 verboden wordt in enige openbare vleeshuizen, de Vismarkt, voor het Vleeshuis of op de Markt of anderswaar onder het volk te gaan converseren, het dragen van witte roeden, etc., zie deze keuren boven.

fol. 750 Ook wat betreft de bepalingen over 'scrobbers'.

fol. 754 Vancat pro nunc

Item niemand zal pruimen, krieken of dergelijk 'vierighe steenooft' verkopen, op de peen van 1 pond pajment.

Niet over straat zonder licht, 1571

Item niemand zal na 10 uur 's avonds op de straten gaan zonder lantaarn of ander licht, op de peene van 3 pond pajment.

Controle van vreemdelingen, 1571

Item zal niemand aan vreemde personen van buiten de stad huizen, kameren of woningen verhuren of daarin laten wonen zonder dit eerst aan te geven bij de wethouders van deze stad, etc.

Aldus gepubliceerd van de pui op 3 september 1571.
(= deze laatste drie keuren?)

Inkwartiering, 1568

fol. 761 nr. 127

Men gebedt vanwege de majesteit en de stad dat een ieder die zijn huis zonder oorlof heeft geruimd of daaruit is vertrokken en die nog binnen de stad is, binnen 24 uur het huis weer moet fourneren en stofferen, zodat de soldaten daar kunnen logeren, op de peene van 100 car.g.

fol. 762 Idem wat betreft degenen die hun huis in de stad ontruimd hebben en in de Meierij wonen en degenen die naar buiten de Meierij, hetzij te Antwerpen of op andere plaatsen zijn vertrokken.

fol. 763 Etc., gepubliceerd vanaf de pui,

fol. 764 8 mei 1568.

Inleveren van wapens op het stadhuis, 1568

De volgende dag is verordend dat iedereen zijn wapens op het stadhuis moet brengen:

harnassen, 'rinck craegen', stormhoeden,

fol. 765 slagzwaarden, rappieren, ponjaarden en allerhande geweren, hellebaarden, spiesen, sprieten, 'gavelijnen' en bussen, groot en klein, en allerhande 'cinckroeren'.

Vreemdelingen de stad uit, 1568

fol. 766 Alle vagebonden en bedelaars, zowel Walen, Vlamingen en andere vreemden, uitgezonderd dienstboden en andere ambachten, moeten vertrekken uit de stad en de Meierij van Den Bosch binnen drie dagen na deze publicatie (later veranderd in binnen 24 uur), op straffe van geseling, etc.

Verkoop levensmiddelen, 1568

Item .. verbod op

fol. 767 het kopen van ganzen, hoenders etc. om deze weer door te verkopen. Insgelijks mag men boter, kaas en andere victualie pas verkopen eer de klok twaalf (later verbeterd in: tien) heeft geslagen. Etc.

fol. 768 Men mag geen virtualiën en andere boven gespecificeerde waren kopen om ze te verkopen, etc. ...

fol. 769 Geen virtualiën voor een hogere prijs te verkopen aan de soldaten van mijn heer, de graaf van Lodron als kapitein en overste, die binnen deze stad in garnizoen liggen in dienst van de kon. majesteit, etc. ...

Schoonhouden van straten en soeijen, 1568

Item dat van nu voortaan alle huisluiden, burgers en inwoners van deze stad elke week op zaterdag of op de laatste werkdag van de week, ieder voor hun huis, erf, deur of poort de straten en 'soeijen' zullen keren, vegen en

fol. 770 reinigen of dat laten doen van alle vuilnis, drek, slijk of andere onreinigheid van de straten 'des avonts goets tijts'. En datzelfde slijk, vuilnis of onreinheid moet worden bijeen gehaald en opgeveegd en terstond gedragen naar de gewoonlijke slijkhopen, plaatsen en in de bakken die daartoe vanouds geordineerd zijn en alles daar storten, en niet buiten of voor de bakken te gieten, werpen of storten, op de peen van 18 st., te delen en te amptizeren als voor. Aldus gepubliceerd vanaf de pui, 25 mei 1568.

Controle van vreemdelingen, 1568

fol. 770 Geen vreemdelingen in zijn huis ontvangen of logeren zonder deze eerst aangegeven te hebben, ... etc., op de peene van 100 car.g.

Aldus gepubliceerd vanaf de pui, 27 mei 1568.

fol. 771 Verbod op het zonder toestemming van de kapitein uitreiken en leveren van goederen die de Spaanse soldaten van het garnizoen toebehoren, etc. ...

Aldus gepubliceerd vanaf de pui, 1 juni 1568.

Zettingen, 1569

fol. 773 nr. 128 Publicaties sedert Bamis (15)69

Aanmaning aan degenen die de zetting van de 'croonen' en de laatste zetting niet hebben betaald om deze te betalen. De stadhouder zal aanstaande dinsdag met zijn dienaren omgaan 'feytelick uuytponden' allen die in gebreke zijn gebleven.

Gepubliceerd vanaf de pui, 20 november 1569.

fol. 774 Ordonnantie dat alle vagebonden en bedelaars binnen 24 uur na deze publicatie uit de stad moeten vertrekken

Bedelen in geestelijke gebouwen, 1570

Item zal niemand van de arme mensen mogen gaan bidden in kerken, kloosters of godshuizen, op straffe van gegeseld te worden. Zij zullen blijven zitten of staan voor de kerken, kloosters of godshuizen 'ende uuyten volck'.

Geen sloten graven naast dijken en erven van de stad, 1570

fol. 775 Men gebiedt dat niemand die enig land heeft liggen of gehuurd heeft langs de stads dijken en erfenissen, geen 'graven' mag graven, groot of klein, naast de stads dijken of erfenissen. Maar zij zullen het land mogen afheinen met 'thuynen offte taesen' (?), zoals het hen goeddunkt. Op de peene van 25 g. wie contrarie doet, te delen in drieën.

Geen varkens laten lopen op de stads dijken of erven, 1570

Men gebiedt dat men geen varkens mag laten lopen 'omgenck' op de stads dijken of erfenissen, op verbeurte van 3 pond payment.

Aldus gepubliceerd vanaf de pui, 2 april 1570, na Pasen.

Geen wapens op straat 's nachts, 1570

fol. 776 Niemand mag 's nachts of 's avonds bij ontij met enig geweer of wapens over straat gaan of staan converseren, op verbeurte van zijn wapen en arbitralijke correctie.

Aldus gepubliceerd vanaf de pui, 18 mei 1570.

Vroedvrouwen, 1570

fol. 777 nr. 129 Vrouwen mogen niet het officie van vroedvrouw hebben, tenzij ze zijn geëxamineerd door degenen die daartoe door de wethouders zijn aangesteld, etc. ...

Aldus gepubliceerd vanaf de pui, 18 augustus 1570.

Onderhoud van stadsmuren, wallen en werven, 1570

fol. 778 nr. 130 Men gebiedt dat alle geërfden moeten restaureren en repareren de muren, wallen of werven van deze stad, buiten de Vughter- Sint-Jans poort, Boom, Orthenpoort en elders, terstond na het hoogtij van Pasen naastkomende, zonder 'langer vertrecken'. Bij gebreke vanden zullen de rentmeesters dit laten doen op dubbele kosten voor degenen die in gebreke zijn gebleven.

Controle van vreemdelingen, 1570

Geen huizen verhuren binnen de stad aan vreemde personen of deze in huis nemen, tenzij men dit aangeeft bij de blokmeesters van het betreffende blok, met nadere gegevens over deze personen, en voorts moet dit getoond worden aan de schout of zijn stadhouder, etc. ...

fol. 779 Verder moeten alle bedelaars, vagebonden en 'truggelaers' buiten deze stad vertrekken, etc. ...

Processie vanwege de watersnood e.d., 1570

Men kondigt en laat weten dat men op maandag op woensdag op Paasheiligendag en insgelijks op Beloken Paasdag een generale en solemnele processie zal houden op bevel van de koning 'omme de groote inundatie vande waeter [alhier doorgestreept] ende andere periculen in deesen lande te varen geschiet', om gratie en pardon van God de Heer te mogen verwerven.

Aldus gepubliceerd vanaf de pui, 11 april 1570.

fol. 779 (2) nr. 131

Gebruikelijke ordonnanties over goederen van mensen die uit de stad zijn weggetrokken, en die men moet gebruiken voor de soldaten, verbod op het vertrekken en verhuizen uit de stad, bedelaars te vertrekken uit de stad, ...

fol. 779vo Over het loslaten van gevangenen, nl. Hans van Vastenouwen, Jan van Deventher en Mathys van Venloo, 30 juni 1571.

fol. 780 nr ..

Verbod op het logeren van een Spaanse soldaat die een andere Spaanse soldaat gisteren heeft gekwetst, ...
Aldus gepubliceerd vanaf de pui, 4 december 1570.

Insolentie in de Sint-Jan, op het Sint-Janskerkhof, bij kloosters en kapellen, 1567?

Verbod op het doen van de behoefte aldaar

fol. 782 nr. 132

Men gebiedt dat niemand in de Sint Janskerk, in het portaal of op het kerkhof of aan de kloosters en kapellen binnen deze stad met klompen te lopen, te stampen of met enig 'thiere' te roepen of andere insolentie of gerucht te maken, of met kolven etc. spelen te spelen of met klotten, pijpen en bogen, of slijk, stenen, aarde en vuiligheid e.d. te werpen naar de kloosters en kerken, te schieten, te stoten of te kloppen. Noch hun gevoeg doen of water te maken op zekere kerkhoven, tot oneer van de kerken, godshuizen etc.

Verder mag niemand aldaar gaan wandelen, 'clappen, snappen' of enige insolentie bedrijven als men de dienst Gods doet.

fol. 783 Op de peene van 3 pond en het opperste kleed, te delen in drieën. Ouders betalen voor hun kinderen.

Aldus gepubliceerd vanaf de pui, 4 december 1570.

Idem, nu ook verbod op het doen van de behoefte bij het raadhuis, 1567?

fol. 784 nr. 133

Herhaling van de bovenstaande keur over kerk en kerkhof ...

fol. 785 Aangevuld met: Niemand mag spelen met kolven, noch 'dollen, koten', noch met penningen spelen, 'rebauwen' of enige andere insolentie maken, zijn water of gevoeg doen of iets onbehoorlijks hanteren op of omtrent het raadhuis en schrijfkamer van de stad, noch stenen of slijk aldaar te werpen, noch in de vensters of het leidak te klimmen of te zitten of aldaar iets te breken, op de pene voors. Wanneer buitenluiden hun water of gevoeg aldaar doen verbueren zij verbeuren 6 st.

Maatregelen i.v.m. pest, 1567?

Ordonnantie over de pest, zie boven: gelijk aan de andere ordonnantie over dit onderwerp.

fol. 787 De Celbroeders, Swesteren en andere religieuzen genoemd die zich om de pestslachtoffers bekommeren, het dragen van witte roeden,

fol. 788 het houden van voorvensters om zaken te verkopen in huizen waar de pest heerst, etc.

...

fol. 790 Over scrobbers, vuil op straat voor huizen waarin de pest heerste, etc. ...

Schoonhouden van de Dieze, 1567

Schoonhouden van de straten

Begraven van slachtafval

fol. 793 Item dat niemand vuil in de Dieze binnen en buiten de stadsvesten giet, draagt of werpt, of door de 'goot gaeteren vander mueren oft straeten', noch uit de huizen, kameren, vensters of deuren, drek, vuil, stro, steen, gruis, pensen, 'mooken' (WNT: mook = de eerste maag van de koe), bloed of ingewand van beesten, gestorven beesten, onreinigheid van nastelmakers, looiers en bontwerkers, etc., ten achterdele van deze stroom of muren.

fol. 794 Op de peene van 3 oude schilden, het opruimen van het gruis en onreinigheid door de overtreders of op hun dubbele kosten wanneer de heer dit zal doen.

Item geen pensen, 'moijken', bloed of ingewand van beesten of gestorven beesten of andere dergelijke 'nociueliken' dingen te werpen of gieten op te hopen op de straten binnen de stad, maar men moet dit begraven binnen zijn erf of buiten de stad, zodat het voor niemand hinderlijk is, 'sonder deselve oijck op dezer stadt vesten ofte walle te mogen laten', op de peene van 3 pond paijment.

Aldus gepubliceerd vanaf de pui, 4 september 1567.

Foerage voor soldaten in Maastricht, 1568

fol. 795 nr. 134

Om het leger van ruiters en knechten van de hertog van Alva dat in Maastricht is te voorzien van spijs, gebiedt de koning de schout van Den Bosch dat

fol. 796 alle kooplieden daar fourage aan kunnen verkopen, etc. ...

fol. 800 (?) Ontvangen uit handen van Goert, de stadsbode, op 30 augustus 1568 en gepubliceerd vanaf de pui, op 7 september.

Opslag van particulier huisraad en goederen in geestelijke of wereldlijke huizen of instellingen, 1568

fol. 811 Allen die hun huisraad en andere goederen hebben weggedragen of verstopt uit hun huizen in enige kloosters of geestelijke of wereldlijke huizen of plaatsen, zullen verplicht zijn deze terstond weer binnen hun huizen te brengen, teneinde dat de soldaten die alhier in garnizoen liggen hier gevoeglijk kunnen worden gelogeerd. Op de peene van 6 car.g.

In marge: op 6 oktober is de peene gesteld op 25 car.g.

Drank tappen aan soldaten, 1568

Verder mag niemand soldaten die hier in garnizoen liggen binnen zijn huis bier of wijn e.d. schenken, nadat

fol. 812 de klok 's avonds 8 uur heeft geslagen, etc. ...

Aldus gepubliceerd vanaf de pui, 9 september 1568.

Teruggave van kloostergoederen die gekocht zijn, 1567

fol. 815 nr. 136 Iedereen die van de conventualen van enige conventen of kloosters iets gekocht heeft, is verplicht dit binnen drie dagen na deze publicatie weer in de kloosters of conventen te brengen. De conventualen zullen de kopers hun koopsom terug te geven, op de peene van arbitrale correctie.

Reparatie van de stadsmuur, 1567

Men gebiedt een iegelijk die schuldig is te onderhouden en repareren de muren van deze stad, van de Vughterpoort tot de Orthenpoort toe, deze terstond zal maken en repareren of dat zal laten doen, anders zullen de rentmeesters dit doen en het hen dubbel in rekening brengen.

Stenen op de werf achter de Mandenmakers weghalen, 1567

Ook zal een ieder die stenen heeft staan of liggen op de werf achter de Mandenmakers en omtrent de Boom, binnen of buiten, deze terstond wegruimen, anders zullen de rentmeesters van de stad dat laten doen op dubbele kosten.

Steiger op de Visbrug van Henrick die Raedt weghalen, 1567

Dat de steiger ('steijger') staande op de Visbrug
fol. 816 die daar is gesteld door Henrick die Raedt, terstond zal worden weggeruimd, of anders ... dubbele kosten.

Brandgereedschap bij elk huis, 1567

Een iegelijk zal voor zijn woning stellen leren en water, op de peen van 1 pond payment.

Processie op kermisdagen, 1567

Dat op de kermisdag de processie alleen gehouden zal worden zoals men gewoon is te doen op Sint Jan of Sacramentsdag, zonder te 'ontbijten' in de kerken of iets anders te houden in de kerken of iets te doen, hetzij van spelen, trommelen of anderszins, op de peen van arbitrale correctie.

Verkoop lijfgoed, 1567

fol. 817 Men laat ook weten dat deze stad zal verkopen 'lijfgoed' den penning acht op een lijf. Men zal dan komen bij de rentmeesters van deze stad.
Aldus gepubliceerd vanaf de pui, 1 juli 1567.

fol. 818 nr. 137

Over het fourneren van huizen van burgers die vertrokken zijn zonder oorlof, zie boven

fol. 819 Over het aangeven van degenen die men logeert, etc. ...
Gepubliceerd vanaf de pui, 13 februari 1568.

Zetting, 1568

Men verkondigd dat een iegelijk die het geld van de 'croenen, daelders' en ander 'geset' nog niet heeft gegeven, dit terstond aan de commissarissen betaalt.
Gepubliceerd vanaf de pui, 8 mei 1568.

fol. 822 Etc. over gewapende leden van de ambachten of gilden, die worden opgeroepen.
fol. 823 nr. 139 Niemand herbergen in huis zonder deze aan te geven, etc. ...

Inleveren van wapens op het stadhuis, herhaling, 1567

Iedereen moet binnen twee dagen op het stadhuis hier brengen allerhande wapens die hij heeft: harnassen, 'rinckolderen', stormhoeden, haken, dubbele haken, lange bussen, 'cinckroeren',

fol. 824 'spicien', hellebaarden, pieken, gaffels, vuyjsthamers, rappieren, poengaerden, enz. allerhande 'offensive oft defensive' wapens, hoedanig die zijn.

Verbindende voorst de harnasmakers, busmakers en geweermakers of -verkopers, dat zij aan niemand van de burgers wapens, geweren of bussen verkopen zonder toestemming van de gouverneur, op arbitralijke correctie.

Gepubliceerd vanaf de pui, 7 augustus 1567.

fol. 825 Omdat diverse burgers, poorters en inwoners in gebreke zijn gebleven bij het overbrengen van hun wapens na de publicatie van 21 augustus, kondigt men dit wederom af.

Etc., volgt de opsomming van wapens en wapenuitrusting, etc. ...

Gepubliceerd door Gerard Coelen, secretaris, in presentie van de schout, jonker Walraven van Erp en jonker Nicolaes van Vladeracken, 4 september 1567.

Vertrek van beeldenstormers en opstandelingen uit de stad, 1567

fol. 827 nr. 141

Vanwege de heer van Scouwenborch als gouverneur van deze stad, in de naam van de kon. majesteit, is een iegelijk verkondigd dat alle vagebonden, ballingen, 'ministers, predicanen van quaeder secten, apostaten ende dijegelijcke persoonen der gemeijnten hijnderlijck wesende, de hoofden ende authours vanden breeckinge vanden beelden, altaren ende kercke', mitsgaders degenen die zich hebben laten inschrijven en in het veld de wapens tegen zijne majesteit hebben gedragen, tussen nu en vrijdag naastkomende vóór 12 uur voor de noon zullen vertrekken uit deze stad.

Scouwenberch heeft de inhoud van deze ordonnantie nog wat aangescherpt en nader verklaard.

Gepubliceerd vanaf de pui, 7 mei 1567.

Schoonhouden van de straten, 1568

fol. 828 nr. 242 Iedereen binnen de stad moet zijn hout, stenen, aarde, gruis, kalk en andere dergelijke onreinheid liggend in de straten, wegruimen ... , ieder 'tegen zijn erve', zodat de straten schoon blijven etc., tussen dit en morgenavond, op de peene van 3 car.g., etc.

Mem gebiedt dat alle slijkhopen die de pachtenaars hebben aangenomen, zullen worden geveegd en gereinigd volgens de instructie die daarvan is, tussen dit en morgenavond, of anders zal de officier dit laten doen op dubbele kosten.

Gepubliceerd vanaf de pui, 30 juni 1568.

Inleveren van wapens op het stadhuis, 1568

fol. 429 nr. 143

Hoewel verschillende malen is afgeroepen en geboden dat eenieder binnen deze stad al zijn wapens en geweer op het stadhuis moet overleveren, hebben velen niet alle wapens gebracht omdat zij dit vergeten hadden of omdat ze ten tijde van de publicatie buiten de stad waren, etc. Daarom wordt dit nogmaals verordend, etc. ...

5 december 1568.

Controle van gewapende personen en vreemdelingen, 1567

fol. 832 nr. 144

Degenen die de waken houden aan de poorten van de stad zullen niemand van buiten binnen laten of naar buiten laten, die wapens en geweren bij zich heeft. De wakers zullen de wapens afnemen en aan de heer Van Scouwenborch of zijn gedeputeerden overbrengen. Tenzij deze personen daartoe paspoort of consent hebben van dezelfde gouverneur. De wapens worden hem dan gerestitueerd.

Niemand van de burgers of ingezetenen van de stad mag met wapens of lang of het kortgeweer, degens of rapieren en dergelijke, 'achter straeten gaen', uitgezonderd officiers, edelmannen, dienaren voor henzelf of in dienst van de majesteit of de stad, ...

Over de plicht gasten aan te geven, 's avonds nadat de poorten van deze stad gesloten zijn ...

Niemand mag 's avonds tussen tien uur en 's morgens drie uur achter straten gaan zonder licht, op de pene van 20 st.

Item iemand die een bijzonder geweer heeft, mag niet de waker storen bij dag of bij nacht, op de peene van de galg of andere exemplaire punitie.

Goederen van kerken of kloosters terugbrengen, 1567

Wie onder hem heeft haaflijke goederen die aan kerken en kloosters toebehoren, zal deze binnen acht dagen na deze publicatie terug te brengen of tevoorschijn te brengen, op de pene van gehouden te worden voor kerkdieven.

Insgelijks voor degenen die weten dat iemand anders dit gedaan heeft, op arbitrale correctie.

Gepubliceerd op 10 mei 1567.

Brandgereedschap bij elk huis, 1567

fol. 842 nr. 142

Gebod om terstond voor zij huis, woning of deur leren en water te zetten om alle perikel van brand 'te schouwene' en te verhoeden, op de peene van 1 pond pajment.

Dingdag, 1567

Schout en schepenen hebben geordineerd dat men de eerste recht- of dingdag binnen deze stad ter gewoonlijke plaats en uur zal houden en de justitie administreren zoals dat behoort en gewoonlijk is te geschieden op de eerste dinsdag na Beloken Pinksteren, te weten de dinsdag voor Heilig Sacramentsdag.

Andere hand: Gepubliceerd vanaf de pui, 14 mei 1567.

Gekochte goederen van kerken of kloosters terugbrengen, 1567

fol. 843 nr. 149 Al degenen die iets gekocht hebben van conventualen van conventen of kloosters, moeten dat binnen drie dagen na deze publicatie terugbrengen. Zij krijgen het bedrag terug, etc. Op de peene van arbitrale correctie.

Over de plicht de muren van de stad te repareren en 'sonder vertreck te maicken' tussen de Vughterpoort en de Orthenpoort, etc. ...

fol. 844 Stenen op de werf achter de Mandenmakers, steiger op Visbrug, lijfgoed ... etc.

Gepubliceerd vanaf de pui, 31 juli 1567.

Bij alarm iedereen naar binnen, lantaarn buiten hangen, 1568

fol. 847 nr. 156 Over alarm door Spaanse soldaten binnen de stad: niemand mag op straat zijn en 's nachts moet men voor zijn huis, woning of poort een lantaarn hangen.

Na negen uur 's avonds mag niemand zonder licht op de straat gaan.

Geen (valse) geruchten verspreiden, 1568

Geen tijdingen verspreiden zonder dat men zijn zegsman weet te noemen, op arbitrale correctie.

Gepubliceerd vanaf de pui, 24 april 1568.

Geen bezoek in herbergen na 's avonds tien uur, 1567

fol. 849

Niemand van de burgers en ingezetenen van de stad zal 's avonds nadat de klok tien uur heeft geslagen in herbergen te vinden zijn, op de peen van 6 car.g.

Aldus gepubliceerd vanaf de pui, 7 augustus 1567.

Inleveren van wapens op het stadhuis, 1567

fol. 854 nr. 154

Uit naam van de graaf van Lodron gebiedt men een iegelijk, burger en inwoner van deze stad, om morgen voor de middag op het stadhuis bij commissarissen zijn wapens op te geven, nl. harnessen, ringkragen, stormhoeden etc. Heeft men dit morgen voor de middag gedaan, dan volgt geen straf, maar morgen na de middag zal van huis tot huis in alle kisten hoeken en plaatsen zoeking worden gedaan op verborgen wapens. Wanneer iets gevonden wordt, zal men verbeuren lijf en goed.

fol. 862 Niemand van de burgers en ingezetenen zal 's avonds na tien uur zonder licht op straat te vinden zijn, op arbitrale correctie.

Aldus gepubliceerd 2 mei.

fol. 863 nr. 162

Over het binnen drie dagen na deze publicatie teruggeven van goederen die van kloosters gekocht zijn, etc. ...

Over het repareren van de stadsmuur tussen de Vughterpoort en de Orthenpoort, etc. ...

Stenen op de werf achter de Mandenmakers, etc. ...

Steiger Visbrug, eertijds van Henrick die Raedt, etc. ...

fol. 864 Leren en water voor iedere woning, etc. ...

Kermis, 1567

Processie op kermisdag alleen zoals men gewoon is op Sint Jans- of Sacramentsdag, zonder te 'ontbijten' in de herbergen of iets 'anders te handen te trekken' of iets te doen, hetzij van spelen, trommelen of anderszins, op de peen van arbitrale correctie.

Lijfgoed te verkopen door de stad., etc. ...

fol. 865 Gepubliceerd vanaf de pui, 1 juli 1567.

Honderdste penning, 1567

In verband met de honderdste penning van de onroerende goederen zullen commissarissen bij alle burgers van deze stad en het vrijdom langs gaan om te vragen of men huurder of proprietor is van de huizen, erven of onroerende goederen. Verder zal men contracten, pachtbrieven of huurcedulen moeten laten zien als men dat op schrift heeft en zo niet, dit met getuigen of ander bewijs laten verifiëren.

fol. 872 Gebruikelijke herhaling van de ordonnantie op o.a. leren en water voor de huizen, de processie op kermisdag, te verkopen lijfgoed, etc.

Gepubliceerd vanaf de pui, 1 juli 1567

In actie komen tijdens alarm, 1566

Kleppen of trekken van de alarmklok op het stadhuis

fol. 872 nr. 166

Wanneer de klok op het raadhuis zal worden getrokken of daarmee wordt geklept, moet een aantal personen in hun harnassen met wapens zich naar een bepaalde plaats begeven, namelijk de schutterijen voor hun herbergen, de dekens met de ambachten waar zij 'bescheyden zyn', de honderdste mannen met hun ledige luijden op hun gewoonlijke plaatsen, door de hoofdliiden daartoe geordineerd. Alles op de peen van 6 g.

Item wanneer de klok zal worden getrokken of geklept zullen terstond alle vreemde luijden, vrouwen, kinderen en alle anderen die niet in hun harnassen zijn geordineerd, van de Markt en de straten blijven bij huis en in hun herberg, op de peen van 3 g.

Wel verstaande dat dezelve klok

fol. 873 niet zal worden getrokken of geklept dan alleen ter ordinantie van de schepenen, raadsheren en twee dekens van de ambachten die eerst kwade tijdingen zullen hebben gehoord. De klok zal door de dienaren worden getrokken die daartoe zal zijn belast. Wie anders trekt of doet trekken, zal verbeuren lijf en goed.

Over lopers bedelaars en vagebonden, etc. ...

Geen goederen uit de stad te voeren, behalve koopmansgoed, etc. ...

fol. 874 Gepubliceerd 13 oktober 1566.

Schoonhouden van de straten en 'soeijen', 1566?

fol. 879 nr. 169 Alle burgers en ingezetenen van de stad zullen schuldig zijn elke dinsdag en zaterdag voor zover dat geen heiligendagen zijn, de straten en 'soeijen' voor hun woningen tegen twee uur na de middag als de karren 'omvaeren' zullen, te keren en te reinigen, op de gewoonlijke slijkhopen en in de bakken daartoe geordineerd, etc. ..., vervolgens wordt het vuil afgevoerd, daarna moeten deze burgers en ingezetenen de straten schoonhouden en het vuil binnen hun huis houden tot de voors. tijd en uur toe. Of zij zullen het vuilnis en onreinigheid op deze stadswallen moeten dragen. Alles op de peene van 3 pond pajment.

Fruit- en groenteverkopers, 1566?

fol. 880 nr. 170

Buitenliiden die op donderdag of elders met fruit binnen deze stad komen, zullen hun markt houden voor het Huis van IJselsteijn in de Orthenstraat, tot het Straatje van Best toe.

Alleen met gebrande tonnen te meten. Hiervan nochthans uitgezonderd de appels, peren en ander fruit dat door de Vughterpoort, Hinthamerpoort en alle andere poorten in de stad wordt gebracht en men al varende en dragende over de straten zal mogen verkopen.

fol. 880 Niemand zal op de Markt hopen maken, zitten of ophouden met cabuiskolen, 'nimmeeghsche wortelen' of dergelijke waren, om veil te houden, behalve alleen met manden en korven, zodat ze elke avond van de Markt weggebracht kunnen worden. Of zij zullen voor hun huizen, woningen of kelders hetzelfde veil mogen houden zonder iemand daarmee te belasten binnen 6 voeten van hun huis of zover als mogelijk is. Op de peene van 3 pond pajment, te delen als voor.

Inkwartiering van soldaten, 1568

Voedsel- en biervoorziening van soldaten

fol. 889 Over inkwartiering:

Men gebiedt dat men de knechten zal logeren in de 'cameren' naast de straten en hen een sleutel zal leveren van de huizen.

Gepubliceerd 30 april 1568.

fol. 900 nr. 181

Alle brouwers op de grote ketel zullen de Spaanse soldaten mogen berekenen voor hun bier volgt een prijslijst.

Soldaten van het garnizoen moeten hetzelfde voor hun vitualiën betalen als een verkoper gewone burgers berekent.

Etc. de gewone herhaling van keuren.

GAHt

OSA 192

Publicaties van verordeningen van de stad- en hogere overheden, ca. 1563-1623.

Voornamelijk keuren van het einde van de 16de eeuw. Veelal samenhangend met de oorlog.

Pas in tweede instantie interessant.

Niet geraadpleegd.

II.

Ter vergelijking: meer recente keuren en verordeningen

Er is rechte lijn te trekken tussen de 16de-eeuwse keuren, reglementen of verordeningen en het 18de-eeuwse materiaal, zo blijkt uit onderstaande gegevens, waaronder zelfs één 19de-eeuws voorbeeld. Op deze plaats wordt niet in extenso ingegaan op dit materiaal, omdat het buiten de begrenzing van het onderzoek valt.

GAHt

Collectie gedrukte keuren en reglementen

Openbare Veiligheid

A. Brandkeuren, 1744

Extract uit het Register van resoluties van de grote 'Burger-krygsraad' binnen de hoofdstad 's Bosch, 6 juni 1744

De officieren van de vier compagnieën en hun 'rotsgezellen' hebben eenparig tot de volgende voorlopige ordonnantie besloten:

art. 1 In geval van brand zullen aanstonds op het luiden van de brandklok of het slaan van de alarm trom van iedere compagnie op de hen toegewezen 'loopplaatsen' moeten verschijnen: uit ieder rot 12 rotsgezellen.

Etc., zij zullen de brandspuiten bedienen.

Extract uit het Register van resoluties van schepenen, gezworenen en raden van de hoofdstad 's Hertogenbosch, 6 oktober 1759

O.a.: degenen die volgens de brandkeuren in hun woningen leren emmers en lantaarns moeten hebben om daar bij opkomende brand gebruik van te maken, kunnen niet volstaan deze voor hun woningen op straat te stellen, maar zullen de emmers terstond na het uitroepen van brand naar de plaats van de brand moeten brengen. Als dit 's nachts gebeurt zullen zij aldaar hun lantaarns mee moeten brengen, met behoorlijk licht voorzien.

Openbare Gezondheidszorg

B. Vegen der straten

Reglement op de constitutie van de goten langs en door de straten der stad 's Hertogenbosch 1751

Alle goten in de stad zullen door de gecommitteerden van de Magistraat worden opgenomen, namelijk of zij voldoende breedte, diepte en afdaling hebben en dat zal worden aangetekend. Iedereen zal in het vervolg zijn goten op deze diepte, breedte en afdaling moeten houden, waarvan een kohier van wordt gemaakt volgens de nummers die op de huizen zullen worden gesteld.

Op de plaatsen waar de gecommiteerden dat nodig achten, zullen de eigenaars van huizen verplicht zijn om de goten te 'besetten' met witte of blauwe 'kant of spondstukken'. Blijven de eigenaars in gebreke, dan zal dat op hun kosten gedaan worden.

Dwarsgoten die door het midden van de straten liggen en dienen om de ene goot met de andere te laten communiceren, zullen doorgaans 12 duimen breed moeten zijn, en tenminste zo diep als de goten voor de ingang en uitlossing ter dwarszijden.

Deze dwarsgoten moeten van goede blauwe of witte kant of spondstukken zijn en de straat zal naar het beloop daarvan tegen gewerkt worden.

De voors. dwarsgoten zullen, zoals vanouds, gedekt moeten worden met houten bruggetjes, iets hoger en ton-rond als de straat, vooral niet plat of lager gewerkt.

De dwarsgoten worden onderhouden door de aannemer.

Goten langs de huizen die worden beoordeeld te moeten worden veranderd, zullen vanaf het begin diep zijn 1 duim en breed 4 duimen, en dan afdalende op 3 roeden, diep 2 duimen en breed 5 duimen,

afdalende op 6 roeden diep 3 duimen en breed 6 duimen, en verder iedere 8 roeden een duim dieper. In opzicht van de breedte zullen de goten bij verdere afdaling kunnen volstaan met 7 duimen, zonder dat men voor meerdere breedte of diepte zal worden bekeurd.

De stads- en particuliere riolen waardoor het water in de Dieze wordt gebracht, zullen op de breedte en diepte blijven die nu is vastgesteld en daar zullen zodanige roosters geplaatst worden die de gecommiteerden van de beleide nodig zullen achten.

Omdat bevinden wordt dat in verschillende particuliere gangetjes alle vuiligheid in de goten wordt geworpen, die vervolgens in de gemene goten uitlopen en terwijl het natuurlijk is dat de bewoners van de huizen of huisjes in de gangen hun eigen vuiligheid opscheppen, zullen de gecommiteerden zich beraden over het voorkomen van deze inconvenienten. Een ieder zal zich moeten richten naar de orders, ook degenen die hun goten niet behoorlijk opmaken.

Allen die langs hun huizen 'spuyt-goten' hebben, dienende tot lossing van het water van de daken en uitkomend op de gemene straten, moeten deze voor 1 mei 1751 veranderen en maken recht nedergaande langs de huizen, zodat het water uit kan vallen en de spuiten niet hoger uit dan op het uiterste 18 duimen van de grond.

Om dit reglement ordentlijk te laten nakomen, zullen twee maal per jaar visitaties gehouden worden in de stad., nl. in april en oktober, waarbij fouten worden bekeurd. Wat particulieren aangaat zullen de boeten worden verhaald op de eigenaren of tochtenaren van de huizen.
3 februari 1751.

Reglement op het schoonhouden en vegen der straten en goten binnen 's Hertogenbosch
Niemand mag zuiligheid, as of andere onreinigheid komend uit zijn huis of woning op straat smijten, maar men moet deze vergaderd houden in manden, bakken of vaten, totdat de slijkkarren die dagelijks in ieder blok of wijk omrijden, de vuiligheid aan de deuren van de huizen of woningen zullen afhalen en opladen. Op een boete van 3 gulden.

Iedereen is gehouden 's zaterdags en 's woensdags voor twee uur voor zijn huis de straat te vegen en de goot van de grond af van slijk en onreinigheid te reinigen, de onreinheid, slijk en vuiligheid op hopen te keren, zodat dit op slijkkarren kan worden weggevoerd.

Niemand mag op de straten buiten de goten gieten zeepsop, garenloog, schotel- en ander vuil water. Zulks mag alleen geschieden in de goten.

Niemand, hetzij kinderen of anderen, mag zijn gevoeg op straat doen.

Niemand mag onder de as of onder vuiligheid of andere onreinigheid die uit de huizen komt, mensendrek doen.

Geen huizen, kamers, zolders of kelders zullen mogen worden verhuurd, tenzij de huizen zijn voorzien van een secreet of privaat waarote de bewoners van de huizen, kamers, zolders of kelders toegang hebben. Verscheidene kleine huisjes die per week worden verhuurd, kunnen volstaan wanneer er niet meer dan zes een gemeen secreet hebben.

Secreetkelders die vervuild zijn, moeten aanstonds worden geruimd.

Dit alles op een peene van 6 gulden.

Alle koeien- en paardenmest, mitsgaders gruis, gegraven aarde en andere onreinigheden die vanuit de huizen, woningen, hoven of andere particuliere erven en met grote hopen op de straten worden gevoerd, zal daar niet langer dan drie dagen mogen blijven liggen. Het moet na verloop van deze tijd door de bewoners van de huizen of ieder die het aangaat van de straten worden geruimd, zonder dat de 'slykvagers' daartoe verplicht zijn. Dit op de verbeurte van 3 g. voor iedere dag dat de mest etc. te lang op straat ligt.

Dode paarden, beesten of krenge zullen door degene die dit aangaat terstond van de straten moeten worden gehaald, zonder dat ze mogewen overnachten, op de peene als voor.

De ingezetenen moeten worden gewaarschuwd wanneer de slijkkarren in de straten zijn om de verzamelde as, vuiligheid of andere onreinigheid op te laden. Daarom zullen de karlieden van ratels zijn voorzien, waarmee ze voor alle kleine straatjes of stegen zullen ratelen en in alle straten die ze passeren, telkens op een afstand van vijf of zes huizen.

De aannemer van het straatslijk moet zorgen dat zijn karren op alle dagen precies één maal in alle straten van de stad komen om daar as, vuiligheid etc. weg te halen.

Opdat dit reglement nageleefd wordt, zullen de officier en schepenen van tijd tot tijd de visitatie langs de straten gaan doen. Wanneer daar vuiligheid gevonden wordt, zullen de zes naaste huizen, drie aan weerszijden van de straat, de gestelde boeten pro quota moeten betalen, tenzij men kan aantonen dat anderen de as of vuiligheid op de straat hebben gelegd.
3 februari 1751

Algemeen politiereglement op het schoonhouden en reinigen der straten en goten, de stroom de Dieze en Haven, etc., 14 november 1839

O.a.:

Geen vuil, as etc. komend uit de huizen mag op straat of op de wal geworpen worden, maar moet worden vergaderd en op de stoep, doch geenszins op het klinkerpad, geplaatst worden, zodat de slijk- en askarren die dagelijks in iedere wijk omrijden, dit aan de deur van de huizen kunnen afhalen en opladen.

De as moet afzonderlijk gehouden worden en er mag geen mensendrek worden vermengd met de as of het vuilnis.

Op een boete van f 2,50.

Door het luiden van de poortklok wordt het ogenblik aangekondigd waarop de voorgeschreven reiniging van de straten gelijktijdig in iedere wijk moet worden aangevangen.

Niemand, hetzij kinderen of anderen, mag zijn gevoeg op straatm straatjes en doorgangen of op de wal doen.

Geen privaat- of hoendermest overdag door de stad naar buiten te vervoeren, dan vanaf 's avonds tien uur tot zes uur 's morgens tussen 1 april en 30 oktober en in de overige maanden

tot 7 uur 's morgens, en teneinde zoveel mogelijk ziekten van de ingezetenen te verhoeden, zal
privaatmest alleen door een aannemer mogen worden vervoerd.

Koe- paardenmest, gruis, puin, aarde en andere onreinheden uit de huizen, woningen of hoven
van particulieren, mag niet langer dan twee dagen op straat blijven liggen, maar zal door de
bewoners of die het aangaat worden geruimd, zonder dat de slijkvegers daartoe verplicht zijn
..., op de verbeurte van 6 gulden.

III.

Elementen uit de akten van het Bosch Protocol

De akten in het Bosch Protocol komen voor het merendeel uit privaatrechterlijke kwesties voort. Openbare ruimten, d.w.z. straten, pleinen, vestingwallen e.d., zijn hier grotendeels in afwezig. Wel vinden we in het protocol vermeldingen van de stadsmuren, voor zover zij grensden aan huizen en erven, of in de gevallen waarin in onbruik geraakte delen met bijbehorende grond werden overgedragen aan particulieren (bijv. bij de Vismarkt). Hetzelfde geldt voor de kades en werven langs de Dieze en de Haven, met in sommige delen van de stad de watertrappen die naar de –vaak nogal diep liggende- Dieze leidden.

Water en vuil

Op sommige particuliere eigendommen waren voorzieningen getroffen voor zaken die op het niveau van de stad eveneens geregeld moesten worden, namelijk de kwestie van het afvoeren van water en van vuil. Concreet betekent dit dat in een kleine minderheid van akten uit het Bosch Protocol en andere (uitgeschreven) schepenakten regelingen met betrekking tot latrines (zg. ‘stillen’ of stilletjes, ook wel: ‘privaten’) en dakdruppen voorkomen. Ook waterputten, bekende verschijnselen in de openbare ruimte, waren op een aantal erven te vinden. Zij werden vaak met meerdere burens gedeeld.

latrines

Wat betreft de latrines, of stillen (Lat. cloaca of (veel minder vaak) latrina), zijn er twee typen te onderscheiden:

1) de stillen die uitkwamen op de Dieze of de stadsgracht.

Deze stonden aan de rand van erven of hoven die bij huizen hoorden en werden vaak gedeeld met de burens. Soms wordt vermeld dat een aparte gang naar de latrine leidde.

Bijv. in de buurt van Hinthamerstraat 146, bij de Geerlingse brug, leidde een weg van 6 voet breed naar de latrine (‘cloacam’) die daar aan het water stond. De eigenaren van de huizen aan weerszijden hadden het recht van deze latrine gebruik te maken. (BP 1183 fol. 79, 1402/1403) Dergelijke latrines waren niet altijd van hout uitgevoerd, zo blijkt uit een schepenakte in het Bosch Protocol. Bij Hinthamerstraat 118/120 en de achtergelegen kamers in de Zusters van Orthenpoort, stond aan het einde van een hof een stenen latrine aan de Dieze, die –alweerdor meerdere eigenaren en hun families mocht worden gebruikt. (BP 1206 fol. 162, 23 februari 1436) In dit gedeelte van de Hinthamerstraat kwamen veelal diepe erven voor, die soms ook aan de overzijde van de Dieze lagen. Op diepe erven waren nogal eens zg. ‘kamers’ gebouwd. De bewoners maakten gezamenlijk gebruik van een latrine aan de Dieze.

Voorbij de Visbrug, in de buurt van het pand De (Grote) Beer, op de hoek van de Lepelstraat was een gang die leidde naar een openbare latrine ‘in’ de stadsmuur. Dit straatje en de latrine worden in elk geval sinds 1358 en tot circa 1500 genoemd.

Een andere openbare latrine stond tenminste aan het einde van de 15de eeuw achter het stadhuis, boven de Dieze. Bij het uitgraven van de Dieze die daar stroomt, werkten timmerlieden aan de ‘stillen’ achter het ‘raethuys’. (SR OSA 1356, stadsrekening 1498,

zonder fol. nrs.) Een hele tijd later, in 1573/1574, werden stillenvegers betaald voor het aanbrengen van palen en planken in de Dieze onder privaten achter het oude raadhuis waar de Spaanse soldaten op gingen, ‘omdat den dreck inden Diesen nyet en soude loopen’. Vanwege de grote stank van de privaten wilden de metselaars alleen aan de watertrap achter het oude raadhuis werken wanneer hen een flink aantal potten bier in het vooruitzicht werd gesteld. (OSA 1425, stadsrekening 1573/1574, zonder fol. nrs.)

2) Behalve latrines die op een watergang uitkwamen, kende men latrines of stilletjes boven beerputten. Dit type komt in het Bosch Protocol eveneens voor.

Volgens een akte van omstreeks 1390 had Dirck Jan Bathen een kamer met erf en hof uit zijn huis en erf in de Triniteit, samen met het stilletje (‘cloacam’) daarachter overgedragen. (BP 1179 fol. 365, 1390-1393). Ook deze latrines werden gedeeld door de burenen. In een akte uit 1435 over een ander perceel staat dat beide burenen hun latrine moesten onderhouden en leeg maken. (BP 1206 fol. 11, 8 november 1435)

In de omgeving van de Peperstraat mocht in 1451 alleen een latrine worden geplaatst wanneer deze met een stenen gewelf onder de grond werd uitgevoerd of afgescheiden met palen, zodat de burenen geen stankoverlast zouden krijgen. (BP 1221 fol. 334, 11 september 1451) Even verderop, op het achterterrein van een huis in de Peperstraat, ter hoogte van de Magdalenen zusters, behield de verkoper de beerput, de latrinezetel daarboven [sedes latrinalis] en het huisje boven die zetel, samen met een weg waarmee Jan van zijn erf naar dat huisje kon gaan. Dat stond naast een stukje van zijn erf dat hij had verkocht. (BP 1214 fol. 44vo, februari 1444)

In 1434 werd bepaald dat op een leeg erf in de buurt van de Vismarkt geen latrine mocht worden gemaakt, tenzij het met een gewelf onder de grond zou zijn. (BP 1204 fol. 178vo, 8 maart 1434)

Bij een stal in de buurt van de Korenbrug stond een latrine met beerput, die door twee burenen gedeeld werd. Eén van de eigenaren kreeg het recht op de inhoud van de latrine, die na reiniging van de latrine op zijn erf terecht moest komen. (BP 1255 fol. 285vo, 21 juni 1486)

waterafvoeren

Hemelwater dat op huizen en erven viel werd afgevoerd via goten van gebouwen en op scheidsmuren, maar ook via dakdruppen en/of ‘soeijen’, dat zijn afvoeren op het niveau van het maaiveld. Soeijen kunnen onbebouwde stroken grond zijn waar het water op terecht kwam. Deze waren in het algemeen ongeveer één voet breed. Ze konden echter ook de vorm aannemen van goten of greppels.

Uit de keuren en verordeningen blijkt al dat deze ‘soeijen’ of zoden een belangrijke rol speelden in de openbare ruimte van de stad. In de akten over huizen en gronden die in het Bosch Protocol zijn opgenomen, worden deze waterafvoeren ook vermeld, maar dan voor zover ze over privé-eigendom liepen. Het was zaak deze afvoeren goed te definiëren, in verband met de wederzijdse rechten en plichten van burenen. Toch komen de afvoeren slechts in een beperkt aantal schepenakten voor.

We noemen enkele voorbeelden:

In een akte uit 1383 over een tussenmuur in de Peperstraat, naast Peperstraat 4, staat dat op het aangrenzende erf overal één voet grond over moest blijven (d.w.z. onbebouwd moest blijven) voor een goot of drup (‘stillicidium’). Op de bewuste tussenmuur was een stenen goot aangebracht (‘guttarium lapideum’) (BP 1176 fol. 317vo, 25 juli 1383)

In het geval van Hinthamerstraat 164 (1), Wit Voet) wordt genoemd een ‘strodrup’ van $\frac{3}{4}$ voet op een weg of gang die over een erf naar de Dieze liep. Het water in die drup moest zonder viezigheid door een ‘hantwatergat’ worden weggeleid. (BP 1225 fol. 82, 18 juni 1455)

Een akte uit 1380 over een erf in de Hinthamerstraat (ter hoogte van de Geerlingse brug) heeft het over de afvoer van water van een achterhuis via een gangetje (‘viculo’) genaamd ‘puthake’. Een van de burens moest de reparatie van de afvoergoot (‘guttarium’) voor zijn rekening nemen. (BP 1176 fol. 101vo, 11 februari 1380)

waterputten

Ook particuliere waterputten zijn bepaald geen vaak voorkomende verschijningen op particuliere erven, zo blijkt uit de schepenakten. Hier en daar in de akten van het Bosch Protocol wordt het gebruik van putten vastgelegd. Zoals in het geval van de Celbroeders aan de Triniteit (= Parade) die aan een priester van de Sint-Jan een huis en erf met een stuk van een hof in de Triniteit verhuurden, samen met het gebruik van een put waar ook anderen rechten op hadden. De put in de hof van de Celbroeders komt later nog wel voor (BP 1233 fol. 6vo, 22 oktober 1463 en BP 1261, fol. 280vo, 16 juni 1492)

In de Hinthamerstraat verkreeg een koper van een huis en erf in 1468 eveneens het recht om via een leeg erf of ‘plaetse’ van een put op die ‘plaetse’ gebruik te maken.. (BP 1237 fol 20vo, 20 februari 1468)

Conclusie

Zoals gezegd komen de genoemde elementen maar zelden voor in de schepenakten. Binnen het bestek van de onderzoeken kon niet worden uitgemaakt of de vermeldingen van latrines, putten en waterafvoeren in de loop van de 14de en 15de eeuw toenamen. Daar lijkt het wel op, zie de vermeldingen, die voor het merendeel uit de tweede helft van de 15de eeuw stammen.

Het feit dat deze zaken in de vroege akten minder vaak genoemd worden, hoeft uiteraard niet te betekenen dat ze er toen niet geweest zijn. Het ligt voor de hand dat de verdichting van de bebouwing en het verdelen van grotere erven aan het einde van de middeleeuwen van invloed was op het voorkomen van de genoemde elementen.

IV.

Archivalia aanwezig in het Algemeen Rijksarchief Brussel

In het Brabants Historisch Informatiecentrum worden archiefstukken afkomstig uit het Algemeen Rijksarchief te Brussel in kopie-vorm bewaard die gegevens bevatten over de openbare ruimte in de stad 's-Hertogenbosch.
Veel heeft het niet opgeleverd.

Toegangsnummer 1107 Verfilmde archivalia berustend in het Algemeen Rijksarchief te Brussel

292

Register houdende minuten en afschriften van de door de Rekenkamer van Brabant uitgevaardigde beschikkingen en ordonnanties, 1477-1505

(fol. 24 Aangaande de continuering van de pachting van de ticheldaken binnen de rentmeesterschappen van Brussel en Vilvoorde gedaan, Jacop en Peter van Heldeberge
fol. 37 Over Jacop van Huldeberge, ticheldekker van het onderhoud van de ticheldaken onder Brussel, Vuren en Vilvoorde die onze genadige heer toebehoren.)

windmolen achter de Tolbrug, 1504

fol. 214 Aangaande de windmolen binnen 's-Hertogenbosch opgericht door Arnt Peeter Stevenssoen.

De lieden van deze kamer hebben een request ontvangen van Arnt Peeter Stevenssoen, molenaar, wonend te 's-Hertogenbosch, die van de stad en erfpacht heeft 'een cleyn plexken gemeynten' gelegen binnen de stad 's-Hertogenbosch, achter de Tolbrug, roerende binnen aan de muur van dezelve stad. Hij had de bedoeling om dat plekje, dat een laagte is en van geringe waarde, met straatslijk en anderszins op te hogen om daarvan een windmolenwerf te maken en daar een windmolen op te plaatsen om allerhande graan daarop te malen.

Daar kan hij de goede luden voor de gewone molster mee gerieven.

Hij vraagt nu om toestemming een windmolen op te richten, op een erfcijns van 6 oude groten jaarlijks.

Het wordt hem toegestaan een windmolen op te richten op het plekje gemeente dat hij in erfpacht heeft genomen van de stad 's-Hertogenbosch. Dit om de goede luden te gerieven, tegen het gewone loon en molster, .zoals men doet in andere molens binnen of omtrent de voors. stad,

fol. 214vo tegen de erfcijns van 6 oude groten.

Deze erfcijns zal worden genoteerd in de cijnsboeken van mij genadige heer. Hij zal voor de eerste cijnsdag van Halfvasten elk jaar afgedragen moeten worden vanaf dat de molen is begonnen te malen.

Actum in de Rekenkamer in Brussel, 7 november 1504.

Toegangsnummer 9 Domeinen, raad en rentmeester-generaal

293

Verlenen van toestemming, om tegen betaling van cijns een permanent werk te stellen, zoals uitstekken, uithangborden, stoepen, hekken, bruggetjes, enz. en kwesties daarover, 17de – 18de eeuw

Putzwengels achter de Hoge Steenweg, 1661

fol. 27 Onderdeel van een serie documenten over een putzwengel, in wat kennelijk een lang aanslepende zaak was:

Johan van Niel de Oude, koopman, heeft in zijn woonhuis De Gulde Sonne op de Hoge Steenweg voor 20, 30, 40 en meer jaren door zijn achtergevel uitsteken een balk, waarop een putzwengel hangt, die met het dikste eind over de gemene stroom de Dieze zwaait. Daar heeft Aert van Vechel achter zijn huis De Hemel ongeveer twee jaar gelden een houten brug laten maken. Johan van Niel heeft de putzwengel altijd zonder problemen gebruikt en daarmee geput.

fol. 27vo Van Niel heeft de groenroede aan Aert Joosten van Vechel laten aanzeggen dat hij de zwengel niet mag beschadigen, molesteren of afstoten etc. Van Vechel antwoordde: 'Ick en spreek noch en roere den putzwengel niet, noch niemant van mijnen. Ik laet hem soo hij is ende can wel timmeren sonder die te hinderen'.

Actum 29 juli 1660

p. 29 Nu wil Van Vechel achter het huis De Hemel aan de Hoge Steenweg een stenen brug timmeren, ter breedte van zijn huis, volgens consent dat hij heeft verkregen ... etc.

p. 29vo Verder staat tussen De Gulden Sonnen en De Hemel een secreet of 'puthuijsken'. Dat moet naar het erf van De Hemel worden verplaatst.

De zwengel blijft zoals hij is, 2 mei 1661.

Van Vechel zal zijn putzwengel op zijn eigen erf of brug moeten stellen, met een gat in de brug waardoor hij water ophaalt, zoals de andere burens ook doen.

Etc., etc. ...

Afvoer van mest door riool naar Dieze vanuit het Hof van Holland in de Postelstraat, 1647

fol. 117 Marcelis van Berghen heeft enige tijd geleden verzocht om niet alleen voor zijn eigen plezier en welgevallen voor zijn huis in de Postelstraat, voor dezen genaamd Het Hoff van Holland, de heren straat af te breken en deze aanmerkelijk op te hogen en aldaar een nieuwe stenen poort te plaatsen met steenwerk aan weerszijden waar de straat in opgenomen wordt. Verder wil hij achter zijn huis stellen een riool of stenen goot, waardoor de vuiligheid van de aldaar gehouden koeien zijn loop heeft in de stads rivier zonder octrooi en tot groot nadeel, usurpatie van de domaniale rechten, etc.

Men zal hem aanzeggen dat hij de stenen poort in oude staat moet terugbrengen en dat hij een boete zal betalen voor het afvoeren van vuil door het riool naar de Dieze.

Actum 27 september 1647.